

P. 449

ACADEMIA
ȘTIINȚE
ALE
POLITICE
PUBLICEI
SOCIALISTE
ROMÂNIA

Institutul
de istorie
și teorie
literară
„George Calinescu”

Stalin

Revista de istorie și teorie literară

P. 307

Bell-44

Din sumar:

Studii

Anca Irina Ionescu,

G. Mihăilă,

Mihal Mitu

Texte și documente

Andrei Nestorescu

Literatura în școală

Liliana Botez

Cronica edițiilor

I. C. Chițimia

Note și recenzii

Revista revistelor

TOM 31

3

Julie — septembrie

1982

EDITURA
ACADEMIEI
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Director: ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA

Secretar de redacție: ROXANA SORESCU

REVISTA DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ contribuie la valorificarea științifică a patrimoniului literar național, la dezvoltarea studiilor și cercetărilor de istorie și teorie literară, de literatură universală și comparată, estetică și folcloristică. Revista publică studii, articole, dezbateri, comentarii și documente, recenzii ale cărților și periodicelor de specialitate, note bibliografice și cronicile vieții științifice, menite să informeze asupra rezultatelor obținute în aceste domenii în țară și în străinătate, să încurajeze schimbul de idei, inițiativele de lucru, punctele de vedere și metodele noi de exploatare și interpretare a fenomenului literar.

Revista, fondată de G. Călinescu, apare fără întrerupere din anul 1952 (între anii 1952 și 1964 cu titlul **STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR**), fiind singura cu acest profil din România. Este organ al Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu” al Academiei de Științe Sociale și Politice, instituit în care lucrează specialiști în literatura română, universală și comparată, estetică, teorie literară, folcloristică etc.

Prin diversitatea preocupărilor ei, prin rubricile introduse începând cu anul 1974, revista se adresează istoricilor și teoreticienilor literari, comparatiștilor, esteticienilor și folcloriștilor, profesorilor și studenților.

Colaboratorii sînt rugați să trimită textele dactilografiate conform uzanțelor curente, responsabilitatea asupra conținutului acestora revenindu-le integral. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența, cărțile și periodicele destinate recenzării și schimbului se vor trimite pe adresa redacției.

Pentru a vă asigura colecția revistei vă puteți abona la ea prin poștă.

APARE DE 4 ORI PE AN

ADRESA REDACȚIEI:

Bd. Republicii nr. 73, București
cod 70311

Studii

- ANCA IRINA IONESCU, Dimitrie Cantemir și Inceputurile literaturii bulgare moderne 243
- MIHAI MITU, Ecouri goliarde în *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu 249
- G. MIHĂILĂ, Preocupări filologice și istorico-literare în scrierile lui B. P. Hasdeu din anii 1857–1877. 281

Texte și documente

- ANDREI NESTORESCU, Un pamflet versificat de la sfârșitul secolului al XVIII-lea 290

Literatura în școală

- LILIANA BOTEZ, Despre specificul unor teme literare în scrierile lui Varlaam. 322

Cronica edițiilor

- I. C. CHIȚIMIA, N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, ed. de Dan Simonescu. 327

Note și recenzii

- DAN HORIA MAZILU, *Varlaam și Ioana* (Cătălina Velculescu); Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri românești (1731–1918)* (I. C. Chițimia); Circulația în Bulgaria a două cărți slavo-române tipărite la Rîmnic; K. Kuev, *Sădbata na starobălgarskite rākopisi prez vekovete* (Paul Mihail); *Pamjatniki literatury dreonej Rusi* (Gh. Barbă) 329

- Revista revistelor 338

Oamenii de știință și pacea

- Apelul poporului român adresat Sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite consacrate dezarmării 339
- Simpozionul internațional „Oamenii de Știință și Pacea” 341

Studies

- ANCA IRINA IONESCU, Dimitrie Cantemir and the Early Modern Bulgarian Literature 243
- MIHAI MITU, Goliardic Traces in Ion Budai-Deleanu's *Țiganiada* 245
- G. MIHĂILĂ, Philological and Historical-literary Preoccupations in B. P. Hasdeu's Works (1857–1877). 281

Texts and documents

- ANDREI NESTORESCU, A Versified Pamphlet of the Late 18th Century 290

Literature in school

- LILIANA BOTEZ, On the Specificity of Some Literary Topics in Varlaam's Writings. 322

The Chronicle of Editions

- I. C. CHIȚIMIA, N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, edited by Dan Simonescu 327

Notes and Book reviews

- DAN HORIA MAZILU, *Varlaam și Iosaf* (Cătălina Velculescu); Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri românești (1731–1918)* (I. C. Chițimia); The circulation in Bulgaria of two Slavo-Romanian books printed at Rimnic; K. Kuev, *Sădbata na starobălgarskite rākopisi pre: vekovete* (Paul Mihail); *Pamjatniki literatury āremej Rusi* (Gh. Barbă). 329

- Review of Review 338

Sciences and Peace

- Appeal addressed to the special Session of the United Nations Organization devoted to Disarmament 339
- The international Symposium "Scientists and Peace" 341

DIMITRIE CANTEMIR ȘI ÎNCEPUTURILE LITERATURII BULGARE MODERNE

ANCA IRINA IONESCU

I. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai vieții spirituale bulgare de la finele veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, arhiepiscopul Sofronie de Vrața și-a legat numele, în același timp, de debutul literaturii bulgare moderne în limba bulgară și de cultura română, intrucit cea mai mare parte a monumentalei sale lucrări *Исповедание православной веры* și anume a treia, consacrată expunerii religiei musulmane, reprezintă o traducere adaptată a cunoscutei scrieri a lui Dimitrie Cantemir *Книга систума или состояние мухаммеданской религии*, apărută la St. Petersburg în 1722 și pe care, fără îndoială, Sofronie a avut ocazia s-o consulte în timpul șederii sale de aproximativ 10 ani în Țara Românească¹.

Cartea celor trei religii, cum se mai numește lucrarea mai sus menționată a lui Sofronie Vraccanski este formată din trei traduceri distincte, constituind un manuscris destul de voluminos — 352 de file acoperite cu un scris foarte frumos și îngrijit, aparținând probabil autorului însuși. După moartea autorului, manuscrisul a fost legat într-un singur volum cu *Автобиография* lui Sofronie Vraccanski (*Житие и страдание*). Ulterior, manuscrisul a ajuns în colecția renumitului istoric M. Pogodin în Rusia, apoi a fost achiziționat de fosta Bibliotecă Imperială din St. Petersburg, actualmente Biblioteca Publică Saltikov-Șcedrin, unde este înregistrat la nr. 1204 în cadrul colecției Pogodin. În epoca modernă, manuscrisul a fost semnalat lumii științifice pentru prima dată de A. I. Sobolevski² care a publicat o descriere detaliată și un sumar al conținutului.

Deși prezintă, credem, o importanță cu totul deosebită pentru literatură și limba bulgară, manuscrisul în cauză nu a fost editat încă și,

¹ M. Arnaudov, *Софроний Врачански*, ediția a 2-a (Библиотека Българска книга), p. 38—67; A. Теодоров-Balan, *Софрони Врачански*, Sofia, 1906, p. 50 ș.u.; N. Oreškov, *Автобиографията на Софрони Врачански*, Sofia, 1914, p. 74; B. Penev, *История на новата българска литература*, Sofia, 1933, III, p. 272 — 300; P. Dinekov, *Първи възрожденци*, Sofia, 1942, p. 101—127; V. St. Kiselkov, *Софроний Врачански. Живот и творчество му*, Sofia, 1963, p. 69—81; Em. Gheorghiev, *Софроний Врачански*, în *История на българската литература*, 2. *Литература на Възраждане*, Sofia, 1966, p. 69 ș.u. Cf., de asemenea, Sofronie Vraccanski, *Житие и страдание*, Sofia, 1966, p. 49—51.

² A. I. Sobolevski, *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în «Известия отделения русского языка и словесности», III, 1908, p. 91.

în general, a fost puțin studiat ³. Mai mult chiar, deși cercetători de prestigiu cum ar fi P. P. Panaitescu ⁴ și V. St. Kiselkov ⁵ au arătat că partea cea mai mare a acestei lucrări, a treia, dedicată religiei musulmane reprezintă o traducere după D. Cantemir, în impunătoarea *Istorie a literaturii bulgare*, în capitolul redactat de E. Gheorghiev referitor la viața și activitatea lui Sofronie se spune: „lucrarea este o compilație de surse rusești și grecești” ⁶, fără a se menționa care sînt aceste surse.

II. *Motivele care au determinat traducerea.* Ca și în cazul altor lucrări, motivația elaborării ei se găsește în prefață, deși nici aceasta nu este originală; autorul însă și-a însușit dintre motivele expuse de Cantemir pe cele care i se potriveau și lui. De exemplu, chiar și expunerea cauzelor expansiunii atât de rapide a mahomedanismului, printre care se menționează disensiunile dintre popoarele balcanice — idee subliniată de B. St. Anghelov ca absolut originală — se dovedește a nu fi altceva decît o localizare a problemei, pentru că vorbește despre disensiunile dintre greci și bulgari.

Printre motivele cele mai puternice care l-au determinat pe Sofronie Vraccanski să elaboreze această lucrare trebuie să amintim grija lui deosebită pentru cultivarea limbii naționale, pentru luminarea conaționalilor săi, marea sa dorință de a pune la dispoziția bulgarilor insetați de cunoaștere cărți scrise în propria lor limbă, așa cum menționează, de altfel, chiar autorul în încheierea *Autobiografiei* sale: „De aceea mă trudesc și eu acum, zi și noapte, ca să scriu cîteva cărți în limba noastră bulgărească, pentru ca ceea ce nu am putut să le spun cu gura mea să primească totuși oarecare învățătură de la păcătosul de mine și să citească scrierile mele, să se folosească și să-l roage pe domnul pentru nedemnul de mine” ⁷.

Un alt scop urmărit de arhiepiscopul de Vrața a fost dorința sa de a oferi bulgarilor informații exacte și cît mai complete în legătură cu cele trei religii practicate la el în țară, pentru a putea dovedi pe această cale superioritatea religiei creștine. Susținînd această idee, Sofronie Vraccanski s-a lăsat condus de rațiuni de ordin politic, întrucît în Bulgaria musulmanismul amenința însăși ființa națională a bulgarilor. În acest sens, considerăm că nu putem fi de acord cu opinia lui E. Gheorghiev care afirmă că „prin opera sa Sofronie se îndepărtează de tradiția medievală care îi plasa pe creștini deasupra tuturor celorlalți și se apropie de toleranța caracteristică epocii Iluminismului” ⁸. În întreaga sa operă, dar mai ales în Prefață, atitudinea lui Sofronie este clar antiotomană și antimusulmană; autorul nu se arată cîtuși de puțin tolerant, dimpotrivă,

³ A. I. Iațimirski, *Мелкие тексты и заметки старинной славянской литературы*, «Известия отделения русского языка и словесности» XXI, 1916, 2, p. 109—117; N. Oreșkov, *Автобиографията на Софрони Врачански*, Sofia, 1914; B. St. Anghelov, *Софроний Врачански. Материали за живота и творчество му*, în «Известия на Института по българска литература», VII, 1958, p. 309—344; T. N. Korpееva, *Неизвестный источник Жития Софрония*, în «Труды отдела древнерусской литературы», XXIII, 1968, p. 261—275.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Viața și opera*, București, 1958, p. 219.

⁵ *Op. cit.*, p. 166.

⁶ E. Gheorghiev, *op. cit.*, p. 172.

⁷ Sofronie Vraccanski, *Жизнеописание*, ediție îngrijită de N. M. Dilevskaia, A. N. Robinson, Leningrad, 1976, p. 47.

⁸ E. Gheorghiev, *op. cit.*, p. 71.

il numește pe Mahomed „prorocul mincinos” iar confesiunea propovăduită de acesta, „o religie a porcilor”. Așadar, dorința supremă și nedisimulată a lui Sofronie este menținerea și consolidarea credinței creștine.

III. *Originalul și traducerea.* Pus în fața textului extrem de savant și pretențios al lucrării lui Cantemir, Sofronie a avut de îndeplinit o sarcină destul de anevoioasă. Pe de o parte, era primul cărturar bulgar care se străduia să fixeze în scris limba națională, lovindu-se, din această cauză, de dificultățile inerente unei atari situații. Pe de altă parte, dorea să ofere conașionalilor săi o scriere accesibilă și o lectură atractivă, mai curînd polemică decît savantă, avînd în primul rînd darul de a-l convinge și, în subsidiar, sarcina de a-l informa pe cititor. Astfel, Sofronie a operat mai multe modificări în traducerea sa față de original, și anume :

1. *Structurarea diferită a materialului.* Vraceanski a renunțat la împărțirea lucrării în *Cărți și Capitole*, așa cum era la Cantemir, a comprimat multe din paragrafele conținînd diverse explicații științifice savante și a prezentat într-un singur capitol, ultimul, toate informațiile cu privire la științe, care ocupă la Cantemir 7 capitole din Cartea a VI-a. Sofronie a inversat, de asemenea, locul unor cărți și capitole, stabilind o altă succesiune în relatarea informațiilor. Astfel, Cartea a IV-a este așezată înaintea Cărții a III-a căci, probabil, autorului i s-a părut mai logic să-și informeze cititorii mai întii despre crearea lumii și după aceea despre sfîrșitul ei și Apocalips ; capitolul despre moaștele profetului este mutat din Cartea I spre sfîrșitul lucrării, după capitolele despre rai și iad.

2. *Omisțiuni.* În general, Sofronie a omis din textul lui Cantemir toate pasajele care nu aveau o legătură directă cu explicarea religiei mahomedane sau erau considerate prea „savante”. El a renunțat, astfel, la capitolele 1, 3, 4 și 5 din Cartea I intitulată *Despre pseudoprofetul Muhammed*⁹ (*О лжепрофоце Мухаммеде*), care tratau despre : 1. *Despre numele lui Muhammed* (*О именах Мухаммедовых*), 3. *Despre persoana lui Muhammed* (*О персоне Мухаммедове*), 4. *Despre moravurile lui Muhammed* (*О нравех Мухаммедовых*) și 5. *Despre începutul prorociei mincinoase a lui Muhammed* (*О начале лжепророчества Мухаммедова*).

În interiorul capitolelor pe care le-a păstrat, el a eliminat anumite pasaje în conformitate cu aceleași criterii menționate mai sus, așa cum este cazul, de exemplu, cu pasajul referitor la modalitatea de calculare a calendarului (Cantemir, p. 41 ș.u.) din Cartea I, cap. 2, apoi ultimul paragraf din capitolul referitor la *Primirea Legii* (*О восприятии закона*). Din aceleași motive a fost eliminat și ultimul paragraf din Cartea a II-a, cap. 2. *Despre cartea Muhammedie*, intitulat *Caracterele „Curanului”* (*Характер Куранов*) unde sînt expuse diferențele dintre scrierea *nesh*, folosită de arabi, indieni și turci și scrierea *talik*, utilizată de către persani.

⁹ Citarea se face pentru versiunea românească a lucrării lui Cantemir după: Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*. Traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Căndea, București, 1977. Iar pentru lucrarea lui Sofronie Vraceanski după manuscrisul 1204 din colecția Pogodin, Biblioteca publică Saltikov-Scedrin din Leningrad, menționat mai sus în cuprinsul lucrării.,

Toate considerațiile savante au fost eliminate și din expunerea *Despre teologie* (Cantemir, Cartea IV, cap. 1), capitolul respectiv din versiunea lui Vrăceanski începând direct cu *Catehismul muhammedan*. Fără îndoială, aceleași motive l-au îndemnat pe traducător să elimine și pasajul referitor la prioritatea sufletului sau a intelectului din versiunea lui Cantemir (Cartea a VI-a, cap. 4).

În anumite cazuri, omiterea unui pasaj din textul original nu se datorează nevoii de simplificare, ci unor considerente de alt ordin. Astfel, lăsându-se antrenat de dorința de a pune în evidență caracterul „mincinos” al religiei mohamedane, Sofronie a acceptat toate argumentele respinse de Cantemir drept nefondate, și anume faptul că textul *Coranului* a fost redactat în versete, ceea ce îl obligă să renunțe la paragraful corespunzător din textul lui Cantemir în care acesta demonstra că argumentul respectiv împotriva religiei mohamedane nu era suficient de fondat (Cantemir, Cartea I, cap. 4).

O altă categorie de omisiuni este constituită de fragmentele memorialistice în care Cantemir relatează evenimente cu caracter personal sau al căror martor fusese¹⁰. Sofronie a eliminat cu grijă toate frazele care făceau aluzie la țarul Petru cel Mare care îl sfătuiseră pe Cantemir să scrie această carte. În mod similar, el a omis la sfârșitul Capitolului al 6-lea din Cartea a IV-a ultimul paragraf, în care era vorba de o discuție survenită la Constantinopol între Cantemir și un erudit musulman, cu privire la așa-numitele miracole făcute de profet. Întrebat cum este posibil ca el, ca fizician și matematician, să dea crezare unor relatări care contraziceau legile fizicii, acesta răspunse: „Ca fizician și matematician știu prea bine că luna nu se poate rupe, nici încăpea în mâinile prorocului (la fel și despre celelalte), dar ca musulman și ucenic credincios al *Curanului* cred, fără îndoială, după cum se povestește în *Curan*, că toate acestea s-au făcut și sînt cu putință; nu se contrazice așadar axioma (sentința) care zice că unul și același lucru nu poate fi în același timp și adevărat, și fals, pentru că cele ce sînt contradictorii numai pentru mintea noastră sînt cu neputință, dar nu și pentru voia lui Dumnezeu și atotputernicia lui. De unde — a zis — se poate conchide că toate acelea au fost, pentru că așa a voit Dumnezeu” (Cantemir, 169—170). Considerăm că, în acest caz, nu este vorba numai de o simplă omisiune a unui pasaj cu caracter autobiografic, intrucit în alte împrejurări Vrăceanski nu a renunțat la fragmente similare, ci le-a relatat ca și cînd le-ar fi trăit el însuși¹¹. Este vorba, mai curînd, de faptul că atitudinea lui Cantemir nu i se părea suficient de intransigentă cu privire la religia mohamedană. Într-adevăr, ca scuză și răspuns la întrebarea care îl punea în incurcătură, eruditul musulman a citat cunoscuta maximă biblică cu privire la trecerea cămii prin urechea acului: „Nu este mai lesne cămii să treacă prin urechea acului decît lunii să fie frîntă” (Cantemir, 170).

3. În ceea ce privește *adausurile* față de textul lui Cantemir, ele se datorează unor cauze multiple și variate. Astfel, multe dintre ele servesc la sublinierea atitudinii antimusulmane a traducătorului, care se concre-

¹⁰ Cf., în acest sens, și T. N. Kopreeva, *op. cit.*, p. 61.

¹¹ *Ibidem*.

tizează în fraze adnotate marginal sau, uneori, inserate chiar în text, cum ar fi : «Боже мой, бива ли тая работа, като луната колко земята голяма да влезе оу ракава и да я приломи!» (O doamne, este oare posibil ca luna, care este la fel de mare ca pământul să intre într-o minceă și să se fringă?); «Виждте лжа голяма, когии бил Мойсей и когии бил Мохамед!» (Vedeți cita mai minciuna : cind a fost Moise și cind a fost Mohamed !); sau : «Виждте коварного члѣка наиде време!» (Ați văzut fățarnicul, a găsit momentul !); sau : «Виждте лжепророк: доскоро рече потребися вся земля и члѣвци и скотини, останат само мусулманите. Ама от къде са узеха тия евреи?» (Vedeți prorocul mincinos : mai înainte zicea că a pierit toată lumea și oamenii și animalele și au rămas numai mohamedanii. Dar atunci de unde au apărut evreii?) sau : «Виждте несогласие? чи они морето и водата все и тиха — ами кое друго е морето?» (Vedeți nepotrivirea? că marea și apele au amuțit; dar ce altceva e marea?).

Sau, altă dată, referitor la afirmația din *Coran* după care Mariam, mama lui Isus, ar fi fost sora lui Moise, alături de o scurtă adnotare marginală găsim din nou exclamația : Виждте лжа голяма! когии бил Мойсей, когии Исус!» (Ia te uită ce minciună mare ! Cind a trăit Moise și cind a trăit Isus !). În plus, la fila 221v găsim un comentariu mai întins cu privire la lipsa de fundamentare a afirmației din *Coran* : Ето сега, от това да познаиш нихная явная лжа: сказува *Коран* книга и они веруват заради Мариам, що била сестра на Мойсея и на Аарона. Како е тая Мария матер била и родила Гсѣа нашего Исѣ Хрѣта. Виждте и смотрите нихная лжа).

(Iată acu, din aceasta, să înțelegi minciuna lor mare : Cartea *Coranului* spune și ei cred că Mariam a fost sora lui Moise și a lui Aaron. Dar cum putea acea Maria să fie mamă și să-l nască pe Domnul nostru Isus Cristos. Vedeți acum și înțelegeți minciuna lor.). Vraccanski s-a străduit să sublinieze toate contradicțiile și neconcordanțele din textul *Coranului*, atrăgând de fiecare dată atenția asupra lor (cf. de ex., filele 230r, 232v, 230v etc.).

Printre fragmentele adăugate la textul original se numără și cele două legende populare, dintre care prima se referă la originea lui Mohamed, iar cea de-a doua este o poveste de dragoste între un prizonier musulman și o tinăra rusoaică. Prima dintre cele două legende urmărește să-l discrediteze cât mai mult pe profetul care se lăuda că ar fi primit iluminarea divină și care, în realitate, avusese una din frecvențele sale crize de somnambulism care o îngrijorau profund pe soția lui (filele 185v—187r).

Printre fragmentele introduse de Vraccanski se cuvine să mai amintim și de pasajul care încheie prefața (tradusă în linii mari, după Prefața lui Cantemir), care reprezintă o apologie a religiei creștine, exprimată într-o admirabilă metaforă : „Și acest îndemn plin de rivnă m-a împins și pe mine să alcătuiesc această lucrare despre credințele și obiceiurile creștinești, evreiești și turcești, ca fiecare să citească și să înțeleagă de ce credință țin creștinii și de ce credință țin evreii și turcii. Și să vadă cit de bună este credința creștină în mijlocul acestor credințe, ca un crin în mijlocul spinilor, curată și nevinovată, fără de prihană și viciu. De aceea, să păstrăm cu credință această mărturisire, pentru că ea are soroc de viață veșnică și făgăduinți binecuvintate pentru viitor”.

Merită, de asemenea, să semnalăm, fie și numai foarte pe scurt, comentariul filologic al traducătorului. Transpunind în limba bulgară un text savant, redactat în limba rusă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, text presărat cu nenumărate neologisme și termeni de specialitate referitori la religia și obiceiurile musulmane, Vraccanski a simțit pe alocuri nevoia de a nota pe margine sensul anumitor cuvinte care i s-au părut mai dificile. Astfel, printre adnotările lui marginale vom găsi, de exemplu, Хабер pentru вест 'veste' (f. 225v), пастрини pentru шарове 'culori' (f. 207v) etc.

*

Din cele expuse pînă aici reiese, credem, clar importanța cu totul deosebită pe care a avut-o, în istoria literaturii și limbii bulgare moderne, această lucrare a arhiepiscopului din Vrața, Sofronie și, implicit, semnificația circulației impresionantei cărți a lui Dimitrie Cantemir care își cîștigă, în felul acesta, un loc cu totul aparte și în istoria culturii bulgare.

ECOURI GOLIARDE ÎN ȚIGANIADA LUI IOAN BUDAI-DELEANU

MIHAI MITU

Într-un studiu publicat nu de mult în paginile acestei reviste¹, sugeram că intensele și variatele lecturi ale lui Budai-Deleanu, contactele sale cu viața culturală a Vienei și Lembergului au avut, între altele, ecou și în accentele epicureic-goliarde din *Țiganiada*; aveam în vedere, în acest sens, cele două cintece „de libovie” și „de chef” ale lui Parpanghel. Cum aceste fragmente sînt printre cele mai izbutite și savuroase din întregul poem, reflectînd o întreagă înțelepciune de viață, cu rădăcini adînci în psihologia poporului român, amendate de filozofia luminilor așa cum a receptat-o autorul prin locurile pe unde a trecut (Transilvania — Viena — Galiția), reluarea acestei teme într-un comentariu mai larg de literatură comparată poate arunca lumini noi asupra înțelegerii *Țiganiadei*.

★

Asupra poeziei goliarzilor există o foarte bogată literatură². Este știut că goliarzii erau în secolele XII-XIII acei „clerici vagantes”, studenți teologi, care, ca o reacție la rigorile și canoanele vieții medievale, își îngă-

¹ Ioan Budai-Deleanu și cultura europeană, în „Revista de istorie și teorie literară”, tom. 28, 1979, nr. 3, p. 351—363.

² Pînă la 1930 reprodusă în *Enciclopedia Italiana*, XVII, p. 496. După această dată sînt de reținut: Olga Dobřache Rojdestvensky, *Les poésies des Goliards* (Paris, 1931); *Deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* (...) herausgegeben von Wolfgang Stammeler, jetzt Karl Langosch, 5 vol. (1933—1955); Ph. S. Allen, *Medieval Latin Lyric* (1931); G. Whicher, *The Goliards Poets* (1949); F. Brittain, *The Medieval Latin and Romance Lyric to 1300* (1951); K. Langosch, *Hymnen und Vagantlieder*, Berlin, 1954; P. Zumthor, *Histoire littéraire de la France médiévale*, Paris, 1954; Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris, 1957, p. 29—40; Horst Kusch, *Einführung in das lateinische Mittelalter*, Bd. I. Dichtung, Berlin, 1957, p. 506—623; H. Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischen Dichtungen*, Göttingen, 1959; W. T. H. Jackson, *The Literature of the Middle Ages*, New York, 1960, p. 223—238; Paul Lehmann, *Die Parodie im Mittelalter*. Mit 24 ausgewählten parodistischen Texten. 2., neu bearbeitete und ergänzte Auflage, Stuttgart, 1963 (lucrare fundamentală, ed. I a apărut în 1923); L. Kukenheim, H. Rousset, *Guide de la littérature française du Moyen Âge*, 3e éd., Leyde, 1963; K. Langosch, *Die deutsche Literatur des lateinischen Mittelalters in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Berlin, 1964; J. Ch. Payen, *Manuel d'histoire littéraire de la France. I. Des origines à 1600*, Paris, 1965, p. 199—209; P. Y. Badel, *Introduction à la vie littéraire du Moyen Âge*, Paris-Montréal, 1969, p. 94—95; H. R. Jauss, *Ernst und Scherz in mittelalterliche Allegorie*. In *Mélanges de langue et de littérature du Moyen Âge et de la Renaissance, offerts à Jean Frappier*, I, Genève, 1970, p. 433—451; J. Szüverffy, *Die lyrische Dichtung des Mittelalters. Weltliche Dichtungen des lateinischen Mittelalters*, Berlin, 1970; R. Wimmer, *Deutsch und Latein im Osterspiel. Untersuchungen zu den volkssprachlichen Entsprechungstexten der lateinischen Strophenlieder*, München, 1974; S. L. Gilman, *The Parodic Sermon in European Perspective. Aspects of Liturgical Parody from the Middle Ages to the Twentieth Century*, Wiesbaden, 1974; R. Sabatier, *Histoire de la poésie française. La poésie du Moyen Âge*, Paris, 1975, p. 201—202.

duiau unele libertăți de exprimare, manifestate de regulă prin cîntece erotice, bahice sau cu conținut anticlerical³, principalul lor maestru fiind Ovidiu, pentru care aveau un adevărat cult⁴; ei cultivau cu predicție parodiarea textelor religioase, epigrama, jocurile de cuvinte, evident, în latină. Goliarzii se recrutau îndeosebi din rindurile studenților săraci, care, pentru a-și duce existența, umblau din casă-n casă, aproape cersînd hrană și îmbrăcăminte, cîntînd totodată cîntece lămeste, din care nu lipseau laude la adresa meselor îndotulate și deliciilor culinare de tot soiul, goliard însemnînd de fapt 'mîncăcios'⁵. Pe baza acestei denumiri populare, poeții goliarzi și-au creat, prin etimologie savantă, un fel de patron, numit de ei „Goliath”, în numele căruia se alcătuiau unele dintre versuri (*Apocalypsis Goliae, Confessio Goliae* ș. a.). Un poet cu acest nume nu a existat niciodată, s-a dezvoltat însă o bogată literatură scrisă în acest spirit în secolele XII-XIV, mai întîi în Franța, cel dintîi „goliard” putînd fi socotit însuși Pierre Abelard (1079–1142), unul dintre marii filozofi ai evului mediu, înamorat de eleva sa, Heloisa, autor al unor cîntece de dragoste de mare popularitate⁶; il urmează în sec. XII venerabilul abate englez Serlon Wilton (1110–1180), care-și presăra lecțiile sale la Paris cu versuri anacreontice, aproape licențioase⁷, maestrul Hugo d'Orléans (1095–1160), supranumit „Primas”, pentru ușurința cu care improviza versuri, imortalizat de Boccaccio în povestirea lui Bergamino din *Decameron* (I, 7)⁸, anonimul din Köln (născut pe la 1130 sau 1140), cunoscut sub numele de Archipoet, autor al unor foarte răspîndite parodii ale textelor biblice și imnurilor religioase⁹; Gautier de Châtillon, profesor la curtea lui Henric al II-lea Plantagenetul, autor al poemului în hexametri *Alexandreis* și a numeroase poezii moralizatoare și satirice¹⁰; Philippe de Grève (mort în 1237), ajuns cancelar la Notre Dame¹¹ și alții. Goliarzii umblau chiar din

În ultimul timp au apărut noi traduceri de poezie goliardă în limbile italiană (*Cantici goliardici medievali scelti dai Carmina Burana*. A cura di Luisa Vertova, 2 vol., Firenze, 1952, col. „Il Melagrano”, 91–92), germană (*Carmina Burana. Benediktbeurer Lieder. Ausgewählt und übertragen von Ernst Buschor*, Leipzig, 1958), polonă (*Spowiedź Archipoety – Confessio Goliae*, przełożyła i opracowała H. Malewska, Warszawa, 1958), cehă (*Carmina scholarum vagorum. Písňé žáku darebáku. Přeložil a poznámkami doplnil Rudolf Merlík*, Praha, 1970), rusă (*Carmina goliardica. Poezija vagantov*. Izdanije podgotovil M. A. Gasparov, Moscova, 1975).

În românește: Al. Balaci, *Poezia goliarzilor*. În *Noi studii italiene*, București, 1960, p. 23–28; Dinu Pillat, *Goliard*, în *Dictionar de termeni literari*, București, 1976, p. 193; traducerea cărții lui J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval* (trad. de Maria Holban), București, 1970 (despre goliarzi, la p. 618). Numeroși topoi din poezia goliarzilor sînt analizați de E.R. Curtius, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, trad. rom., București, 1970.

³ H. Roussel, J. Trolin, *Invective aux cleres et satire anticlericales dans la littérature du Moyen Âge*. În „Romanica Wratislaviensia”, Wrocław, XI, 1975, p. 3–36.

⁴ Hermann Unger, *De Ovidiana in Carminibus Buranibus quae dicuntur imitatione*, Berlin, 1914.

⁵ Cf. discuțiile asupra etimologiei (F. Neri, V. Crescini, F. Ernini), la P. Lehmann, *Die Parodie...*, p. 20–21.

⁶ J. Le Goff, *Les intellectuels...*, p. 40–47.

⁷ Luisa Vertova, Prefață la *Cantii goliardici...* II, p. 11.

⁸ L. Delisle, *Le poète Primas*, în „Bibliothèque de l'École des Chartes”, XXI, 1870, p. 303–311; F. Novati, *Carmina Medii Aevi*, Firenze, 1883, p. 81–86; W. Meyer, *Die Oxford Gedichte des Primas. Magister Hugo von Orléans*, „Nachrichten der Göttinger Gesellschaften”, 1907, p. 105–110.

⁹ M. Manitius, *Die Gedichte des Archipoeta*, în „Münchener Texte”, VI, 1913 (ed. II, îngrijită de H. Krefeld, Heidelberg, 1958).

¹⁰ K. Strecker, *Die moralisch-satyrische Gedichte Walters von Châtillon*, Heidelberg, 1929.

¹¹ V. Langlois, *Le Chancelier Philippe*, în „Revue Bleue” I, 1906.

țară-n țară, de la o universitate la alta, purtând și răspindind manuscrise ale lor și ale altora, cel mai cunoscut fiind cel numit *Carmina Burana*¹², descoperit în 1803 la mănăstirea Sf. Benedict din Bavaria. Maniera goliardică este prezentă și în versurile satirice ale citorva poeți englezi ca John Salisbury, Nigellus Wireker, Walter Map, Giraldus Cambrensis¹³, fiind reluate cu strălucire de mari creatori ai epocii următoare, Boccaccio, Chaucer, Villon. Din Franța și Germania scrierile goliarzilor s-au răspindit în numeroase copii în întreaga Europă, în Austria, Italia, Anglia, Olanda, țările scandinave, până la Petersburg¹⁴, ecouri goliarde cuprinzând și unele producții literare ale secolelor XV-XVII din Boemia¹⁵, Slovacia¹⁶ și Polonia¹⁷, dominând cu precădere viața universitară, ce și-a însușit drept imn cîntecul goliard *Gaudeamus igitur*, cunoscut pînă astăzi.

Calificarea lui Budai-Deleanu drept poet goliard a fost făcută nu de mult, cu prilejul comemorării a 150 de ani de la moartea sa, într-un sugestiv eseu semnat de Emil Manu¹⁸. Lăsînd la o parte accentele de critică anticlericală din *Țiganiada*, care nu sînt de factură goliardică, ci iluministă, voltairiană, ne rămîne să admitem — împreună cu E. Manu —, că se poate vorbi de goliardism cu deosebire în legătură cu cele două imnuri adresate *dragostei și vinului* (teme predilecte ale poezilor goliarzi) din cîntul al III-lea (v. 1345—1422 și 1435—1470), cîntate de țigănașul Parpanghel la curtea coconășilor care „făcea chieș și ospătare”. Cel de-al doilea imn, în cinstea vinului, apare și în poemul neterminat *Trei viteji*, în cîntecul lui Hriza „la circima cea cu doao jupinose” (v. 1201—1236).

Să urmărim acum pe firul timpului și al spațiilor parcurse de poet posibilitățile ce i se ofereau de a deveni goliard. Înainte plecării la Viena (în 1777), cînd abia împlinise 17 ani și se pregătea să urmeze studii teologice în capitala monarhiei habsburgice, acest lucru este exclus. Se poate admite cel mult conturarea unei naturi de adolescent, înclinat spre plăcerile vieții, a unui optimism robust, specific țăranului ardelean, așa cum îl

¹² Se păstrează la Münchener Staatsbibliothek, fiind editată de două ori (J. A. Schmeller, Stuttgart, 1847 și A. Hilka-O. Schumann, Heidelberg, I, 1930 și II, 1941).

¹³ T. Wright, *The Anglo-Latin satiricals Poets and Epigrammists of the XII Century*, London, 1872 (ed. H. Berkeley, 1960); H. Walther, *Die Goliardendichtung und die Satire im 13. Jahrhundert in England*, Leipzig, 1905.

¹⁴ Cf. lista manuscriselor goliarde la Olga Doblache-Rojdestvensky, *Les poésies des Goliardes*.

¹⁵ J. Feifalik, *Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur*, V, în „Sitzungsberichte der phil.-historische Classe der Wiener Accademie”, XXXVI, 1861, p. 119—191; J. Vilikovský, *Latinská poezie 14kovská v Čechách* (Poezia latină studentească în Cehia), Bratislava, 1932.

¹⁶ Jozef Minárik, *Europäische Vagantenpoesie und die slowakische Literatur*, în „Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského”, Graecolatina et Orientalia, R. VII—VIII, 1975—76, Bratislava, 1978, p. 63—154.

¹⁷ A. Brückner, *Średniowieczna poezja łacińska w Polsce* (Poezia latină medievală în Polonia), în „Rozprawy Akademii Umiejętności”, Kraków, II, 1892; W. Bruchnalski, *Łacińska i polska poezja w Polsce średniowiecznej* (Poezia polonă și latină în Polonia medievală), Kraków, 1935, reproduc în vol. *Między średniowieczem a romantyzmem*, Warszawa, 1975, p. 61; Zofia Walkiewicz, *Pieśń wagancka „Cantio Bacchanalis” w Polsce*, în *Archivum Literackie*, tom. VI, *Miscellanea staropolskie*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962, p. 149—153; H. Kowalewicz, *Zasób, zasięg terytorialny i chronologia polsko-łacińskiej liryki średniowiecznej* (Volumul, răspîndirea teritorială și cronologia liricii medievale polono-latine), Poznań, 1967, cap. 12, *Średniowieczne zabytki liryki żukowskiej* (Monumente medievale de poezie lirică studentească), p. 240—256.

¹⁸ *Un poet goliard*, în „Luceafărul”, XIII, 1970, nr. 6(406), 7 febr., p. 7.

intilnise încă din copilărie la compatrioți, în satul natal și în propria familie. Aceste trăsături, ca și spiritul ironic nativ, asociat cu lectura celor mai reprezentative opere ale secolului luminilor, i-au netezit fiului de preot din Cigmăul Hunedoarei calea spre o atitudine sceptică, nonconformistă, care l-a îndemnat, de altfel, să renunțe la cariera teologală (așa cum procedaseră și unii teologi medievali, teologi fără vocație¹⁹); sint premise ce l-au făcut receptiv față de manifestări goliarde, față de literatura cu ecouri goliarde pe care o va cunoaște mai târziu.

La Viena, unde urmează din aprilie 1778 cursurile colegiului „Santa Barbara”, Budai-Deleanu nu va intra de la început în contact cu acest gen de literatură, căci rigorile vieții de seminar îi limitau serios libertatea de mișcare²⁰. Dintre bucuriile vieții, cîntate cu atît patos de poeții goliarzi, era îngăduit aici numai vinul, pe care alumnul, sosit de pe meleaguri cu o veche tradiție viticolă, desigur că nu-l refuza, spre deosebire de colegii săi ucraineni din Galiția, mai puțin obișnuiți cu această licoare²¹.

Autorul *Țiganiadei* a rămas la Viena, cu unele intermitențe, pînă în primăvara anului 1787. Este o perioadă de intense acumulări, prin studiile de drept și filozofie la Universitate, prin frecventarea librăriilor, bibliotecilor, teatrelor, prin contacte numeroase cu oameni de cultură, cu presa literară, cu lojile masonice, îmbibate de epicureism și goliardism²². La Viena, tinărul Budai putea citi culegeri mai vechi de poezie goliardă, ca *Historia poetarum et poematum medii aevi* (Halle, 1721) a lui Polycarpus Leiser²³, *Scriptorum illustrium maioris Britanniae catalogus* (Basileae, 1549) de John Bale²⁴ sau *Varia doctorum piorumque virorum de corrupto ecclesiae statu poemata*, cum prefatare Mathiae Flacii Illyrici (Basileae, 1556)²⁵, poate chiar unele manuscrise de la Wiener Hofbibliothek sau din alte locuri²⁶.

¹⁹ În acest sens sugestivă este definiția dată goliarzilor în *Enciclopedia Italiana* (XVII, 495): „uomini cioè di chiesa e di scuola, che per falsa vocazione abbandonavano il loro stato religioso per correre il mondo, spinti da ambizioni mondane, per sete di libertà e di conoscenza, ma specialmente indotti da esigenze sociali e da urgenti necessità pratiche”.

²⁰ Cf. Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu — documente inedite*, București, 1967, p. 47—48; istoria acestui colegiu, recent, la W. M. Plöchl, *Sf. Barbara zu Wien*, 2 vol., Wien, 1975.

²¹ Un capitol special despre reglementările cu privire la consumul de vin în seminar la A. Andruhovici, *Videnske Barbareum*, Leopoli, 1935, p. 138—139.

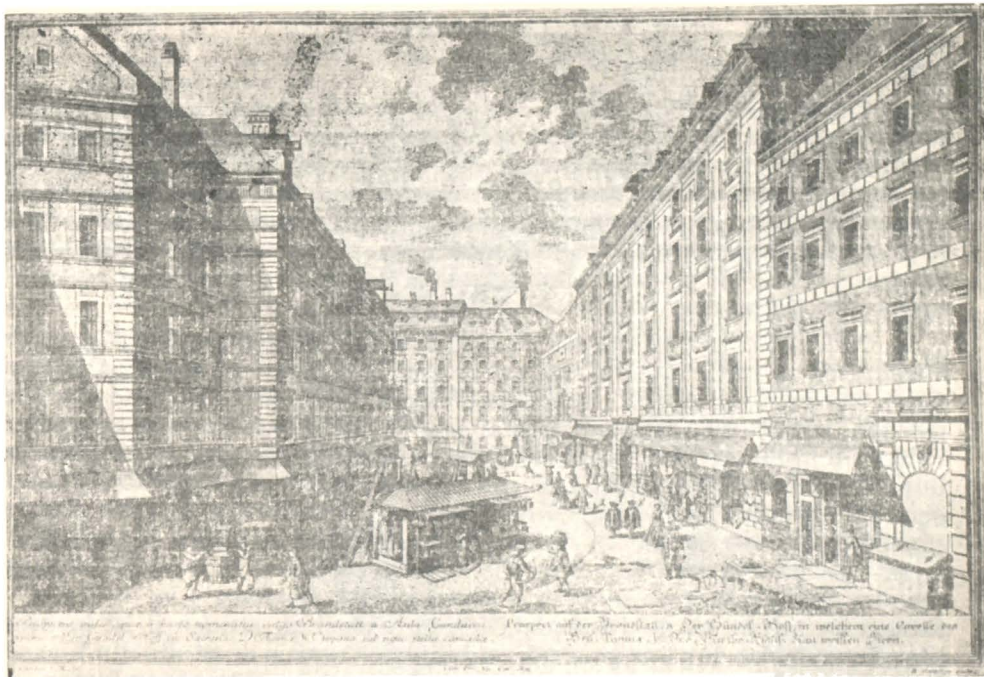
²² Vezi pentru amănunte studiul nostru citat la început p. 355—360.

²³ Scriitor german, născut la Wunstrop în 1690, doctor în drept și medicină, profesor de filozofie, poezie și istorie la Helmstaedt, unde a murit în 1728. Prin natura lor, lucrările lui Leiser (*Meditationes de genuina historia litteraria*, 1715; *De primis juris germanici scripti incunabulis*, 1723; *De jure justiniano*, 1727) puteau atrage atenția poetului și juristului Budai-Deleanu.

²⁴ John Bale (Balaeus), teolog protestant și istoric englez (1495—1563), episcop de Ossory (cf. Thora Balslev Blatt, *The Plays of John Bale. A study of ideas, technique and style*, Copenhagen, 1968, p. 20—21).

²⁵ Mathias Flach-Francowitz (Flaccius Illyricus), teolog protestant, născut la Albona (Istria) în 1520, elev al lui Luther, oponent al lui Melancton, considerat „părintele teologiei critice”; curtea sa, pe care Lehmann (*Die Parodie*, p. 194) o cunoaște din ed. II (1754), se găsea la Hofbibliothek din Viena (cf. Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb, 1960, p. 34—342).

²⁶ A. Pichler, *Bericht über die Sterzinger Miscellaneen-Handschrift*, în „Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Classe”, LIV, 1866, p. 293—340; M. Büdinger, *Über einige Reste der Vagantenpoesie in Österreich*, *ibidem*, XIII, Wien, 1854, p. 314—339.

1. Reproducere după :
 Wilhelm Kisch, *Die alten
 Strassen und Platze Wien's
 und ihre historisch interes-
 santen Häuser. Ein Beitrag
 zur Culturgeschichte Wien's
 mit auf Rücksicht aus vater-
 ländische Kunst, Architektur,
 Musik und Literatur. Mit
 einem Plane und 277 Illu-
 strationen*, Wien, 1883.

2. Figuri din Viena iozefi-
 nistă: *Vnzătorul de păsări*
 (gravură contemporană).

Chiar dacă goliardismul, ca mod de viață, dispăruse de mult, Viena iosefinistă, capitală a unei monarhii habsburgice luminate, deținea toate atributele social-politice și culturale pentru reinvierea acestei maniere, acestei atitudini sub diferite forme, meritându-și, mai mult decît orice capitală europeană, epitetul de „ville heureuse”²⁷. Trăind aici zece ani, ai formării și maturizării sale, ex-teologul Budai a receptat numeroase elemente ale acestui goliardism vienez, ce se va reintîlni peste un veac și în cultura și opera lui Eminescu²⁸.

Anul 1787 a fost un an de răsruce în viața autorului *Figaniadei*. Rupind cu spiritul autocratic al „nemernicilor care s-au incuibat la Blaj” (avea în vedere în primul rînd pe episcopul Ioan Bob), Budai a încercat, desigur, același sentiment de ușurare ca și Mozart cînd a rupt relațiile cu episcopul Colloredo. La Lvov, capitala Galiției (provincie care, după prima împărțire a Poloniei în 1772, a revenit Austriei), unde s-a stabilit ca „Landsgerichtssekretär” la Forum Nobilium (avansat consilier în 1796 și prim-consilier în 1810), Budai va rămîne timp de 33 de ani, pînă la moarte (24 august 1820). Spiritul Vienei se păstra și se perpetua la Lvov pe multiple planuri. Aici se mutase în 1784 seminarul „Sf. Barbara”, iar la universitatea nou înființată de Iosif al II-lea în același an studenții își însușeau literatura clasică după programele stabilite de Comisia de Studii din Viena²⁹; Budai avea, fără îndoială, legături cu corpul profesoral local, cu foști colegi de la Viena, ca Skorodnyński și Harasiewicz, cu profesorul de germană Leopold Umlauf sau cu slovenul Martin Kuralt, custodele Bibliotecii Universității, tip de „abbé galant”, supranumit „Virgiliu al Galiției”³⁰, împreună cu care va fi bănuît de acțiune subversivă în 1795³¹. Nu mai puțin cosmopolit decît Viena, Lvovul era deschis numeroaselor elemente de cultură europeană, transmise atît prin legăturile cu Varșovia lui Stanislaw August, ultimul rege al Poloniei³², cit și prin intermediul intelectualității de cele mai diferite origini, venită de pe întreg cuprinsul monarhiei, cît și din afara ei. În acest sfîrșit de secol al luminilor, filozof și frivol deopotrivă, consilierul Johann Buday putea citi aici, la Lemberg, discuții fi-

²⁷ V. Tissot, *Vienne et la vie viennoise*, Paris, 1878; J. Pezzl, *Nouvelle description de Vienne, capitale de l'Autriche, précédée d'un précis sur l'histoire de cette ville et suivie de la description de ses environs*, Cinquième édition, Vienne, 1829; Marcel Brion, *La vie quotidienne à Vienne à l'époque de Mozart et de Schubert*, Paris, Hachette, 1959.

²⁸ G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. IV, București, 1964, p. 129–175 (Eminescu a trăit „tragicomediile vieții de goliard”, p. 131). E. Manu, *op. cit.*, scrie: „Cu atît mai goliardică era, aproape cu un secol mai înainte, studenția vieneză a lui Budai-Deleanu”.

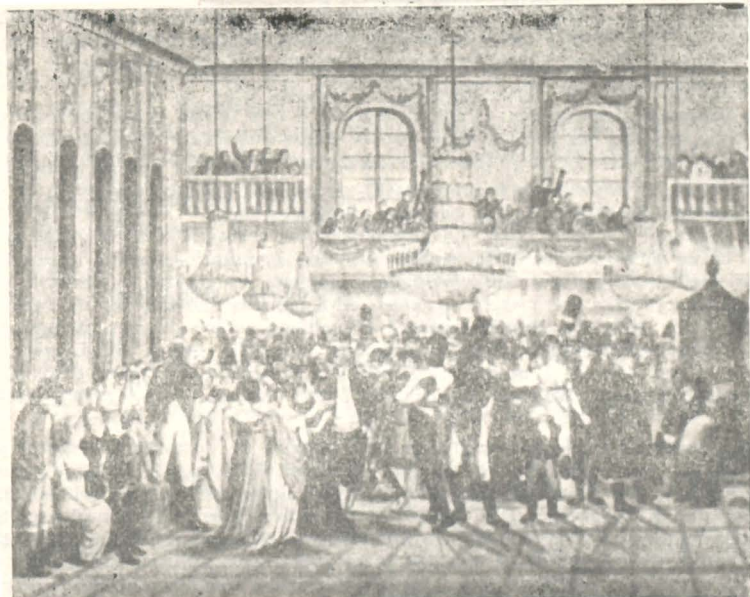
²⁹ *Selecta litteraturae classicae exemplaria Philologiae auditorum usui secundum normam a Celsissima studiorum Commissione Viennensi praescriptam accomodata*. Pars II. Continet excerpta Philologiae in annum secundum auditoribus praelegi solita. Leopoldi, Typis Pillarianis, MDCCLXXXIX (Exemplarul de la Biblioteca Jagiellonă din Cracovia a aparținut, între alții, unor alumi din Transilvania: Ioan Dobra, 1791, Ioan Simonetti, „Dycesis Fagarasiensis Alumnuș”, 5 sept. 1792).

³⁰ Franz Joseph Jekel, *Pohlens Staatsveraenderungen*. Vierter Theil, Wien, 1806, p. IV–V; *Slovenski biografski leksikon*. I, V Ljubljani, 1925–1932, p. 591–593; *Sloveniae scriptores latini recentioris aetatis*. Bibliographiae fundamenta. Collegit et digessit Primož Simoniti, Zagreb-Ljubljana, 1972, p. 34–35.

³¹ Lucia Protopopescu, *Noi contribuții...*, p. 130 și 227–228.

³² Jean Fabre, *Stanislas-Auguste Poniatowski et l'Europe des Lumières*, Paris, 1952.

3. S. Harding, P. W. Tomkins, *Prima lecție de dragoste* (gravură din colecția regelui Stanislav August; Biblioteca Universității din Varșovia, cabinetul de stampe). Reproducere după: Teresa Kostkiewiczowa, *Klasycyzm, sentymentalizm, rokokoko*, Varșovia, 1975).

4. *Bal la casinoul lui Hocht din Lemberg la 1806* (acuarela de F. Gerstenberg; Lvov, Muzeul de Istorie al orașului).

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <https://www.inst-calinescu.ro>

lozofice între Democrit și Heraclit, traduse din franceză³³ sau o lucrare anonimă *L'influence des femmes sur notre sexe, ou théorie lumineuse sur ce qui est le plus essentiel au bonheur de l'humanité* (A Leopold, de l'Imprimerie de Thomas Piller, 1787)³⁴, în care autorul exaltă virtuțile femeii, socotind-o „la félicité et la gloire de l'homme, la première société du genre humain dans cette vie mortelle et passagère, (...) la quintessence de toutes les merveilles”. În acest sfârșit de secol al XVIII-lea, anticlerical, materialist și epicureu, după ce la Viena se delectase cu vestitul pamflet *Monachologia* (1783) al lui Ignaz von Born, strălucită replică iluministă, iosefinistă, a antimonahismului goliarzilor³⁵, va citi în polonă poemul eroi-comic *Monachomachia* a nu mai puțin vestitului Ignacy Krasicki, venerabil episcop și cel mai mare poet polonez al vremii³⁶, pe care-l va putea vedea în timpul vizitei acestuia la Lvov în toamna anului 1792. Tot acum, abia întors după un concediu prelungit în Transilvania (unde, probabil, participase la redactarea „Supplex”-ului), „sfetnicul chesaro-crăiesc la județul nemeșilor din Livău” va admira pe scena teatrului de limbă germană din Lemberg, condus de Heinrich Bulla, cea mai frumoasă operă a lui W. A. Mozart, *Die Zauberflöte* (Flautul fermecat)³⁷, programată în seara de 15 noiembrie 1792 la cererea autorităților, cu prilejul vizitei în oraș a eroului polonez Tadeusz Kościuszko! Dacă, în ansamblu, opera lui Mozart, prin mesajul ei generos, prezintă numeroase similitudini cu *Figaniada* (la care quasi-anonimul Budai tocmai lucra pe ascuns)³⁸, în planul cercetării de față ni

³³ *Rozmowy ciekawe w rozmaitej materii* (Dialoguri interesante în diferite materii). Z francuskiego przetłózone. Za pozwoleniem Zwierzchności Roku Pańskiego 1782 do druku podane. W Lwowie, w Drukarni Wd. Joz. Pillerowy, Ces. Krol. Guber. Typ. (Un exemplar la Bibl. Jagiellonă din Cracovia). *Rozmowa Demokryta z Herakliem* la p. 15–19. Cei doi filozofi apar și în *Figaniada* (v. 6900 și în comentariul lui Mitru Perea și Erudițian).

³⁴ Am folosit exemplarul de la Bibl. Jagiellonă din Cracovia (8°, 80 p.).

³⁵ Traducerea în polonă: *Dziela Jana Naturalisty, zamykające w sobie mnichopismo, oskarżenie i obronę Naturalisty z anatomia mnicha*. Zebrane, wydane i powiększone przez O. Alojzego Marca W Augsburgu [1784]. Cf. și W. Smoleński, *Przewrót umysłowy w Polsce XVIII wieku*. *Studia historyczne*, ed. IV, Warszawa, 1979, p. 315–317.

³⁶ Legătura dintre Krasicki și Budai-Deleanu a fost făcută prima dată de G. Bogdan-Duică (1901) și sugerată în nou, ca necesitate de studiu, în zilele noastre, de P. Cornea (1962). Vezi și T. Gostyński, *Krasicki w Rumunii*, în „Zeszyty wrocławskie”, I, 1952, p. 219–220.

³⁷ Premiera avusese loc la Lemberg la 21 septembrie 1792, cu mai puțin de un an după premiera absolută de la Viena, sub bagheta compozitorului (30 septembrie 1791) și înaintea premierei varșoviene (27 iulie 1793). La Lemberg a fost repetată în zilele următoare (22 și 23 sept. 1792) cu un succes enorm, fiind reluată și în anii următori. Libretul, tradus în polonă de Wojciech Bogusławski, ctitorul teatrului polonez modern, era difuzat în rândurile spectatorilor (*Czarzozięcki flet*. *Wielka opera we dwóch aktach*, od Emanuela Schikaneder, muzyka zaś od Pana Wolfganga Amadeu Mozarta, Kapelmaystra i aktualnego C. Kr. Kamer. Kompozytora, pierwszy raz od Towarzystwa Pana Bulla w mieście Wrześniu grana, W Lwowie, 1792), cf. L. Bernacki, *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, t. I, Lwow, 1925, p. 378; Jerzy Got. *Na wyspie Guaxary*. *Wojciech Bogusławski i teatr lwowski (1789–1799)*. Kraków, 1971, p. 63, 67, 71, 218–220, 275, 315, 333, 335, 390.

³⁸ Am semnalat unele din acestea în teza noastră de doctorat (cf. *supra*, p. 63–64); cf. recent, Mircea Vaida, *Ion Budai-Deleanu*, București, 1977, p. 32. Este de reținut că prototipul lui Sarastro din opera lui Mozart este același Ignaz von Born (1742–1791), autorul *Monachologiei* (cf. E. Zellweger, *Das Urbild von Sarastro: Ignaz von Born*, Wien, 1953), căruia Mozart îi mai dedicase în 1785 cantata *Die Maurerfreude* (Bucuria masonilor), tipărită în același an, cu prilejul sărbătoririi lui Born, conducătorul lojii „Zur wahren Eintracht” (Adevărata armonie); în prefață se arată că loja a hotărât să exprime afecțiunea sa față de Born printr-un mare „ospaț prietenesc cu muzică și poezie” (cf. A. Einstein, *Mozart*, New York, 1945).

se pare firesc ca autorul cintecelor de petrecere ale lui Parpanghel să fi reținut, între altele, și accentele profund goliardice din „cinticelele” doritorului de dragoste și iubitorului de vin Papageno...

Departate de a fi un oraș provincial, la capăt de lume, Lembergul, capitala Galiciiei, era un mediu cu puternice tradiții culturale, care avusese legături strinse și cu Țările Române, iar acum era exponent al politicii habsburgice. În anii cind Budai luca la prima versiune a *Țiganiadei*, cetățenii orașului, în majoritate polonezi, după ce trăiseră amărăciunea ultimelor două împărțiri ale Poloniei, asistau la începuturile restituțiilor postiosefiniste și la înăbușirea ultimelor încercări de revoltă³⁹, în timpul domniei lui Francisc II. Ei sînt acum martorii unei adevărate orgii de lumină și extaz, patronate și încurajate de oficialități, pentru a se abate atenția de la lupta patriotică. De la guvernator și marii magnați loiali Vienei pînă la funcționarii mărunți, aduși din toate colțurile monarhiei (printre care și Budai al nostru), cu toții sînt angajați într-o intrecere de loialitate față de stăpînire, marcată de sărbătoriri, jubilee, festine, petreceri, focuri, de artificii, care au făcut din Lvovul de la răscrucea secolelor XVIII și XIX una din cele mai voioase capitale din această parte a Europei. Cu deosebire în perioada carnavalului (ianuarie-februarie), dar și în preajma unor sărbători oficiale sau cu prilejul victoriilor armatei austriece pe cimpurile de luptă, orașul era parcă în delir; petrecerile se țineau lanț, vinul curgea din belșug⁴⁰. Deși avem toate motivele să credem că Budai a arborat în aceste condiții un loialism de circumstanță (asemeni unora dintre colegii săi polonezi de la Forum Nobilium, Wronowski, Dzierzkowski și alții) și că în adîncul sufletului simpatiza cu încercările patrioților de a ține treaz spiritul lui Kościuszko⁴¹, se poate admite că în anumite părți ale poemului său și-a pus amprenta și atmosfera descrisă mai sus. În acest oraș, prin care trecuseră mari aventurieri ai Europei, un Casanova, un Cagliostro, prințul de Nassau și „cea mai frumoasă femeie din Europa”, grecoaică Sofia Glavani, devenită Sophie Comtesse de Witt, se juca acum o imensă comedie tragică goliardo-masonico-patriotică, în care protagoniștii erau locuitorii înșiși, nemți, polonezi, cehi, maghiari, evrei, români transilvăneni și bucovineni, italieni, armeni și alții, fiecare jucîndu-și rolul, pe față sau pe ascuns, fie de înalt funcționar guvernamental, fie de emisar al legiunilor poloneze în Italia, de membru al „Societății Politicilor Patrioți”, de propovăduitor al filozofiei lui Kant și Herder la Universitate, de arhiepiscop greco-catolic, de confident al poliției sau de autor de idile, ode, elegii, epigrame, fabule, comedii ori...poeme eroi-comice...⁴².

³⁹ M. Kukiel, *Próby powstańcze po trzecim rozbiórze* (Încercări de răscoală după a treia împărțire), Lwów, 1912.

⁴⁰ W. Loziński, *Towarzystwo lwowskie u schyłku XVIII wieku* (Societatea Lvoviană la sfîrșitul secolului al XVIII-lea), Lwów, 1921.

⁴¹ Dovadă este acea *Sybilla de anno 1795*, rămasă în manuscris, care cuprinde numeroase aluzii la evenimentele politice ale vremii, situația Poloniei sfîșiate, politica de opresiune (cf. ultimul comentariu la M. Vaida, *op. cit.* p. 32–35).

⁴² Michał Hieronim Juszyński, Ferdynand Chotomski și alți autori locali, galicieni, au cultivat cu succes acest gen, pe urmele lui Krasicki. Budai-Deleanu le-a putut citi operele în original.

Veselia care cuprinsese orașul, cu îngăduința și chiar sprijinul autorităților era, implicit, o cale în care și puteau face loc accentele de critică, în care, alături de cintecele de petrecere ale lui Bohomolec și idilele lui Karpinski și Kniaznin, lumesti și nevinovate politic, se strecurau cupletele satirice ale lui Bardos din comedia *Cracovienii și muntenii* a lui Boguslawski, vorbele de spirit ale mult temutei Katarzyna Kossakowska, care făcuseră inconjurul saloanelor, ca și vechile cintece goliarde, cu text adaptat la noile realități de studențimea pestriță și gălăgioasă, ca oricând și oriunde în lume. . . O singură operă nu s-a putut strecura în acest tumult : *Țiganiada* modestului slujbaş de tribunal Johann Buday, această „alegorie în multe locuri, unde prin țigani să înțeleg și alții carii tocmai așa au făcut și fac, ca și țiganii oarecând”, pe care autorul ei, „simțindu-se „invi-gilat”, suspectat, a căutat să și-o incifreze, începînd cu propriul său nume, migăind-o cu grijă în mii de nopți de trudă, ascunzînd-o de răutățile unei lumi nedrepte, pentru a o păstra neatinsă, ca un giuvaer de preț, oamenilor pentru care a fost scrisă, poporului său.

★

În exegezele de pînă acum, cele două imnuri adresate dragostei și vinului în *Țiganiada* au fost reținute ca o expresie a epicureismului declarat al poetului român ; primul a fost socotit „cel mai frumos imn de dragoste din literatura noastră, egal cu cele mai renumite din poezia antică” (F. Fugariu), iar imnul dionisiac, „unic în literatura română, rămîne giuvaerul strălucitor, constituînd strofele cele mai realizate din punct de vedere estetic ale întregii opere” (M. Vaida). Nu este exclus ca ele să fi fost elaborate mult înainte de 1800, încă din tinerețea sa, la Blaj sau la Viena, și în acest caz să fie cotate pe drept ca „o aluviune sentimentală din anii studenției poetului” (E. Manu). O tradiție locală perpetuată pînă astăzi la Cigmău, satul lui natal, și transmisă nouă în martie 1969 de unul din cei mai virstnici dintre localnici, Nicolae Lazăr (Crisnicu), ne înfățișează figura unui Budai-Deleanu care „întors vara, în vacanță, de la Viena sau de la Blaj unde era profesor (deci aproximativ anii 1783—1786), umpluse împrejurimile cu „verșuri de șagă”, unele foarte „slobode”, în care „cînta de toate, mai cu seamă despre nedreptăți și despre oamenii din fur ; unele au ajuns și la urechea stăpînirii, care a trimis jandarmii să-l aresteze și a pus pe slujbași să-i stringă toate hîrțile, ba și cărți, și i le-au dus în capul satului, la un loc numit „Groapa Popii”, pe toate le-au ars, nimica n-au rămas”. Istoria e vrednică de crezare și atunci se poate considera că acele „verșuri de șagă” erau exercițiile poetice cu care poetul fusese deprins în timpul studiilor și din care se va clădi mai tirziu impunătorul edificiu al *Țiganiadei*. Ni se pare mai presus de orice îndoială că *Țiganiada* nu a fost scrisă dintr-o singură suflare, ci într-un lung proces de îngemănare a roadelor lecturilor și învățăturilor cu experiențele succesive de viață (așa cum le-am expus mai sus), de contopire a acestora cu ajutorul unor trainici lianți estetici, proprii talentului poetului ; confruntat cu marile probleme ale epocii, el a ținut să ne transmită atitudinea sa față de ele într-o operă de largă respirație poetică, amendată în funcție de evoluția gândirii sale politice și

pe măsura maturizării sale artistice⁴³. Nu ni s-au păstrat ciornele diferitelor încercări, fragmente, dar ele vor fi existat cu siguranță și printre acestea vor fi fost într-o formă oarecare și cele două imnuri cu tentă goliardă ale lui Parpanghel.

Indiferent când au fost concepute, rămîne un fapt că aceste imnuri, ca și alte părți din *Țiganiada* au fost definitivitate și redactate ca atare după 1800 (ele nu apar în versiunea întâi) și în acest travaliu poetul a contopit idei și impresii, din viață și din lecturi, ulterioare primilor ani de studii la Blaj și Viena.

În planul literaturii comparate, pe deasupra oricăror elemente de inspirație livrescă (Lucrețiu, *De rerum natura*, I, 1—43; Virgiliu, *Georgicele*, III, 243—245; Voltaire, *La pucelle d'Orléans*, XV ș. a. pentru primul imn, sau Athenaios, *Deipnosophistae*, II, 36 și Apuleius, *Florida*, II, 2,20, pentru cel de al doilea⁴⁴), tonalitatea goliardică a acestor imnuri este evidentă.

Izvoarele, odată stabilite, ne rămîne un cîmp larg pentru confrun-tări și paralelisme menite să sublinieze originalitatea poemului românesc pe acest plan. Faptul că descoperirea și cercetarea sistematică a poeziilor goliarde, în frunte cu vestita culegere *Carmina Burana*, este posterioară scrierii acestor imnuri⁴⁵ nu înseamnă că Budai nu le-a putut cunoaște, căci ele au circulat sub diferite forme și variante în Austria (cf. *supra*) și Polonia⁴⁶, pe unde a trăit și creat poetul nostru.

În peregrinările sale din loc în loc, poetul goliard se oprea la curțile unor împărați sau episcopi punîndu-se în slujba acestora pentru o vreme, ori pe la mănăstiri sau pe la hanuri de la răscrucea drumurilor, zăbovind pentru o noapte sau mai multe și înveselind gazda sau pe localnici cu cîntecele lor în schimbul mîncării și băuturii. Parpanghel, căruia i „se urîșă cu post”, nimeri, „cine-ar crede! / La o curte-în mijloc de pădure/ Tocma su poalele-unii măgure” (v. 1270—1272). Aducînd peste tot veselia cu cîntecele lor, goliarzii erau primiți de îndată cu brațele deschise. Parpanghel „știind că cîntărețul bun/ pretutindene-e primit în țară,/ Mearsă drept la poartă (precum spun)/ și dede portariului bună sară/ Iar cela văzînd că e lăutaș,/ Grăi: „Bine-ai venit, țigănaș/...” (v. 1279—1284).

⁴³ O dovadă în acest sens este însăși existența a două versiuni ale poemului, cu adăugarea unor fragmente ale unei proceate a *treia* versiuni (cf. I. Budai-Deleanu, *Scrieri inedite*, ed. I. Pervain, Cluj, 1970, p. 150—172), la care se adaugă extragerea fragmentelor ce vor constitui noul poem *Trei viteji*, rămas neterminat. Toate acestea denotă înalta conștiință artistică a autorului.

⁴⁴ În comentariul lui F. Fugariu la ediția critică a *Țiganiadei*, în I. Budai-Deleanu, *Opere*, I, București, 1974, p. 379—382.

⁴⁵ Studiile și edițiile lui Grimm, Mone, Wright, du Méril, Schmeller, Glesebrecht, Wattenbach ș.a. (cf. M. Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, III, München, 1931, p. 969—970).

⁴⁶ R. Ganszynieć, *Echa pieśni goliardowej w Polsce* (Ecouri ale cîntecului goliard în Polonia), în „Przegląd humanistyczny” V, 1930, nr. 1 (și extras).

Zdrențaros și flămînd, mereu suferind de frig și de foame (de unde și numele), goliardul era mai întii ospătat și îmbrăcat, pentru a se simți în stare să-și desfășoare cum se cuvine talentele.

„Țiganul văzînd mesele pline
Cu mîncări își linge buze-ades
Ș'ochii-înfiți tot la bucate ține.
În urmă le spune pe-înțeles

Cum că de ieri seară n'au mîncat
Și limba-în gură i s'au uscat.
Deci îndată făcură să-î dea
De mîncat și de beut, cît va cere.”

și mai departe :

(v. 1297—1304)

„După ce el pofta de mîncare
Și de beutură stîmpărasă
Și iar s'întoarse la-adunare,

Fîind că-acum era după masă,
Îmbrăcîndu-l cu noao veștmînte,
Îndată-l puseră să cînte.”

Îndestulat, Parpanghel nu se lasă invitat de două ori și-și începe cîntecul „de libov” cu un indemn la dragoste, care este „legea-întie/a toatei ființe de supt soare” (v. 1346—47), continuă apoi cu tema universalității și atotputerniciei iubirii (urmînd aici îndeaproape modelele antice, pe Lucrețiu și Virgiliu) :

„Tot ce sînte, să mișcă, viază,
Tot ce-inverde, ce-înfloare și crește,
Cu poftă lină să-îmbrăoșază,
Cu dulce dor să leagă, să mește.

O ! Amor ! ție toată să-închină,
Toată ție jertvește jîvină !”
(v. 1351—56) etc.

Ideea dragostei, ca dătătoare de lumină și căldură, cuprinsă în versurile :

„Însuș pe-astă lume trecătoare,
Din hăos un sînt libov o scoasă
Si dragoste, cu-întia lucoare,
Îl suflă-în mădulările ghiețoase” (v. 1357—60),

apare și într-un imn goliard dintr-un manuscris francez (s. XIII) :

„Amor accendit mentis lumina
et subdit acriter calcaria
et probitatis urget studia”⁴⁷

Autorul anonim dezvoltă în continuare tema atotputerniciei dragostei într-o frumoasă suită de antiteze :

Amor reddit homines
magnanimos
et strenuos
et drapsiles.
Amor felle amarior
Amor melle est dulcior
Amor durus et placidus
Amor audax et pronidus.
Amore nil est melius,
Amore nil deterius

Hic preualet in omnibus
et ius dat immortalibus.
Amor iuvat si steterit,
Amor iuvat si praterit ;
amor nocet si maneat
amor nocet si transeat
Hic me cepit
et precepit,
ut abirem
et servirem
suo voto.⁴⁸

La fel în *Carmina Burana* (87) :

Amor tenet omnia
mutat cordis intima
quevit Amor devia.
Amor melle dulcior
felle sit amarior ...

Amor simplex, callidus ;
rufus Amor, pallidus ;
truculens in omnibus
Amor est placabilis
constans et instabilis ...⁴⁹ etc.

⁴⁷ Cf. R. Ganszyniec, *op. cit.*, p. 68.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Carmina Burana*. Mit Benutzung der Vorarbeiten Wilhelm Meyers, kritisch herausgegeben von Alfons Hilka und Otto Schumann. I. Band. Text 2. Die Liebeslieder, Heidelberg, 1941, p. 74—75.

În alt cîntec de dragoste, de origine franceză, lauda adusă iubirii sună astfel :

Dulcis aurae temperies,
dulcis garritus avium,
hi sunt cibus et requies,
quibus Amor est gaudium...

Amor. tua mollities
declinat in contrarium;
tua blanditur rabies;
tuum mel fit absynthium...

Amoris est materies
de natura coelestium,
quam non frangit canities,
nec demolitur senium.

Amor. tua durities
vertitur in remedium,
ludus tuus est series;
tuus labor est otium...⁵⁰

Antitezele goliarzilor medievali, repetate la nesfîrșit, sînt înlocuite de poetul român cu o formulă concisă : „patimă lină” („blindă”, „șega-ce”, cf. *blandum amorem*, la Lucretius, după cum notează F. Fugariu, p. 380), care este, prin ea însăși, o antiteză⁵¹. În numele principiilor fundamentale ale filozofiei sale, „priința” (adică *prietenia*) și „armonia” (v. 1362), împrumutate din ideologia (pe atunci înaintată, progresistă) a lojilor masonice⁵², Budai dezvoltă ideea de universalitate a iubirii, care depășește cadrul strict uman, ridicîndu-se la nivel cosmic, într-o suită de împerecheri complementare :

„Iubescu-să stelele-între sine,
Iubește-să ceriul cu pămîntul,
Iubescu-să mările cu vîntul.

Sus în văzduh toate zburătoare,
Gios pre pămînt toate dobitoace,
Păn' și rările jigăni de mare...”

(v. 1366—1371)

Constatînd că „sufletele muritoare” nu apreciază cum se cuvine legea firească a „dulcelui libov”, defăimînd-o, ferindu-se de el „ca cînd libovul ar fi osîndă” (v. 1378), poetul nu se abține să le dojenească în două rînduri :

„Tot care nu simte libovie
Mult defăimează legea firească
Și nu e vrednic să mai trăiască” (v. 1348—50)

și

„Ah! ne-ajunsă-omenire deșartă,
Încă firea te rabdă, te iartă!” (v. 1379—80).

În îndemnul final spre iubire, adresîndu-se celor cu „inimă bună și lămurită minte cerească”⁵³, poetul recurge cu aer ușor profesoral la exem-

⁵⁰ E. du Méril, *Poésies populaires latines du Moyen Âge*, Paris, 1847, p. 224—226.

⁵¹ O antiteză aparentă, căci, pornind de la o idee foarte veche (Platon, *Banchetul*), dragostea este înțeleasă ca element de echilibru al vieții sufletești și nu ca pasiune distrugătoare (cf. F. Fugariu, *op. cit.*, p. 377).

⁵² Noțiunile de *prietenie*, *concordie*, ca și cele de *egalitate*, *frăție*, *perfecțiune* erau nelipsite din însăși titulatura lojilor masonice, atît la Viena cît și la Lemberg.

⁵³ Bunătatea inimii (lat. *magnanimitas* sau *maresufleția*, cum zice tot el în alte locuri din poem) și înțelepciunea erau calități cultivate cu predilecție în lojile masonice. Cf. pentru acest topos în literatura barocului german : Werner Welzig, *Magnanimitas — das politische Schlüsselwort der deutschen Barockliteratur*, în „Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften”. Philosophisch-Historische Klasse, 109 Jahrgang, Wien, 1972, p. 263 — 264.

plul păsărilor, așa cum procedaseră într-o litografie de epocă graficienii englezi S. Harding și P.W. Tomkins (*The first Lesson of Love*)⁵⁴ :

„Vezi cele paseri pre rămurele
Ce jucându-să vesele cîntă;
Ard cu flacără de-amor și ele
Mărind a naturii lege sîntă

Caută cum din creangă-In creangă zboară
Tot soțul cu ei te-o soțioară.”
(v. 1387–1392),

și dezvoltă apoi într-un pasionant crescendo eternul motiv „carpe diem”, susținîndu-l de variante românești ale lui „fugit irreparabile tempus” :

„O iubiți! Iubiți-vă împreună
În această viață trupească,
Pînă sinteți în vîrstă și stare,
Că vremea-i rapede trecătoare...”
(v. 1383–1386)

„Să iubim (...)
Că vîrsta scapătă, vremea zboară,
Nice mai întoarce-a dooa oară”.
(v. 1393, 1397–98)

„Să iubim! că timpul acuz trece,
Iar zilele noastre s'împuțină;
Mai bine-i în amor a le petrece,
Să nu ne-apuce vîrsta bătrînă
Cu lusa și cu durere de-oase
Sau cu mîdulări neputincioase!”
(v. 1399–1404)⁵⁵.

Cîntecul se încheie cu un îndemn la însoțire „a junilor și fecioarelor” :

„La cîntări de celeră ș'în horă
Să jucăm în giur, mîna de mîna,
Tot frățiorul țîind o soră
Spre care simte dragoste lînă,” (v. 1417–20),

culminînd cu un „vivat” nelipsit la petreceri :

„Și să strigăm toți cu bucurie:
Viie zieu-Amor! Amor să viie!”

„poftorit” de întreaga adunare într-o atmosferă de veselie generală, „cu pline păhară”.

Goliarzii medievali erau mai direcți în alegerea expresiilor, mergînd pînă la licențios și obscen (cum va face, dealtfel, și Budai în alte locuri din poem, dar în care nu apare atmosfera de „taberna” medievală). Un exemplu poate fi cîntecul *Ave, virgo Barbara*, care circula în Austria și care, în gura vreunui alumn de la colegiul... „Sfînta Barbara”, căpăta chiar o notă de condamabil sacrilegiu :

Ave virgo Barbara
speculum honoris,
temet ipsam praeparans
thalamum pudoris etc.
O beata Barbara
mea nunc patrona

me precantem repara
supplicando prona.
Christo pro me paupere,
ul per sua dona
mih donet prospere
consummare bona etc.⁵⁶.

⁵⁴ Se afla în Cabinetul de Stampe al regelui Stanislaw August, azi la Biblioteca Uni-versității din Varșovia (cf. Tereza Kostkiewiczowa, *Klasycyzm, sentymentalizm, rokokó*, Wars-zawa, 1975, p. 272, 477).

⁵⁵ Dacă sînt rezultatul unei observații asupra propriei persoane, aceste versuri puteau fi scrise la o vîrstă ceva mai înaintată (în jurul lui 1810), cînd, după vreo 20 de ani de viață în climatul aspru al Galiției, departe de căldura plaiurilor natale și ca efect al muncii asidue și necazurilor de tot felul, poetul începuse să simtă primele semne ale bolii care-i vor fi cauzat moartea. Documente din ultimii ani de viață vorbesc de „corpul său diform” (cf. Lucia Proto-popescu, *Noi contribuții* ... , p. 172 – 173).

⁵⁶ Cf. I. V. Zingerle, *Bericht* ... , p. 315 – 316, care-l citează după Mone, *Lateinische Hymnen*, III, p. 215 – 216.

Sau următorul, intitulat *Invitatio amicae* din *Carmina Cantabrigiensi*:

Iam dulcis amica, venito,
quam sicut cor meum diligo;
intra in cubiculum meum
ornamentis cunctis ornatum
.

Iam nunc veni, soror electa
ac omnibus (...) dilecta
lux mee clara pupille
parsque maior anime mee"⁵⁷.

Circula de asemenea un cîntec goliard, foarte popular în Austria și Boemia, despre fata care refuză pe rînd diferiți amatori de dragoste (militarul, călugărul, țăranul, clericul) și acceptă în urmă numai pe tînărul student:

„Filia, si vox tua
vellem te laudare
carnalem socium
vellem tibi dare

Filia, vis militem
bene equi tantem?
'Nolo mater cara,
nolo mater cara,
qui non sum sana.

Militer in bello
nunquam sunt in domo,
et eorum gladij
et eorum gladij
semper sunt aculi.

Filia, vis scolarem
bene literatum?

Filia, vis monachum
bene 'kukulatum?
'Nolo mater cara,
nolo mater cara
quia non sum sana.

Monachi post primam
currunt ad coquinam
panes eis dantur
panes eis dantur
caseum furantur.

Filia, vis rusticum
nigrum et turpissimum?
'Nolo mater cara
nolo mater cara
quia non sum sana.

Rustici quadrati
semper sunt irati
et eorum corda
et eorum corda
nunquam letabunda.

Filia, vis clericum
bene literatum?
'Nolo mater cara
nolo mater cara
quia non sum sana.

Clericorum pueri
semper sunt superbi,
et eorum matres
et eorum matres
dicuntur meretrices.

'Volo mater cara.
volo mater cara
quia iam sum sana."⁵⁸

Următorul cîntec latino-german, de-a dreptul frivol, descrie o scenă de dragoste între clericul vagant și tînăra fată de la țară:

„Pertransinit clericus
Durch einen grünen Wald
Innenit ibi stantem
Ein Megdlein wol gestalt.

Salve mi puella,
Gott grüss dich, Megdlein fein:
Dico tibi vere.
Du musst mein Bule seyn
Nolo, lieber Herre,
Ihr treibt mit mir den Spott

Si vultis me amere
So halt ich ewer Gebott.
Ipsa tulit camisiam
Die Beyn die waren weiss.

Fecerunt mirabilia
Da niemand nicht umb weiss.
Und da das Spiel gespielet war
Ambo surrexerunt.
Da ging ein jeglichs seinen Weg
Et nunquam reuenerunt."

R. Ganszyniec (*op. cit.*, p. 169—170), care reproduce acest cîntec, arăta că el se mai cînta, cu unele uşoare modificări, în gimnaziile liovieni pe la ... 1930 (!) Atunci cu atît mai mult îl putem accepta ca fiind în circulație în același mediu pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, putînd fi chiar

⁵⁷ K. Langosch, *Hymnen und Vagantlieder*, Zweite, unveränderte Auflage, Basel-Stuttgart, 1954, p. 104 — 106.

⁵⁸ Dintr-un manuscris de la „Collegio regis Wenceslai” din Praga, cuprinzînd copii după opera poetică a lui Hugo Primas d’Orléans, făcute de Oldřich Kříž din Telč în 1459 (cf. I. Feifalik, *op. cit.*, p. 169 — 170). Adăugăm că în 1785 Vaclav Thám publica *Básně v teči vázane*, cuprinzînd traduceri de versuri goliarde, cf. Anežka Vidmanová *Středověká žákovská poezie* (Poezia studentească medievală), prefață la *Carmina scholarum vagorum*, Praga, 1970, p. XVIII; *Dějiny české literatury*, Hlavní redaktor Jan Mukařovský. II. *Literatura národního obrození*, Praha, 1960, p. 657.

auzit de Budai de la vreunul dintre alumnii seminarului din Lemberg (poate tot un transilvănean, ca și el). Mai mult, avem dovada că l-a cunoscut dintr-o carte care i-a aparținut, *De fide concubinarum in sacerdotes*. Francoforti ad Moenum, 1624 (cf. *infra*)⁵⁰.

Din întreaga poezie goliardă, poetul român păstrează în acest fragment numai tonalitatea, numai cadrul și atmosfera în care este cîntat imnul iubirii. În întregul său, imnul nu are nimic din versurile de mai sus, cum nu are nimic din versurile unora dintre contemporanii săi polonezi, din *Erotyki* ale lui F. D. Kniaźnin (1750—1807) sau pastoralele lui Franciszek Karpiński (1741—1825), comparabile, mai degrabă, cu poezia Văcăreștilor și a lui Conachi. Aluziile licențioase, expresiile tari de care era plină poezia goliardă și nu lipseau nici în literatura erotică iluministă în frunte cu vestita *La pucelle d'Orléans* a lui Voltaire, sînt păstrate de poetul român pentru alte locuri din poem (episodul cu Satana în chip de fecioară și altele); în locul lor poetul dezvoltă în acest imn o *adevărată apologie a dragostei*, cum puține s-au scris în întreaga literatură universală; acest imn este expus *in corpore*, fără digresiunile obișnuite în poem, ca o adevărată pledoarie, după toate regulile oratoriei, cu *introductio*, *expositio*, *imprecatio*, *demonstratio*, *conclusio*, așa cum învățase în tinerețe, la semina ul teologic sau la Universitate, cînd improviza versuri imitînd pe clasicii antici. Ne putem imagina „tovărășia adunată” de tineri și tinere, care, furați de frumusețea cîntecului, îl ascultă în extaz, *fără a-l întrerupe nici o clipă pe cîntăreț* și abia la urmă izbucnește în strigăte de „bravo”, „plesnind din palme” și repetînd „stihul de pe urmă”. Pus pe note, ar semăna, credem, cu o cantată maiestoasă și gravă, punctată din loc în loc cu accente ludice de Singpiel mozartian și încheiată cu un turburător *allegro vivace*, ca în corul final din Simfonia a IX-a a lui Beethoven...

Următorul imn al lui Parpanghel, imnul dionisiac, este definit de poet ca „o cîntare bine alcătuită/ și pe-acele vremi deobște iubită” (v. 433—34), luată „din facerea lui Pintilie” (v. 1432)⁶⁰.

Asemenea imnuri bahice s-au scris în toate timpurile, la multe poame⁶¹. La poetul român el este o strălucită simbioză între experiența de viață și numeroasele lecturi clasice și contemporane.

⁵⁰ Am folosit exemplarul de la Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia (Francoforti ad Moenum. 1619, p. 134 — 135).

⁶⁰ *Pintilie* este un nume fictiv, cerut de rima cu *veselie*; mai importantă este declarația că acest imn, spre deosebire de cel închinat iubirii, este preluat ad-litteram dintr-o altă operă („facerea, adică alcătuirea, scornirea”, glosează poetul în notă) și că era foarte răspîndit în epocă. Cercetări ulterioare ar putea duce la descoperirea unui izvor mai apropiat în literatura austriacă sau galițiană locală, mai puțin cunoscută nouă; oricum, putem admite că, în acest caz, Budai *simulează tehnica citatului filologic*, care, asociată ficțiunii manuscrisului găsit (curentă în epocă) și comentariului marginal (în adnotări), completează maniera parodistică a poetului-filolog.

⁶¹ Pentru întreaga literatură, pină la începutul secolului al XIX-lea, vezi C.W.J. Gatterer, *Literatur des Weinbaues aller Nationen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten, nebst Kritiken und den wichtigsten literarischen Nachweisungen*, Heidelberg, 1832; cf. și P. Züge, *Der Wein in der Dichtung*, în „Rheinisch-westfälische Zeitung”, 1903, nr. 334.

Primul epitet ce i se dă vinului în imnul lui Parpanghel este *dulce* („Vinule dulciu...”, v. 1435), pe care-l întâlnim și în lunga dizertație asupra binefacerilor stomacului plin pentru ascuțimea minții, din cîntecul X :

„Unde sint cu mîncări pline mese
Și cu vin *dulciu* păhară drese !” (v. 6131 – 32).

Poetul român, ca și Antinous din *Odiseea* lui Homer (XXI, 293), amintit de Athenaios, *Deipnosophistae* (I, 18), prefera vinul dulce. Era, poate, vestitul vin de Malvazia, pe care negustorii din Lvov îl importau încă din secolele XIV – XV ; acest vin roșu-purpuriu, dens, foarte dulce, era adus de genovezi din insulele grecești și transportat pe drumul comercial moldovenesc pînă la Suceava ; de aici ajungea apoi în Polonia⁶², unde era, alături de Tokay-ul unguresc și Alicantul spaniol, printre cele mai căutate la curțile princiare și nobiliare⁶³.

Cu puțin timp înainte de sosirea lui Budai-Deleanu la Lvov, medicul galițian Jędrzej Krupniński îl recomanda în cartea sa *Osteologia lub nauka o Kościach* (Lwów, 1774, p. 106) ca leac împotriva afecțiunilor osoase. Poetul care, în imnul anterior, își ironiza metehuele „virstei bătrîne”, se gîndește acum la cel mai bun leac care i-ar putea prelungi viața activă, amînîndu-i „soroaca”⁶⁴. Între cele două innuri există deci o *continuitate logică*. Dacă în tinerețe însă își consuma tainul zilnic de vin la „Barbareum” ca o obișnuință, cum făcuse și acasă, la Oigmău, acum, după trecerea anilor, vinul — și nu orice vin, ci numai cel „dulciu” —, este

...mirul sint (sfînt — n.n.), dintru toate-ales,
Ce viața dai, mîngîind pre toți (...)
La toate nevoi tu ne-ajuli și dai
Putere la stabi, bôlnavilor leac
Îhrană la bătrîni (...)" (v. 1441 – 42, 1447 – 49)

Asemănător lăuda vinul de acest soi Morando da Padova într-un imn, inserat în cronică sa de Salimbene din Parma (1221 – 1288) :

Vinum dulce, gloriosum
Pingue facit et carnosum
atque pectus aperit
Et maturum gustu plenum
valde nobis est amenum
quia sensus acuit.

Vinum forte, vinum purum,
facit hominem securum
et depelli frigora.
Vinum rubeum subtile
Non est reputandum vile
nam colorem generat (...)⁶⁵

În timp ce la Morando vinurile sînt diferențiate, cele albe și seci fiind mai puțin apreciate („Sed acerbum linquas mordet/ intestina cuncta sordet,/ corrumpendo corpora/(...) Vinum vero quod est glaucum/ pota-

⁶² Cf. N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899 ; același, *Relațiile țării noastre cu Lembergul*, București, 1900 ; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 24 – 39. E folosit, ca termen de comparație cu meciul ardelenesc, de G. Ureche în letopisețul său (cf. *Dicționarul limbii române*, VI, s. *marmaziu*, cu multe citate din folclorul românesc) ; apare și în satira antimonahală *Eplavia* a lui B. P. Hasdeu.

⁶³ „La Lvov a fost dintotdeauna un adevărat depozit de „malmazie” (cf. Z. Gloger, *Encyklopedia Staropolska*, III, Warszawa, 1972, p. 182).

⁶⁴ Cuvînt folosit în v. 1396 și înțeles just de F. Fugariu, ca „limită de vîrstă, aptă pentru dragoste”.

⁶⁵ *Carmina medii aevi*, ed. F. Novati, Firenze, 1883, p. 69 – 70 ; cf. și P. Lehmann, *Die Parodie ...*, p. 126 – 127.

torem facit raucum/ et frequenter mingere/ (...) Alba limpha maledicta/ sit a nobis interdicta/ quia splenem provocat”), Budai-Deleanu acceptă pină la urmă toate vinurile, indiferent de culoare, pentru proprietatea lor de a stîrni veselia :

„Alb. roșu, ș'or' cum de-ai fi tu-in obraz,
La toți ce te beu, purure faci haz” (v. 1451–52).

Foarte populară printre goliarzi era parodia bahică a imnului religios în cinstea Fecioarei Maria (*Verbum bonum et suave*), răspîdită în numeroase versiuni, din care cea mai bogată este versiunea poloneză⁶⁶ :

<p>1. Vinum bonum et suave
bonis bonum, pravis prave
liquor nec non sapor, ave
mundana lactitia.</p> <p>2. Ave! felix creatura
quam produxit vitis pura;
omnis mensa fit secura
in tua praesentia.</p> <p>3. Ave! liquor vini clari
dulcis sapor sine pari;
tua nos inebriari
dignetur potentia.</p> <p>4. Ave! pulchrum in colore,
ave! fragans in odore,
ave! sapidus in ore,
dulcis linguae vinculum!</p> <p>5. Ave! salus in modestis,
in gulosis mala pestis,</p> | <p>post amissionem vestis
sequitur patibulum.</p> <p>6. Per te mundus hilarescit,
per te bonis honor crescit,
omnis largus erubescit
sine tui copia.</p> <p>7. Monachorum grex devotus,
Clerus omnis, orbis totus,
bibit ad aequales potus
tua clara pocula.</p> <p>8. Felix venter quem intrabis,
felix lingua quam rigabis,
felix os quod tu lavabis
et beata labia!</p> <p>9. Supplicamus, hic abunda
Abundantes nos fecunda
Fecundates nos emunda
per aeterna saecula.</p> |
|--|--|

O variantă dintr-un manuscris de la Heidelberg conține versurile :

„Felix homo te plantavit,
qui te, Vinum, nuncupavit;
contra talem potum
nullum est periculum”⁶⁷.

La Budai :

„Fie fericit care te-au cules!” (v. 1443).

Efectele favorabile ale vinului asupra omului sînt expuse la Budai în antiteză cu starea anterioară a omului :

„Care te-au beut, de-ar fi cît de trist
Prinde-ndată chief ș-uită de necaz,
Fiece năuc pare-un trismeghist,
Fiece mișel să ține-un viteaz” (v. 1453–1456)⁶⁸.

Spre deosebire de goliarzi, care în versurile lor bahice cultivau asiduă parodia textelor religioase (cf. numeroase alte exemple la P. Lehmann,

⁶⁶ Reprodușă de R. Ganszyniec, *op. cit.*, p. 172 – 173; cf. P. Lehmann, *Die Parodie...*, p. 124 – 126.

⁶⁷ E. du Méril, *Poésies populaires*, 1847, p. 204.

⁶⁸ Aici observăm că *năuc* și *mișel* sînt folosite cu sensurile din limba veche, mai apropiate sau identice cu cele din limba de origine (*năuc* 'nătărău, nătîng, prost' < vsl. *Heoукъ* 'neîn-vălat, neinstruit') și *mișel* 'nenorocit, slab' < lat. *misellus* 'idem', cf. *Dicționarul limbii române*, VII, 136 – 37 și VI, 631–32, care, însă, în ambele cazuri nu înregistrează aceste sugestive citate din *Țiganiada*). Spre o asemenea concluzie ne duce alăturarea termenilor *trismeghist* și *viteaz*. Dacă *viteaz* nu mai are nevoie de explicație (înseamnă 'puternic, curajos'), *trismeghist*

Die Parodie...), Budai mai păstrează reminiscențe teologale numai în epitetele divine date vinului („roadă de rai, de la Dumnezeu dată pre pământ”, „mirul sfint”, „cerescul must”) și nu cu intenție parodistică (*Țiganiada* conține parodii, dar în alte locuri). Goliardică este enumerarea de epitete laudative, voioșia crescîndă, nestăpinită, ce se degajă din fiecare vers, pe măsura exaltării calităților vinului, culminînd cu urarea de viață lungă adresată băutorilor :

„Să bem, să-închinăm cu păharul plin,
Să trăiască toți cei care beau vin ! ”

care apare, ca un refren, de trei ori (v. 1445—46, 1457—58, 1469—70, ultima oară reluat de cei adunați, după încheierea cîntecului).

Goliardică este și enumerarea cupelor de vin :

„Veniți, fraților, la cerescul must
Să ne bucurăm bîndu-l și-închinînd :
De sete-un păhar, altul pentru gust,
A treia de chief, a patra cîntînd,
A cincea de saț, că-a șasa-i prisos,
De-a șapte-încolò n-duce folos”.

(v. 1459—1464)

Dacă numărul de cupe diferă de la un poet la altul, ca și indicarea, de fiecare dată, a motivului sau a împrejurării care însoțește fiecare cupă, în schimb ritmul alert (cam cîte două cupe în fiecare vers !) sugerează aceeași atmosferă de „taberna” medievală, cu acea dezlănțuire de bucurie colectivă, care cuprinde toate stările sociale fără deosebire, ca în cunoscuta

ni se pare a fi aici mai degrabă nu'vorbăreț, bun de gură' (cum, dealtfel, devine oricine, după ce bea un vin bun), — așa cum sugerează F. Fugariu (comentariu, p. 381) vorbind de Hermes, ca „patron al elocinței” — , ci 'savant, învățat, înțelept' căci *Hermes Trismegistos* (gr. *trismegistos* 'cel de trei ori foarte mare') era numele pe care grecii îl dădeau legendarului învățat egiptean Thot, considerat cunoscător al tuturor științelor. În Evul mediu și Renaștere, după descoperirea manuscriselor operelor lui Trismegistos sau atribuite acestuia (*Poimander*, *Tabula Smaragdina*), știința hermetică a avut o mare răspîndire în rîndurile magilor, alchimiştilor (cf. *The Ancient Greek and Latin Writings which contain Religions or Philosophic Teachings ascribed to Hermes Trismegistus*, edited with English translation and notes by Walter Scott. t.1 — 4, Oxford, 1924—1926; J. Ruska, *Tabula Smaragdina. Ein Beitrag zur Geschichte der hermetischen Literatur*, Heidelberg, 1926; W. Schumaker, *The Occult Sciences in the Renaissance. A Study in Intellectual Patterns*, Berkeley-Los Angeles-London, 1972), — iar în secolul al XVIII-lea a devenit subiect preferat al preocupărilor oculte și mistice din lojile masonice, după cum dovedește, între altele, o publicație contemporană (*Der Hermes Trismegists wahrer alter Naturweg oder Geheimniss wie die grosse Universalinctur ohne Gläser, auf Menschen und Metalle zu bereiten*, Herausgegeben von Einem ächten Freymäurer I.C.H., mit vier Kupfern, Leipzig, bey Adam Friedrich Böhme, 1782), care a circulat și prin părțile noastre (un exemplar la Biblioteca Academiei R. S. Româna, Filiala Cluj-Napoca, cota 63.594). Opera fundamentală a lui Hermes Trismegistos (*Poimander*) a fost editată și în Polonia (*Pymander Mercurii Trismegisti cum commento Fratris Hannibalis Rosselli* (...), Cracoviae, in Officina Typographica Lazari, 1584—86) și putea fi găsită de către Budai și în Lvov (cf. *Catalogus librorum qui praeter copiam varii argumenti et idiomatis permultos etiam polonice scriptos continet*, Quorum publica auctio die XI. Januarii et sequentibus 1790 in aedibus Universitatis Leopoliensis instituenda, Leopoli, J. T. Piller impressit, p. 74).

poezie *In taberna quando sumus* din *Carmina Burana* (nr. 175; ed. Schmel-ler, 1847, p. 235):

In taberna quando sumus,
non curamus, quid sit humus
sed ad ludum properamus,
cui semper insudamus.

Quid agatur in taberna,
ubi nummus est pincerna,
hoc est opus ut quaeratur,
si quid loquar, audiatur.

Quidam ludunt, quidam bibunt,
quidam indiscrete vivunt;
sed in ludo qui morantur,
ex his quidam denudantur;
quidam ibi vestiuntur,
quidam saccis induuntur:
ibi nullus timet mortem,
sed pro Baccho mittunt sortem.

Primo pro nummata vini;
ex hac bibunt libertini;
semel bibunt pro captivis,
post haec bibunt ter pro vivis,
quater pro Christiabis cunctis,
quinquies pro fidelibus defunctis,
sexies pro sororibus vanis,
septies pro militibus silvanis

Octies pro fratribus perversis,
novies pro monachis dispersis,
decies pro navigantibus,
undecies pro discordantibus,

In taberna... a fost unul din cele mai populare cîntece bahice ale goliarzilor, răspîndit în numeroase versiuni și prin locurile pe unde a trecut, în peregrinările sale, autorul „Țiganiadei”, în Austria, Ungaria, Cehia și Polonia⁷⁰. Dar, oriunde îl va fi auzit, ni se pare evidentă deosebirea de atitudine între Budai-Deleanu și poeții goliarzi: în timp ce la aceștia admirația față de virtuțile vinului degenează într-o beție generală (numărul de cupe ajunge la 13, fiecare cu toastul ei), la Budai exaltarea este diminuată de un fel de distanțare pur intelectuală, un simț al măsurii dictat de *experiență* (era însuși originar dintr-o regiune cu bogate tradiții viticole, încă de pe vremea strămoșilor daci, unde domnea obiceiul de a bea vinul în primul rînd „pentru sete și pentru gust”; în sfîrșit, după 1787, la Lvov, putea fi nu de puține ori martor la libațiile nobilimii locale, care, de regulă, întreceau măsura), ca și de *lecturile sale bogate* (în biblioteca sa s-a păstrat pînă la moarte *Macrobotica* celebrului medic german Christoph Wilhelm Hufeland)⁷¹. Nu știm dacă Budai a avut în mină cartea eruditului italian Pietro Andrea Canonieri „despre admirabilele virtuți ale vinului”—apărută

⁶⁹ *Cantici goliardici medievali scelti dai Carmina Burana*. A cura di Luisa Vertova. II, Firenze, 1952, p. 36–41; *Carmina Burana. Lieder der Vaganten. Lateinisch und Deutsch* (Nach Ludwig Laistner herausgegeben von Eberhard Brost), Heidelberg, 1974, p. 20–25; cf. și P. Lehmann, *Die Parodie...*, p. 129–132.

⁷⁰ Cf. J. Feifalik, *op. cit.*, p. 170–71; R. Ganszynieć, *loc. cit.*

⁷¹ *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, Wien, 1798. Aici, în cartea a II-a, cap. II, paragraful XII, *Gute Diät und Mässigkeit in Essen und Trinken*, p. 125, putea găsi foloșitoare sfaturi privind hrănirea rațională, printre care și sfatul de a rezerva vinul pentru consum numai în zilele de veselie!

la Anvers în 1627⁷²; aici, printre numeroasele citate din literatura babilonică de la Homer și Virgiliu pînă în secolul al XVI-lea, se pot citi și următoarele rinduri despre poezia goliardă cu conținut babilonic:

„Item exterminandae allae plebeiae et vulgatissime cantilenae, quae ad immoderatè compotandum provocant: „Quicumque vult esse frater/, bibat bis ter & quater;/ bibat semel et secundò,/ donec nihil sit in fundo,/ bibat hera, bibat herus,/ ad bidendum nemo serus/ bibat iste, bibat illa,/ bibat servus cum ancilla./ Et pro Rege, et pro Papa,/ bibe vinum sine aqua/ et pro Papa, et pro Rege/ bibe vinum sine lege./ Haec una est lex Bacchica,/ bibentium spes unica,” etc. (...) Hac inquam et eiusmodi Musicae seu voce, seu instrumentis factae, de quibus Isaias 75. cithara et lyra, et tympanum, et tibia et vinum in convivis vestris, et hinc opus Dei non respicitis, omnino eij iudae sunt atque ablegandae”⁷³.

În schimb, două dintre cărțile aflate în biblioteca sa ne oferă date sigure asupra culturii sale literare în acest domeniu. În inventarul lucrurilor rămase la moartea sa⁷⁴, la rubrica „Libri latini”, sub nr. 25 și 34, stă scris:

„Aurea Pythagoreorum Carmina, auctore Theodoro Marcilio, Lutetiae, 1527”⁷⁵ și

„De generibus ebriosorum et ebrietate vitanta (sic!), Francoforti ad Moenum, 1624”⁷⁶.

⁷² Petri Andreae Canonherii, philosophi, medici ac theologi, De admirandis vini virtutibus libri tres. In quibus multa curiosissima et utilissima, ad Vinum pertinentia, tractantur (...), Antverpiae, Anno 1627. Originalul, în italiană, poartă titlul *Le lodi e i biasimi del vino*, Viterbo, 1608), cf. J. G. T. Graesse, *Trésor de livres rares et précieuses*, II, p. 37.

⁷³ *Op. cit.*, cartea a II-a, cap. VI, paragraful 25, pag. 501.

⁷⁴ R. S. S. Ucraineană, Arhiva Centrală Istorică de Stat, filiala Lvov, Forum Nobilium, fond 149, opis 2, dosar 537/1820, p. 8^r și 8^v; actul a fost publicat de Teodor Bălan, *Data morții lui Budai-Deleanu*, în „Făt-Frumos”, IX, 1934, p. 82–86 și recent de noi. În revista „Manuscriptum”, IV, 1973, nr. 3(12) p. 152–161 (fără lista cărților).

⁷⁵ Ediția princeps este: *Aurea Pythagoreorum Carmina. Latine conversa, nullisque in locis emendata, illustrataque adnotationibus quibus etiam Hieroclis interpretationi non parum lucis adfertur*. Auctore Theodoro Marcilio, Lutetiae. Apud Nicolaum Nivelium, via Jacobaea ad insigne Columnarum, 1585/; cf. Graesse, V, 516. — Am folosit exemplarul de la Biblioteca Universității din Cluj-Napoca (cota 36.642).

Todoro Marcilio (Marsilius), erudit olandez (1548–1617), profesor de filologie la Toulouse și de elocvență latină la Paris, comentator al multor clasici greci și latini (cf. Pierre Valens, *Elogium Teodori Marcilii*, Paris, 1620; *Nouvelle biographie générale...* publiée par M. M. Firmin Didot Frères, Paris, XXXIII, p. 503–4; F. A. Eckstein *Nomenclator philologorum*, Leipzig, 1871). — Data din inventarul cărților lui Budai este greșită; Budai a posedat ediția a III-a, apărută în 1627.

⁷⁶ Nu am găsit ediția aceasta. Dăm datele bibliografice ale ediției din 1565 (la Bibl. Univ. din Cluj): *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda. Cui adiecimus: De meretricum in suos amatores & concubinarum in Sacerdotes fide: quaestiones salubris & iucetis plenae, lavandi animi, iocif[ue] suscitandi causa, nuper editae, Francoforti ad Moenum, 1565*. Alte ediții (1581, 1599) la Biblioteca Jagiellonă din Cracovia. Cartea este o culegere de versuri satirice, maxime, sentențe, aforisme din diferiți autori antici, medievali și renascentiști, de la Virgiliu și Ovidiu pînă la Baptista Mantuano și Philippo Beroaldo, cu evidente accente goliardice. Autorul este teologul, umanistul și istoricul alsacian *Jakob Wimpeling* (1450–1528); culegerea *De generibus ebriosorum...* a fost alcătuită de acesta în 1470 (cf. M. Holzmann, H. Bohatta, *Deutsches Anonymen-Lexicon 1501–1850*, Wien, I, 1902, p. 375, care cunoaște ediția Erfurt, 1516); în 1499–1500 Jakob Hartlieb din Landau și Paulus Olearius din Heidelberg au „determinat” celelalte două părți ale culegerii lui Wimpeling, *De fide meretricum in suos amatores* și *De fide concubinarum in sacerdotibus...* publicându-le împreună în 1500 (cf. Graesse, II, 343); de atunci au fost editate de mai multe ori, separat sau toate împreună, ca apendice la ediții din *Epistolae obscurorum virorum*, printre care și cea din Frankfurt am Main, 1624 (*Epistolarum obscurorum virorum ad Dn. M. Ortunum Gratium volumina II. Ex iam multis libris conglutinata etc. Accesserunt hac editione multa magistralia interlocutoria, quae jam primum valde delectabiliter prodeunt*,

În amindouă aceste cărți se găsesc următoarele versuri bahice, care îl vor fi inspirat, printre altele, pe Budai-Deleanu, în alcătuirea, în spirit goliardic, a cîntecului de petrecere din *Țiganiada*:

Rhythmus Codri Urcei die divi Martini pronunciatus.

Io, Io, Io, Io
 Gaudeamus, Io, Io!
 Dulces Homeriaci,
 Io, Io!
 Noster vates hic Homerus
 dithyrambi dux syncerus
 pergraecatur hodie!
 Io, Io!
 Haec est illa bona dies
 et vocata laeta quies
 vina sitientibus,
 Io, Io!
 Nullus metus, nec labores,
 nulla cura, nec dolores,
 sint in hoc symposio!
 Io, Io!
 Vultis mecum iam potare
 et I.yacum exaltare
 dulces Homeriaci
 Io, Io!
 Qui potare cupit mecum,
 licet verum porlet secum,
 vina, plenis utribus!
 Io, Io!
 Ecce tibi Trebulani
 apportamus et Albani
 centum plenos urceos:
 Io, Io!
 Sed quis nobis ministrabit,
 et quis praesto vinum dabit
 dulce sitientibus?
 Io, Io!
 Hic habemus Thomasinum,
 cognoscentem bonum vinum
 primo visu subito:
 Io, Io!
 Illic ridendo propinabit,
 et bibendo provocabit
 omnes Homeriacos:
 Io, Io!
 Audi, bone Thomasine,
 graece bibens et latinè
 tuum fac officium;
 Io, Io!
 Est jam tempus ut potemus,
 Et post potum sic oremus:
 deflectamus genua:
 Io, Io!
 Si potatis, jam levate,
 et cratera coronate,
 ut hibalis iterum;
 Io, Io!

Felix est ter, felix quater,
 cui dat potum Bacchus pater,
 de spumanti cantharo,
 Io, Io!
 Ne lucernae extinguantur,
 et potantes moriantur,
 date nobis oleum:
 Io, Io!
 Vos Germani, vos Hispani;
 vos Insubres, vos Britanni
 bibite pro viribus,
 Io, Io!
 Sed nos rogo dum potatis.
 Ter et quater videatis
 ne frangatis Urceum:
 Io, Io!
 Omnes fortes sunt vinosi,
 et potantes animosi,
 Dicit Aristoteles:
 Io, Io!
 Omnis doctor, omnis rector
 Bacchi patris sit protector,
 in aeterna saecula!
 Io, Io!
 Dulce dulci misceatis,
 ex hoc in hoc faciatis,
 ut potetis dulcius,
 Io, Io!
 Bacche vatum fortis pater,
 et qui solus es bimater,
 et formosus diceris.
 Io, Io!
 Qui delphinos, amatores
 puerorum, et potores
 feris misces lyncibus,
 Io, Io!
 tecum civem Lampsacernum
 rogo ducas, et Silenum
 Bacchasque Thyrsigeras,
 Io, Io!
 Et te prope sit Potina,
 quae dat potum in culina,
 prima cunctis pueris!
 Io, Io!
 Tentat Bacchas Ithyphallus
 malus caper, mallus gallus,
 aha! nimis turpiter:
 Io, Io!
 Bibe quantum vis, Priape
 sed honestam partem cape
 ne perturbes gaudia:
 Io, Io!

Francoforti ad Moenum, 1624, 8°, 381 + 143 p., cf. Graesse, II, 490), care va fi aparținut lui Budal. Despre J. Wimpfeling, ca autor al acestor culegeri vezi J. A. Riegger, *Amoenitates litterariae Friburgenses*, Ulmae, vol. II, 1875, p. 240; Joseph Knepper, *Jakob Wimpfeling (1450-1528). Sein Leben und seine Werke*, „Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volks“, III Band, 2-4 Heft, Freiburg im Breisgau, 1902, p. 107-108.

Bibe, bile, bibe, bibe;
tu qui sapis bibe, bibe,
dum Lyaeus imperat:
Io, Io!

Sed iamatrix turba tace,
et tu. Codre, talos, jace,
sub bibendi arbitrio.
Io, Io!

Într-o versiune amplificată, publicată de Hieronim Vietor la Cra-covia în 1528⁷⁷, cîntecul continuă astfel:

(...) Quod iccisti canes ternos
Bibe bibe bibe ternos
Iam falerni calices
Io, Io!
Tu iccisti seniore
Bibe bibe bacrionem
Trebulari ueteris
Io, Io!

Codre caput tibi fumat
Ne quis ignis te consumat
Stingue mero cicuis
Io, Io!
Et uos mei Combennones
Eleuate Bacriones
Ut possitis dicere
Io, Io!

Io, Io, Io, Io!
Gaudeamus Io, Io!
Dulces Homeriaci
Io, Io!⁷⁸

Sfîntul Martin (316–397), soldat, s-a distins prin bunătatea inimii sale, împărțindu-și mantaua cu un sărac; întemeitor al primei mănăstiri franceze la Ligugé, episcop de Tours în 371, a fost canonizat la 11 noiembrie. Viața sa a fost scrisă de Sulpitius Severus (360–420) și de Elfrid, arhiepiscop de York, în sec. XI. Cultul Sf. Martin era foarte răspîndit în Franța, Anglia și Italia, în Germania fiind considerat patronul meselor îmbelșugate („de la bonne chère”), și consacrindu-i-se numeroase cîntece populare bahice. În fiecare an, la 11 noiembrie, poporul bea vin din noua recoltă pe față („indiscretamente”), supărîndu-l înadins pe Sf. Martin, care fusese abstinent (Giovanni Pontano, *De festis martinalibus*)⁷⁹. Autorul acestui cîntec, Antonio Urceo (numit și *Codrus*), erudit italian (1446–1500), profesor de literatură la Forlì și de gramatică și retorică la Bologna, a lăsat o operă (ode, satire, epistole, epigrame) cu evidente ecouri goliarde⁸⁰, toate reunite în *Opera quae existant omnia...* (Bologna, 1502)⁸¹, în care am regăsit și *Rhythmus die diui Martini pronunciatu*⁸². Du Méril consideră că aluziile clasice cuprinse în poezia lui Codrus denotă că acest cîntec a fost compus „pour des écoliers qui fêtaient la Saint Martin d'une manière toute spéciale”⁸³.

⁷⁷ Antonii Codri Urcei, *Hymnus faccijs, urbanitate & hilaritate plenus, in honorem Bachi & potalorum omnium* ab Autore aeditus (...) Ed aedibus Hieronymi Vietoris. Anno MDXXVIII, p. 5–11. Un exemplar se găsește la BAR (carte rară, într-un colligat, cota I 40343) provenit din Biblioteca Colegiului Sf. Sava.

⁷⁸ *Rhythmus sane perquam elegans festivus ac doctus in honorem Bachi & gratiam potalorum omnium* ab Autore aeditus, în lucr. cit., p. 10–11 (la p. 12–15, versuri de Martial și I Iorațiu).

⁷⁹ Cf. E. du Méril, *Poésies populaires latines antérieures au douzième siècle*, Paris, 1843, p. 169–170; idem, *Poésies populaires latines du Moyen Age*, Paris, 1847, p. 208.

⁸⁰ A. Franklin, *Dictionnaire des noms, surnoms et pseudonymes latins de l'histoire littéraire de Moyen Age (1100 à 1530)* Paris, 1875, p. 586; C. Malagola, *Della vita e delle opere di Antonio Urceo*, Bologna, 1878; *Enciclopedia Italiana*, XXXIV, p. 780.

⁸¹ Edițiile următoare: Veneția, 1506; Paris, 1515; Cracovia, 1529; Basel, 1540.

⁸² Am folosit un exemplar din *edifia princeps* (1502), de la Biblioteca Universității Jagiellone din Cracovia, cu pagini nenumerate, în folio. Este de reținut că C. F. Flügel (*Geschichte des Grotteskemischen. Ein Beitrag zur Geschichte der Menschheit*, Liegnitz-Leipzig, 1788, p. 194–196) citează, după „Journal von und für Deutschland”, 1786, IX, p. 269, cîntece vesele, cîntate de copiii săraci în seara Sf. Martin (cf. Du Méril, 1847, loc. cit.)

⁸³ Du Méril, 1847, p. 213.

Budai-Deleanu, care, încă la Viena fiind, se va fi delectat cu „corolarile” pe teme bahice ale umanistilor germani (Helius Eobanus Hessius⁸⁴, Euricius Cordus⁸⁵ și alțora din acea „Sodalitas Erphurdiana”), cuprinse în *De generibus ebriosorum*...⁸⁶, va găsi în capitala Galiciiei o literatură poloneză cu bogate tradiții în domeniul tematicii bahice⁸⁷.

De la Jan Kochanowski, marele poet al „veacului de aur” al XVI-lea, a cărui traducere a odei către amforă din Horațiu (*Ode*, cartea a III-a, oda XXI)⁸⁸ Budai a putut-o cunoaște prin intermediul edițiilor cracoviene din 1639 și 1711, aflate la Biblioteca Universității din Lvov⁸⁹, și pînă la contemporanul său Ignacy Krasicki, care-i împacă pe călugării învrăbiți din *Monachomachia* (1778)⁹⁰ cu ajutorul lui „vitrum gloriosum” (cîntul V, v. 80—112), poezia poloneză a abordat tematica bahică în multiple aspecte (apologia, miedului și vinului, preferința arătată vinului față de apă, critica abuzului de băutură ș.a.) uneori în versuri hibride, latino-polone, cu nuanțe ușor ironice, ca la vechii goliarzi medievali, alteori în versiunea cîntecului de chef de inspirație populară, împletit adesea cu apologia dragostei. Vechi distihuri goliarde despre binefacerile vinului

⁸⁴ Helius Eobanus Hessius (1488—1540), umanist german, adept al lui Luther, traducător al *Iliadei* și *Psalmlor* în hexametri latini, profesor de retorică și poezie la Erfurt și Magdeburg (cf. *Dictionary of the Renaissance*, edited by Frederick M. Schweitzer (...) and Harry E. Wedeck (...), New York, 1967, p. 306—307)

⁸⁵ Euricius Cordus (1486—1535), umanist german, fizician, botanist și poet, a studiat medicina la Ferrara, și el adept al lui Luther, a scris epigrame în latinește (cf. *idem*, p. 168).

⁸⁶ *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda*, quaestio facietiarum & urbanitatis plena, quam pulcherrimis optimorum(m) scriptorum flosculus referta, in conclusiones Quodlibeti Erphurdensis, Anno Christianae computationis M. D. XV. circa autumnale aequinoctium scholastico more explicata... (Francoforti ad Moenum, 1581). După „mărturiile” poetice ale lui Hessius, Cordus, Foemilius, Gotius Threisen, Nancinus și Bertramo Damas (*In factosam de ebrietate questionem, literariae Sodalitatis Erphurdianae testimonia*), sînt expuse concluziile disputei acestora cu privire la delicia și neajunsurile beției, din rîndul cărora citeva (*Bestiale esse voluptatem ebrietalis*...; *Vinum moderate sumptum prodest: quemadmodum ebrietas multorum vitiorum fomes et causa est recte assertitur* (...)) Corollarium II; *Quomodo et quatenus cum amicis bibendum sit: Simposia et iucundas amicorum comotationes stultum est criminari: Cum id etiam vetustissimis ac sapientissimis factitalum pulchrum sit imitari*. Corollarium III; *Veteres non solum ad mensuram, sed etiam ad numerum bibere consueverunt* (...)) Conclusio II; *Alia historia de duobus studentibus, qui hospitem cum uxore et filia inebriarunt* (...); *Iuventuti perniciosam et magis quam rem Veneream obesse ebrietatem*; (...)) *Literarum studiosis ebrietatem tanquam hostem praecipuum esse vitandum* (...), fie chiar și numai prin titlurile lor, trimit, alături de altele din *De fide meretricum*... (*De Venere et Bacho*) și *De fide concubinarum*... (*Philippi Beroaldi Cupido*), la atmosfera epicureică, de nestăpînită veselie a „tovărășiei adunate” de „juni și fecioare”, care închină „cu păharul plin de de-a-împrumut” la capătul celor două innuri ale lui Parpanghel...

⁸⁷ Un cunoscut poet polonez din secolul nostru, Julian Tuwim, a alcătuit o întreagă antologie. Insoțită de un dicționar sui generis de termeni bahici (*Polski słownik pijacki; Antologia bachiczna*. Warszawa, 1935; ed. II, 1959), ce se deschide cu două sugestive citate din Ovidiu și... din cartea mult apreciată, credem, de Budai al nostru, *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda*

⁸⁸ *Dzbanie mój pisany*, în J. Kochanowski, *Dziela wyzystkie*, I, Warszawa, 1884, p. 271—272.

⁸⁹ Cf. *Catalogus librorum*..., Leopoli, 1790, p. 268.

⁹⁰ În același an, alături de ediția princeps de la Leipzig, apare o ediție a poemului la Lvov, în tipografia lui Kazimierz Slichtin, repetată în anul următor 1779; în timpul vieții lui Budai poemul a mai fost reeditat separat de trei ori (Varșovia, 1797; Wilno, 1802; Varșovia, 1816) și în edițiile de opere alese sau complete (1802, 1803—4, 1809—10, 1812, 1819) și tradus în germană de Ecker von Eckhofen (*Monachomachia oder der Mönchenkrieg*, Hamburg, 1782), cf. *Bibliografia literatury polskiej — Nowy Korbut*, V, Oświęcienie, Warszawa, 1967, p. 190.

asupra omului, devenite adevărate dictoane, pe care Budai le va fi cunoscut mai de mult, circulau ca proverbe și în Polonia⁹¹.

Vinul, care, începînd de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea a început să înlocuiască tot mai mult miedul și berea la curțile regale și nobiliare poloneze⁹², a generat o întreagă literatură în care predomină tonul apologetic, în spirit goliard; alături de așa numitele „pieśni biesiadne” (cîntece de pahar) anonime, ca *Pije Kuba do Jakuba* (Kuba bea în cinstea lui Jakob), *Witaj, winko ulubione* (Bine-ai venit, vinișor iubit...) sau *Bracie, gdy już pić przestane* (Frate, cînd n-o să mai beau...)⁹³, de mare popularitate în regiunile sudice poloneze (pe linia Cracovia-Lvov) erau cîntecele *Kiej wypiję flaszę wina...*, unde vinul e lăudat pentru că alungă tristețea :

Kiej wypiję flaszę wina
zaraz u mnie insza mina
i ochota do śpiewania
wnet mnie bierze i do grania(...)⁹⁴

sau *A bodaj to w takim domu*, în care se bea pină la al unsprezecelea pahar (fără motiv), al doisprezecelea fiind butoiul :

A bodaj to w takim domu
Słodkie pędzić chwile
Gdzie się można dobrze bawić
Wesoło i mile!
Wypijemy pierwszą, drugą,
Trzecią, czwartą, piątą.

Wypijemy szóstą, siódmą,
Ósmą i dziewiątą!
A kiedy się i dziesiątą,
Jedenastą zdarza,
Wypijemy choćby beczką
Zdrowie gospodarza!⁹⁵

În alt cîntec de petrecere, *Każcie wina nalewać...* (Porunciți să toarne vin...), se recomandă vinul unguresc⁹⁶, care e în stare să facă din cel mai nătărău un înțelept și din cel mai bolnav un om zdravăn :

„... Wino mądrym uczyni
choć też i prostaka
a głupiego przemieni
w uczonego żaka (...)

Każcie wina nalewać,
doktora pewnego,
uleczy to frasunek
człowieka chorego.

⁹¹ De ex. *Wenn ich trinke Wein, so rede ich Latein*, pe care P. Lehmann (*Die Parodie...*, p. 194) îl găsește, în versiunea latină, într-un *Mönchskatechismus* din sec. XV, aflat la München („plus in vino monachi gaudent quam in Latino”), apare în polonă la 1702 („Gdy piję, wino, prawie, łaćnią); la el se va fi glndlt Budai cînd făcea din „năuc” un „trismeghist” (adică savant, căci numai aceștia știau latinește !); ideea că vinul bun alungă tristețea apare în zicalele poloneze *Kiedy w winie język tonie, wnet ode mnie troska wionie* (Cînd limba înnoată în vin, atunci necazul fuge de mine) și *Gdy mie czasem jaka troska swędzi, kwaltereczka wina kłopoty rozpedzi* (Cînd mă cuprinde cîteodată amărăciunea, o bîrdacă de vin mi-alungă toate necazurile), ambele la 1774, comparabile cu v. 1453–54 din „Țiganiada”; proverbul latin *Optimum vinum suspensa non indiget hedera* e cunoscut de polonezi din 1605, în opera lui S. Petrycy („Na dobre wino wiechy nie potrzeba”), iar cunoscutul dicton latin *In vino veritas* este reluat în replică de Krasiccki în *Antymonachomachia* (VI, 104), cf. *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (Noua carte a proverbelor și expresiilor proverbiale poloneze), Warszawa, III, 1972, p. 707–708.

⁹² Jan Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce (wiek XVI-XVIII)*, II, Warszawa, 1960, p. 497.

⁹³ Cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. Nn/169–170.

⁹⁴ Cînd beau o sticlă de vin/îndată am altă mină/și pofta de cîntat și de jucat/mă apucă de îndată..., cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 161.

⁹⁵ Să petrecem în casa asta/Clipe din cele dulci/Unde ne putem distra bine/Vesel și plăcut !/Să bem primul și pe al doilea/Al treilea, al patrulea, al cincilea,/Să bem pe al șaselea, al șaptelea,/Al optulea și al nouălea !/Iar de ni s-o-ntîmplă să bem/Pe al zecelea și al unsprezecelea/Atunci să bem în sănătatea gazdel/De-a dreptul din butoi !, (cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 171).

⁹⁶ Vinul unguresc, dulce de Tokay, importat cu butoaiete și îmbuteliat în Polonia, era atît de popular încît a generat expresia, larg răspîndită, *Hungariae natum et Poloniae educatum* (cf. J. Bystron, *op. cit.*, p. 501).

Nadto jeszcze rozumu
doda dowcipnego,
z Korydona uczyni
Platona mądręgo.

Pijcie wino węgierskie.
Będziecie weseli
ustąpi wnet frasunek
jeśliście go mieli”⁹⁷

După studii de „lătinie” la Cracovia sau în străinătate, fiii de nobili, întorși acasă cu știință de carte și obiceiuri liberale, lansau la petreceri versuri macaronice în manieră goliardă, ca acestea în care apare motivul „carpe diem”:

„Quocunque ibo,
tunc semper bibo
nunquam sobrius
sed semper plus.
Ej, czuk, czuk, czuk, czuk
winko kochane
ej, pij, pij, pij, pij, pij
w wieczor i mane.

(...)
Kiedy po śmierci
voluptas nulla
niechże się teraz
dusza nahula
Ej, czuk, czuk, etc.”⁹⁸.

Din poezia barocului polonez sint de reținut, pe acest plan, versurile lui Jodko Lithuanus: *Carmen polsko-latinum cechu pijackiego* (Poezie polono-latină a breslei băutorilor, 1600)⁹⁹, Piotr Zbylitowski (1569—1649): *Schadzka ziemiańska* (Adunarea moșierilor)¹⁰⁰, lungul catalog al vinurilor străine (în care apar și Cotnarul moldovenesc și miedul transilvan), la Jan Andrzej Morsztyn (1613—1693) în versurile către fratele său, Stanisław¹⁰¹, „scurta cuvintare de laudă către Bachus” a lui Wespazjan Kochowski (1633—1670), în care vinul este slăvit, ca și în *Figaniada*, pentru că dă putere celor slabi, îndrăzneală și fantezie¹⁰² sau *Somnium prodigiosum de vino et aqua mutuo inter se pre dignitas apice litigantibus. Sen dziwny, w którym wino i woda o godnościach swych prawują* (Visul minunat, în care vinul și apa discută despre calitățile lor), scris în 1647 de Jan Libicki¹⁰³ († 1670), în sfârșit *Aut tres bibe aut quinque* de Wacław Potocki (1621—1696),

⁹⁷ „Vinul îl face înțelept/chiar și pe un prostănac/ iar pe nătărău îl preschimbă/ În student învățat.../ Poruncii să toarne vin,/ doctorul cel sigur/ care găsește leacul/ omului bolnav./ Pe deasupra îți mai dă/ și minte ascuțită./ Dintr-un Coridon [nume de păstor sau țaran simplu, întâlnit în anacreonticele vremii, ca la F. Karpinski de exemplu] face/ un înțelept ca Platon./ Beți vin unguresc/ fi-veți veseli astfel/va dispărea îndat/mthnirea,/ dac-ați avut-o” (cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 178—181).

⁹⁸ „Hei, ciuc, ciuc, ciuc, ciuc, /vinișor iubit/hei, bea, bea, bea.../seara și dimineața./ Dacă după moarte /voluptas nulla/ măcar acumă /sufletul să petreacă./ „Hei, ciuc, ciuc...” (cf. *ibidem*, p. 177).

⁹⁹ „Prae caeteris na świecie [pe lume] diligo tabernam/ Neque illam deseram, nec do śmiereci [plină la moarte] spernam, /Donec po mię [după mine] monachos venientes cernam,/ Cantantes mi z weselem [mie, la nuntă] Requiem aeternam” (cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 211—212).

¹⁰⁰ Înșirarea meritelor vinului în viața omului se încheie aici cu cuvintele: „Jeszcze coś więcej powiem, serca nas nabawi/ I z największego tchórza wnet rycerza sprawi” (Și vă mai spun ceva, ne dă mai multă inimă/ și din cel mai mare laș face de-a binelea un viteaz”), cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 208; Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII—XVIII wieku* (Vechi obiceiuri poloneze din sec. XVII—XVIII), 1975, p. 54. În *Figaniada*, Budai scria: „Fiece mișel să înec-un viteaz” (v. 1456).

¹⁰¹ *Do Stanisława Morsztyna, rotmistrza Jego Królewskiej Mości* (Către Stanisław Morsztyn, rotmistru al Măiestății Sale), în *Poeci polskiego Baroku* (Poetii Barocului polonez), I, Warszawa, 1965, p. 725—730.

¹⁰² Cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 247.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 241—244. Este traducerea cîntecului goliard *Contentio aquae et vini* (v. F. Novati, *Carmina medii aevi*, Firenze, 1883, p. 58—65), cf. K. Badecki, *Literatura mieszczańska w Polsce XVII wieku*, Lwów, 1925, p. 344—347; R. Ganszyniec, *op. cit.*, p. 170.

în care apare, ca în *Țiganiada*, limita celor șapte cupe de vin, după care omul încetează de a mai fi om :

„W pierwszym gust, w drugim zdrowie. Dojdzieli pół kwarty,
W trzecim kubku wesolość i uczciwe żarty;
Czwartym w krasę podpije, piąty się w mózg rzepi,
Szósty i siódmy czeka na rozumie ślepi.
Dalej bydlę, bo nie wie, czy z kiszki
Gębą czy nosem leje przez gardziel kieliszki (...)¹⁰⁴

Observăm că indicarea motivelor (chiar dacă succesiunea nu e aceeași) seamănă cu cea din poemul românesc ; în final, în timp ce la W. Potocki asistăm la scena grotescă a dezumanizării prin excesul de băutură (căci versurile sale sînt satirice), Budai, în imnul său, liric prin excelență, preferă să o rețeze scurt prin formula „n-adeuce folos”.

Receptiv la faptul literar, oriunde s-ar fi manifestat, trăind în mediul galițian din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și învățînd limba polonă, consilierul de tribunal Johann Buday a putut adăuga la cultura sa literară, dobîndită mai întîi la Viena, și fapte de cultură poloneză. Accentele bahice abundau și în poezia iluministă poloneză din această vreme, din care Budai va fi reținut indemnul goliard în ritm alert din *Pochwała wesolości* (Lauda veseliei) a lui Franciszek Bohomolec (1720—1784) :

Ten mym zdaniem dobrze żyje,
Ten na długie lata godzi
Kto pod miarę winko plje
I piosnkami troski słodzi.
Po szklance do piosnecki,
Po piosnecke do szklancecki.

Precz posępne mędrców czoła
Naukom zły humor szkodzi;
Milsza jest mądrość wesola
Wino myśli dobre rodzi
Po szklancecze (...)¹⁰⁵

În continuare poetul laudă din plin virtuțile vinului, apreciate de luptători ca Alexandru cel Mare și Ștefan Batory sau de filozofi ca Pitagora și Diogene. Versurilor de mai sus le răspunde, pe același ton, Ignacy Krasicki :

To mi mędrzec zawołany,
Co z szklanceczką mądrość godzi :
Trunek pieśnią przęplataną —
Ten zapala, tamten chłodzi
Po szklancecze (...)

Smutek się tam nie zaplała
Gdzie szklanceczka myśli żarzy
Wiwat, isyn Anakreonta
Z podobieństwa myśli, twarzy !
Po szklancecze (...)¹⁰⁶

Un asemenea „înțelept din născare”, ce știa să împace știința de carte cu dulceața cupelor de vin, a fost la noi Ioan Budai-Deleanu.

¹⁰⁴ „Primul pentru gust, al doilea de sănătate. Ajuns-au la juma'de litru în al treilea pahar găsit-au veselie și glume plăcute ; Din al patrulea prinzi rumeneală, al cincilea la cap se urcă, Al șaselea și al șaptelea li la omului mîntîile. Mai încolo-i ca vita, căci nu știe ce toarnă în mațe, sau din mațe. Prin gură sau prin nas de-i curg pe gît păharele... (cf. J. Tuwim, *op. cit.*, p. 236).

¹⁰⁵ Acela, cred, trăiește bine/ Și-ndelung pe astă lume/Care bea vinșorul cu măsură/ și-și îndulcește grijile cu cîntece/(refren :) După-un păhărel, iar un cîntecel/după cîntecel, iar un păhărel/ La o parte frunți mohorite/ Amărăclunea nu priește științelor/ Mai bună e înțelepciunea veselă/ Vinul gînduri bune trezește/(refren :) După-un păhărel(...), în F. Bohomolec, *Rozrywki ucieszne, dowcipne i pożyteczne* (Glume vesele, plăcute și folositoare), Wilno, 1797, p. 255—256).

¹⁰⁶ Țsta-i înțelept din născare/ ce-mpacă înțelepciunea cu păhărelul :/ și amestecă băutura cu cîntecelul/ unul încinge, celălalt răcorește/(refren :) După-un cîntecel (...)/ Tristețea n-are ce căută acolo/ unde un păhărel stîrnește gîndurile./ Vivat, fiu al lui Anacreon/ la față și la gînduri !/(refren ...), cf. I. Krasicki, *Pisma poetyckie* (Opere poetice) II, Warszawa, 1976, p. 310—311.

Îndemnînd la măsură și condamnînd libațiile bahice ce degeneraseră în adevărate orgii pe vremea regilor din dinastia saxonă în prima jumătate a veacului ¹⁰⁷, poezia poloneză, în frunte cu Ignacy Krasicki (1735—1801) a consacrat, sub patronajul regelui luminat Stanislaw August, frumoase pagini de critică la adresa exceselor și abuzurilor mării nobilimi. Din opera lui Krasicki, în afară de poemele eroi-comice (*Myszeida* și *Monachomachia*), lui Budai poate că nu i-au rămas necunoscute satira *Pijaństwo* (Beția) scrisă în 1779¹⁰⁸ sau fabula *Szczep winny* (Butucul de viță), apărută în 1801¹⁰⁹, care, pe urma celor spuse de Eubulus în *Ospățul înțelepților* al lui Athenaios, arată cum, în urma excesului de băutură, omul se transformă treptat în animal:

„Mówią Araby, iż gdy szczep winny
Adam posadził, diabol, zbyt czynny,
Podlat krwią pawia, co Adam szczepił.
A gdy się w zroście szczep coraz krzepił
I listki wydał,
Diabol krew małpią do pierwszej przydał
Zeszli jagody, skropił lwią jucha,
A gdy dojrzały, a było sucho,
Skropił je wszystkie posoką świnią,
Cóż teraz czynią?
Oto gdy wina szklanekę, kto tyknie,
Jak paw się nadmie, po drugiej krzyknie,
Skacze jak małpa, gdy szklanki mnoży,
Po piątej, szóstej jak lew się szroży:
A kiedy coraz wlecej przyczynia,
Z pawia, lwa, małpy staje się świnią”.¹¹⁰

Cel mai răspîndit cîntec de pahar în Polonia acelei vremi, nelipsit de la ospetele nobilimii, era cîntecul *Kurdesz nad kurdeszami* (Prietenii să fim, la cataramă)¹¹¹, al aceluiași F. Bohomolec. Împreună cu Grzegorz și Hanulka (hangiu Grigorie și nevasta sa, Ancuța), băutorii laudă virtu-

¹⁰⁷ Era cunoscută zicala „Za króla Sasa, jedz, pij i popuszczaj pasa!” (Pe vremea regelui August Saxonul, mîncă, bea și dă-ți drumul la curea!), care a apărut în perioada de regres social-politic și cultural și de dezbinare internă de pe vremea regilor August II (1697—1733) și August III (1734—1763) din dinastia de Saxa.

¹⁰⁸ Aici apare, de exemplu, tema transformării oricărui „mișel în viteaz” (cum ar zice Budai) în disputa celor doi nobili care, în urma băuturii, devin tot mai îndrăzneți, făcînd planuri de cucerire a țărilor străine, reminiscentă de lectură din Boileau, satira III, *Description d'un repas ridicule*... („Chacun a débité ses maximes frivoles...”), cf. Z. Goliński, comentariu la I. Krasicki, *Pisma poetyczne*, II, p. 491.

¹⁰⁹ Modelul direct al fabulei lui Krasicki s-a găsit la zoologul arab Damiri (1349—1405), cf. T. Mikulski, *Ze studiów nad Oświeceniem* (Studii asupra perioadei iluminismului), Warszawa, 1956, p. 224—225.

¹¹⁰ Spun arabii că pe vremea cînd Adam/ a sădit vița de vie, diavolul încurcăreț/ a stropit-o cu singe de păun./ Crescînd vița și dînd primele frunze,/ diavolul a adăugat la rădăcină singe de maimuță./ Cînd au apărut boabele, a stropit-o cu singe de leu/ iar cînd s-au copt strugurii, fiind secetă,/ i-a stropit cu singe de porc./ Și acum, ce fac oamenii?/ Cînd vreunul bea un pahar de vin/ se umflă ca un păun, după al doilea pahar strigă,/ sare ca maimuța cînd mai bea vreo citeva,/ după al cincilea, al șaselea, se înfurie ca un leu; / iar cînd tot mai multe pahare adaugă/ din păun, maimuță, leu, devine porc. Fabula a fost publicată în „Nowy Pamiętnik Warszawski” (1801, vol. IV, p. 7), gazetă literară ce ajungea și la Lvov.

¹¹¹ Cuvîntul *kurdesz*, în poloneză de origine turcă (*kardas*), are sensul de „prieten, tovarăș” (ca rom. *clrdășie*, tot din turcă, cf. DEX, 159). Titlul, cu repetarea termenului inițial în cazul instrumental, este o construcție cu valoare superlativă, ca în expresia românească „prietenii la cataramă”, ce ni s-a părut cea mai potrivită.

țile vinului, care gonește grijile și tristețea („ustapi nudna myśl z troskami”), aduce veselie în inimi („już się me serce weselić poczyna”) și este ca laptele pentru cei bătrini („wino jest dla starych mlekiem”), se îndeamnă a bea numai din cupe mari precum strămoșii, însoțindu-și petrecerea cu strigăte de „vivat compania” :

„ Każ przynieść wina, mój Grzegorzu miły,
Bodaj się troski nigdy nam nie śniły.

Niech i Hanulka zasiądzie tu z nami,

Kurdesz nad kurdeszami. (...)

(Zi să ne-aducă vin, dragul meu Grigori,
Ca grijile să nu ne mai întunece visurile.

Să stea și Anița cu noi, aici,

Prieteni să fim, la cataramă).

Odnówmy przodków ślady wiekopomne,

Precz stąd szklenice, naczynie ułomne!

Po staroświecku pijmy pucharami,

Kurdesz nad kurdeszami! (...)

(Să mergem pe urmele de pomină ale strămoșilor,

La naiba cu paharele, că șchioape mai snt!

Să bem ca pe vremuri, din cupele mari,

Prieteni să fim, la cataramă!)¹¹²

Nu mai puțin popular era în Galiția următorul cîntec, intitulat *Pieśń towarzyska* (Cîntec de tovărășie), pe care l-am găsit într-un calendar Ivo-vian, apărut la doi ani după moartea lui Budai¹¹³ :

Wesoło, bracia, wesoło!

Pochwyćcie duże puchary,

Dzban pełny osiądźcie w koło,

Miłości palcie ofiary!

Miłość, śpiewanie i wino

Są życia rozkoszą jedyną!

Miłością świat cały płonie;

Miłość jest szczęściem, choć płocha.

Największy mocarz na tronie

Jest nędznym kiedy nie kocha.

Pochwyćmy potężne szklanki,

Niech żyją nasze kochanki!

Śpiewania słodka potęga

Zjadliwe zgryzoty płoszy;

Śpiewanie do serca sięga,

Jest źródłem wszelkiej rozkoszy.

Pochwyćmy potężne czary,

Niech żyje Orfeusz stary!

Wino niebianskim jest darem,

Nic zdrowie nie krzepie dzielniej;

Bogowie żyją nektarem,

Dla tego są nieśmiertelni.

Pochwyćmy potężne dzbany,

Niech żyje Bachus rumiany!

Cu veselie, fraților, cu veselie!

Apucați cupele mari,

Urciorul plin puneți-l în cerc

Și-aduceți jertfă iubirii!

Dragostea, cîntecul și vinul

Sînt unica plăcere a vieții!

Întreaga lume arde de dragoste;

Chiar scurță, ea-i toată fericea

Cel mai puternic, pe tron,

E un mizerabil dacă nu iubeste.

Apucați paharele mari,

Să trăiască iubitele noastre!

Dulcea putere a cîntecului

Împrăștie otrăvitele mlîniri;

Cîntecul ajunge plin la inimă,

El e izvorul tuturor plăcerilor.

Apucați cupele mari,

Să trăiască bătrînul Orfeu!

Vinul este darul ceresc, / Nimic

altceva nu întărește mai zdravăn;

Și zeli trăiesc cu nectar,

De aceea sînt nemuritori.

Apucați ulcioarele mari,

Să trăiască Bachus cel rumen!

¹¹² Textul integral la T. Mikulski, *W kręgu Oświeconych* (În cercurile iluministilor), Warszawa, 1960, p. 191–192 (aici, mai departe, date elocvente despre răspîndirea acestui cîntec în epocă, p. 229 ș. u.).

¹¹³ *Pielgrzym lwowski, czyli podług nadpoziomu Lwowskiego ułożony Kalendarz na rok... 1822* (...), We Lwowie, Nakładem i drukiem Józefa Jana Pillera, C. K. Rządu Kraiowego Drukarza i Księgarza, p. 82.

Kto kocha, śpiewa i pije
 Bratnie podaycie mu dlonie;
 Kto dla tych rozkosz nie żyje
 Nie godzien w naszym bydź gronie.
 Miłość, śpiewanie i wino
 Są życia rozkoszą jedyną!

Celui ce iubește, cîntă și bea
 Întîndeți-i mîna de frate;
 Cine nu trăiește pentru aceste plăceri
 Nu-i vrednic să stea printre noi.
 Dragostea, cîntecul și vinul
 Sînt unica plăcere a vieții!¹¹⁴

Veselia generală, atmosfera de înfrățire, patronată de cele trei „furo-rae”: dragostea, cîntecul și vinul, nedespărțite în lirica antică (Anacreon, Ovidiu)¹¹⁵, se reintîlnesc și aici, în acest frumos imn bahic, nu lipsit de tonul și atmosfera poeziei goliarde. Lui Budai al nostru i-a adăugat desigur noi sugestii la filosofia de viață pe care și-o formase¹¹⁶, întărindu-i și completîndu-i cu alte nuanțe convingerile și atitudinea epicureică. Măsura tot mai mare a vaselor din care e consumat vinul (păhărel, sticlă, cupă, ulcior), îndemnul de a urma pilda înaintașilor în consumul licoarei dionisiace își găsească o replică suculentă în comentariul la imnul bahic din *Țiganiada*. Onochefalos crede că „poeticul nostru au fost iubitoriu de vin, căci sloboade a bea șapte păhară; dar aceasta nu poate să facă numai un beutoriu, fiindcă șapte fac mai mult de o oacă”, la care Mindrilă, ce făcea totdeauna pe înțeleptul (*mîndru* e înțeles de poet cu sensul vechi de „înțelept”), răspunde: „Cine știe ce păhară au înțeles poetul, și doară unele mai mici”. Erudițian încheie disputa, trimițînd la însemnarea „pe original, la margine, a preainvățatului Tălălău, cum că, după dreapta măsură care o înțales-o poeticul, ar fi, după măsura noastră de astăzi, o oacă și jumătate; însă adaugă că după vremile acele, nu era mult, fiindcă oamenii (era) cu mult mai tari decît acum” (mss., p. 99–100, ed. F. Fugariu, p. 73)¹¹⁷.

Poemul *Trei viteji* cuprinde episodul cu Becicherec Istoc, din prima versiune a *Țiganiadei*, amplificat cu episoade conexe, în intenția alcătuirii

¹¹⁴ În afara conținutului, este de reținut, în acest caz, și folosirea, ca în *Țiganiada*, a acelei „sestina narrativa” (cu rimă ababcc), foarte răspîndită în literatura iluministă polonă, ce-i drept, aici cu un număr mai mic de silabe (9), cerut de ritmul alert al cîntecului. Vezi pentru aceasta I. Găldi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971, p. 115–116.

¹¹⁵ Vezi, în acest sens, comentariul lui P. A. Canonieri, în *De admirandis vini virtutibus...* p. 491–492; „Nam cum sint tres Poëtici furores, Veneris, Bacchi et Musarum, iuxta illud eiusdem Anaeont: Si furor est Cupido./ Si furor est Lyaeus./ Si furor est Thalia/, Quoties furor, furor, furor,/ Amans, Bibens, Poeta?”.

¹¹⁶ Vezi, de exemplu, versurile 1348–1350 din *Țiganiada*:

„Tot care nu simte libovie
 Mult defăimează legea firească
 Și nu e vrednic să mai trăiască”,

comparabile cu ultima strofă din versurile de mai sus.

¹¹⁷ Ideea transpare și în finalul cîntecului *Pije Kuba do Jakuba*, amintit mai sus: „Pili nasi pradziadowie./ nie byli pijacy:/ żyli meźni, pracowici/, bądźmy i my tacy” (Beau strămoșii noștri/ dar nu erau bețivi/trăiau puternici și harnici/ să fim și noi ca ei). Acest cîntec, în primele patru versuri ale sale: „Pije Kuba do Jakuba/ Jakub do Michala/Wiwat i ty, wiwat i ja/Kompanija cala” (Bea Kuba către Jakub/ Jakub către Michal/ Vivat și tu, vivat și eu/ Vivat întreaga adunare), lămurește, credem, și sensul expresiei: „beură cu păharul plin și *de-a împurmul*”, v. 1465–66 (pentru care vezi comentariul ambiguu al lui F. Fugariu, *op. cit.*, p. 382). Este vorba de faptul că la ospetele poloneze fiecare cupă de vin se trecea de la unul la altul, pînă la ultimul din capul mesei (nu că beau în perechi, unul în cîntea altuia): Kuba bea și transmitea cupa către Jakob (cf. prepoziția poloneză *do*), închinînd-o în cîntea acestuia, la rîndul său Jakob face la fel către vecinul său din dreapta, Michal ș. a. m. d., pînă la capăt, cupele umplîndu-se mereu. Scena a fost descrisă în amănunt și de un călător străin, Hubert Vautrin (1742–1822), *L'Observateur en Pologne* Paris, 1807, cf. *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinje* (Străini despre Polonia. Relatări și opinii), II, Kraków, 1971, p. 92.

unei triple donquijotiade moldo-valaho-transilvane, cu o accentuare a criticii antifeudale. Este semnificativ că în acest poem, conceput spre apusul vieții și, de altfel, rămas neterminat, Budai înlocuiește atmosfera goliardă, plină de voieșie și optimism, din versiunea a doua a *Țiganiadei*, cu o atmosferă de ușoară melancolie și regret după o frumoasă lume trecută. În locul unei curți luminoase, cu o tovărășie adunată la o bachanală în lege, apare acum o simplă circiumă cu numai două jupinense ce dădeau trecătorilor obosiți de mîncare și băutură. În locul „cîntărețului măestru” Parpanghel, ce cînta „de libov, de vin și de jele”, apare acum Hriza care cîntă numai „de dor și de frunză verde”. Imnul dragostei dispare cu totul, păstrîndu-se numai imnul bahic, pe care-l ascultă acum, în locul „junilor și fecioarelor”, numai un bătrîn și obosit de drum, Becicherec ce „în gînduri se pierde”, în timp ce scutierul său, frătușul Crăciun, preferă în locul vinului tovărășia celor două „frumoase găzdoi”, „suflete creștine și mai mult tinere decît bătrîne”. Nimic din strălucirea ritualului erotico-dionisiac, oficiat de colectivitatea zgomotoasă din *Țiganiada*; transpare în schimb acea cu adevărat jale și părere de rău a omului, care mai încearcă cu ultimele puteri, singur numai cu vinul, să mai reaprindă o dată, alături de pușinii tovarăși din juru-i (scutierul și cele două femei), scintea goliardică a atotputernicei tinereți. În timp ce în *Țiganiada*, balada lui Arghir și a Ilenei, cerută de „o copilă din adunare, ce părea că nici un chieș are”, urmînd celor două imnuri tipic goliarde, avea, prin atmosferă, și conținut, valoare de contrapunct, de echilibrare a pasiunilor, acum, în *Trei viteji*, aceeași baladă, cerută de Becicherec însuși, „care pin’aci tăcuse”, accentuează o dată mai mult atmosfera, în esență, sumbră. N-a mai rămas din goliardism decît împrejurarea, situația asemănătoare cu cea în care se găseau de multe ori vechii goliarzi: popasul la cite un han și înfrățirea întimplătoare cu pușinii oaspeți și cu gazdele, de regulă femei mai coapte, care „avea de băut, avea de mîncare, avea ș’altă cea ele, pe dobindă” (*Trei viteji*, v. 1179—1180). Asistăm acum la o împăcare cu soarta, la un melancolic rămas bun de la plăcerile vieții, pe care numai vinul mai este în stare să le reinvie.

Ioan Budai-Deleanu a închis ochii la Lvov în ziua de 24 august 1820, într-o casă modestă din Broder Vorstadt, cel mai sărăcăcios cartier al orașului, după o viață de zbucium, în care nu și-a putut vedea tipărite roadele gîndirii și simțirii sale artistice. Stoic în durerea sa, va fi zăbovit, în ultimele clipe, cu privirea, pe tabloul înfățișînd „Moartea lui Seneca” (poate o copie după Rubens), zîmbind apoi ușor, cu gîndul la nestematele sale lirice — imnurile lui Parpanghel —, cînd ochii lui au întîlnit figurile vesele ale amorașilor din tabloul „Nunta lui Cupidon” sau amforele pline cu „roada de rai” din tabloul „Triumful lui Bacchus”¹¹⁸. Cit a trăit, a înălțat un adevărat imn de laudă dragostei de viață, a iubit și a îndemnat și pe alții să trăiască și să iubească în versurile sale, asemeni poeților goliarzi, asemeni multora dintre contemporanii săi din epoca luminilor. Nimeni pînă la el în literatura română nu a fost mai aprig apărător al idealului de viață liberă, neîncătușată de rigori; deși găsim în *Țiganiada* teme pesimiste, ca *fortuna labilis* („ubi sunt” . . .), în ansamblu prevalează aici tonurile lumi-

¹¹⁸ Au fost scoase la licitație, alături de alte lucruri, după moartea sa (cf. lista publicată de noi în „Manuscriptum”, IV, 1973, nr. 3 (12), p. 156—157).

noase și clare. Miron Costin se lamentează în *Viața lumii*, Cantemir ancorează într-un grotesc nu lipsit de crudități în *Istoria ieroglică*, contemporanii săi — Micu, Șincai și Maior — sînt robiți de misiunea lor de dascăli, rămînînd în ultimă instanță polihistori fără vocație poetică, *singur Budai-Deleanu este un goliard, primul goliard în cultura română*. Rădăcinile goliardismului său se află în milenara dragoste de viață și de frumos a poporului român; pe acest trunchi puternic el a altoit crengi ale unui goliardism de esență livrescă, făcîndu-l să dea roade prin exemplul său de viață și ilustrîndu-l artistic prin opera sa poetică. *Țiganiada* nu este numai un poem eroi-comic, ci și o mostră de splendidă poezie lirică, *primul mare monument al liricii culte românești*, prin care poetul român poate fi înscris alături de marii lirici ai lumii, de la Homer și Ovidiu pînă la Eminescu și Blaga.

Dacă „au fost scrise o singură dată în lume *Țiganiada* lui Budai-Deleanu și *Luceafărul* lui Eminescu” (T. Vianu, 1968), atunci tot o singură dată în lume s-a scris: „Iubiți, o, suflete muritoare...” și „Lasă-ți lumea ta uitată...”, tot o singură dată s-a scris: „Vinule dulciu, tu, roadă de rai...” și îndemnul, de perpetuu goliardism bachic, al lui Istrate Dabija Voievod:

„Să bem ca buni și vechi tovarăși;
Și toți cu chef, nici unul teafăr,
Și cum sîrșim să-ncepem iarăși”.

PREOCUPĂRI FILOLOGICE ȘI ISTORICO-LITERARE ÎN SCRIERILE LUI B. P. HASDEU DIN ANII 1857—1877*

G. MIHĂILĂ

Venit la Iași în 1857, probabil, după 19 iunie, când împlinise 21 de ani, tânărul Bogdan Petriceicu Hasdeu este numit la 8 martie 1858, în baza studiilor sale juridice (fie și neterminate), judecător la Cahul¹, post în care n-a rămas mult timp, fiind destituit de oamenii caimacamului Vogoride, a cărui politică refuzase s-o sprijine. Astfel, rămas fără slujbă, se îndreaptă spre publicistică, scoțind, la Iași, cu ajutorul lui Anastasie Panu (unul din cei trei caimacami unioniști, octombrie 1858 — 5 ianuarie 1859), din noiembrie 1858 până în ianuarie 1859, revista istorico-filologică „România”, al cărei program în sprijinul Unirii începea chiar de la titlu și care era redactată în întregime de el. În primul număr din ianuarie 1859, entuziastul Hasdeu tipărea cunoscuta *Epistolă către români*, un cald apel la Unire al tatălui său, sub semnătura transparentă „Alexandru Hotineanul”². Înaintea apariției ultimului număr (26 ianuarie), marele act al

* Fragment dintr-un studiu mai amplu, prilejuit de împlinirea unui secol de la apariția *Cuventelor den bătrni* (t. I—III și *Suplement* la t. I, București, 1878—1881) și a 75 de ani de la moartea savantului și scriitorului (n. 16 februarie 1836 — m. 25 august 1907). Începutul, consacrat copilăriei și tinereții lui B. P. Hasdeu (cuprinzând și indicațiile bibliografice fundamentale), a apărut în „Viața românească”, 1982, nr. 6, p. 21—35).

¹ Publicînd mai tirziu *Programa pentru adunarea obiceilor juridice ale poporului român* („Columna lui Traian”, an. VIII, 1877, nr. 8—9, p. 408—420, 427—447), Hasdeu o însoțea de o scurtă prefață, intitulată *Poporul român sub raport juridic, lingvistic și mitologic* (p. 407), în care preciza că ministrul cultelor și instrucțiunii publice G. Chițu „m-a silit a-mi reaminti vrînd-nevrînd studiele mele universitare de Drept, «mes premiers amours, în știință, pe care — aruncîndu-mă apoi în brațele istoriei și ale lingvisticii — chiar dacă a le uita n-am putut (...), dar orîșicum le-am părăsit cu desăvîrșire de peste douăzeci de ani (...).” În anul următor, *programa* apărea în broșură: *Obiceile juridice ale poporului român. Programa*, de B. Petriceicu Hasdeu Licențiat în Drept, Profesor de Filologie comparativă la Universitatea din București, Director General al Arhivelor Statului (Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice. Edițiune oficială), București, 1878; ed. 2, 1882, a fost tipărită sub auspiciile Ministerului Justiției, unde G. Chițu devenise acum titular, cu o circulară a acestuia către judecători și cu un *Supliment* al lui Hasdeu. Din primul titlu menționat, P. Strihan (*Juristul Bogdan Petriceicu Hasdeu*, ..., „Studii”, t. 19, 1966, p. 424—425) trage concluzia că Hasdeu își luase într-adevăr licența. Cu toate acestea, în intimitate — într-un moment dramatic — recunoștea: „O diplomă mai mult sau mai puțin nu însemnează nimic. *Eu n-am nici o diplomă*” (Scrisoare către cele două Iulii — mamă și fiică, databilă martie 1888, în *Corespondența B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*, București, 1976, p. 407, subl. n.).

² În acest an se stîngea în vîrstă de 18 ani, cel de-al doilea fiu al său, Nicolae, care făcuse studii strălucite la Academia de pictură din Petersburg (Vezi *Genealogia și biografia D-lui B.P. Hasdeu*, Craiova, 1884, p. 7). Iuliu Dragomirescu precizează: „*Nicolae* (1840—1859) (...), a cărui amintire a purtat-o pînă în zilele din urmă fratele său Bogdan (...), a fost un tînăr plin de însușiri artistice. El a murit în închisoare, unde fusese depus ca răzvrătitor” (*Ideile și faptele lui B. P. Hasdeu*, Partea I, București, 1913, p. 8).

Unirii se infăptuise, astfel că — sprijinul material încetînd, probabil — revista se oprește aici.

Întreprinzătorul publicist nu renunță însă și, în septembrie același an, scoate „Foaia de istorie română” (4 numere), înlocuită în cel următor de „Foița de istorie și literatură” (5 numere). Între timp, la 23 septembrie 1859, făcuse un gest de rezonanță științifică și patriotică, donînd Bibliotecii școalelor din Iași circa 400 de cărți și manuscrise — aduse de acasă —, pentru care Departamentul Culturii și Instrucțiunii Publice îi mulțumea la 25 ale aceleiași luni în termeni măgulitori :

„Asupra declarațiunei din 23 curent, prin care dăruiti Bibliotecii școalelor osebite scrieri tipărite și manuscrise, ce se recomînd prin însemnătatea lor în materie pentru istoria națională, Ministeriul apretînd tot meritul donației făcute și a sentimentelor de care vă arătați însuflat, se grăbește prin aceasta a vă exprima mulțumirile sale pentru asemenea patriotică hărăzire (...)”³.

Curînd după aceea, la începutul lui octombrie, donatorul era numit custode al bibliotecii⁴, cu sarcina de a o reorganiza și îmbogăți, astfel „încît să poarte cu demnitate titlul de Bibliotecă Națională”, ceea ce acesta și întreprinde, potrivit unui cuprînzător program, intitulat *Despre organizarea și completarea Bibliotecii Națională* (3 dec. 1859)⁵ și apreciat de specialiști drept „prima încercare originală de biblioteconomie din țara noastră”⁶. Noii funcții i se adăuga, din ianuarie 1860, aceea de profesor de istorie și alte discipline la Școala reală din Iași, după a cărei desființare, peste doi ani, Hasdeu trecea la Colegiul național, condus pe atunci de mai tînărul Titu Maiorescu. Relațiile dintre cei doi profesori, temperamente complet diferite, n-au fost deloc cordiale, ceea ce a culminat cu participarea lui Maiorescu la campania dezlănțuită în jurul nuvelei *Duduca Mamuca*, apărută în noua revistă, scoasă de Hasdeu însuși, „Lumina” (nr. 9—19, 1863). Acuzat de „frivolități” într-o scrisoare a Comitetului de inspecțiune a școalelor din Moldova, Hasdeu este destituit de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (20 mai) și supus unui proces de presă, la care s-a apărut magistral, cu numeroase exemple din literatura română și cea universală, obținînd achitarea, nu însă și reintegrarea în învățămînt și la bibliotecă⁷.

Astfel se încheie, cu un insucces momentan, scurta perioadă ieșeană din viața tînărului învățat, care reușise să se afirme ca publicist, scriitor, bibliotecar, istoric, filolog și făcuse în 1861, timp de trei luni, cercetări fructuoase în Polonia, ale căror rezultate le va publica ulterior. Venit la București, Hasdeu este numit de domnitorul Al. I. Cuza membru al Comisiei moșiilor mănăstirești (1 august 1863) și, cu sprijinul direct al lui Vasile Alecsandri și A. I. Odobescu, pe atunci ministru al cultelor și instrucțiunii, membru al Comisiei „documentale” (8 august).

³ Vezi Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele...*, p. 28.

⁴ Procesul verbal de luare în primire a fondului Bibliotecii este datat 11 octombrie 1859; vezi M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Iași, 1972, p. 11 și 280 (nota 139).

⁵ Reprodus fragmentar de Lucian Predescu, sub titlul *Un articol inedit al lui B. P. Hasdeu, „Moldova literară”*, III, 1929, nr. 3—4, p. 13—14.

⁶ Viorica și Gr. Botez, *B. P. Hasdeu, bibliotecar la Iași*, „Călăuza bibliotecarului”, 1957, nr. 8, p. 10—13 (citatul la p. 13); nr. 9, p. 26—29, 39; M. Drăgan, *l. c.* (notele 140—141).

⁷ Textul apărării, publicat în aceeași „Lumina” (nr. 17), a fost reprodus în *Scrieri literare, morale și politice*, t. I, București, 1937, p. 327—335.

În același an, cu prilejul unei călătorii în Munții Apuseni, cunoaște pe viitoarea sa soție, Iulia Faliciu (originară din Roșia Montană, de lângă Abrud), cu care s-a cununat mai târziu, la 10 iunie 1865: „Primul an al căsătoriei noastre — avea să-și amintească mult mai târziu — ne-a fost unul din anii cei mai sărăcăcioși ai vieții mele. Cînd ne-am dus la cununie, Iulia nu avea nimic, iar eu aveam în pungă doi poli (...)”⁸. Din această căsătorie s-a născut la 2 noiembrie 1869 unica fiică, Iulia, în care orgoliosul tată și-a pus mai târziu mari speranțe.

Anul 1864 marchează apariția primelor broșuri științifice și literare ale lui Hasdeu, cu texte publicate inițial în reviste, dar care căpătau astfel o mai largă răspîndire și notorietate: *Luca Stroici, părintele filologiei latino-române*; *Filozofia portretului lui Tepeș*; *Studii critice asupra istoriei române. Cîteva analize literare externe (Raicevich, Wolf, Palauzov, Crusius, Eutropius, Gorczyn)*; *Micuța* (versiune modificată a *Duducăi Mamuca*). Dar, mai ales, în acest an începe să editeze, sub auspiciile Ministerului Justiției, Cultelor și Instrucțiunii Publice, *Arhiva istorică a României*, din care vor apărea, pînă în 1867, 4 tomuri⁹. Această impresionantă colecție de documente și izvoare românești și străine, referitoare la istoria poporului nostru, însoțite de studii și note explicative — publicată de autor la vârsta de 28—31 de ani —, a făcut epocă în știința românească, păstrîndu-și valoarea pînă astăzi. Învățăutul editor „aducea ceva cu totul nou în istoriografia noastră — va spune Ioan Bogdan, în incinta Academiei —: cunoașterea izvoarelor slave, atît a celor interne, cit și a celor externe, și putința de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare slave cu care noi am avut un contact mai îndelungat, cum au fost bulgarii, polonii și rușii”. Arătînd superioritatea netă a *Arhivei* față de publicațiile similare anterioare (Venelin, Codrescu, Wickenhauser), reprezentantul noii generații de istorici și filologi preciza: „aci fiecare bucată își are importanța sa deosebită, fiecare text este dat în original și în traducere, cu multă exactitate și cu excelente regeste. «Arhiva» d-lui Hasdeu este o operă a cărei valoare va rămîne neștirbită”¹⁰. Poliglot desăvîrșit — adaugă un istoriograf actual —, „Hasdeu are meritul de a fi folosit întinsele sale cunoștințe lingvistice în studiul istoriei, lărgind într-un chip nebănuit pînă la el atît aria de informare, cit și interpretarea unor probleme istorice”¹¹.

Între timp, apare monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit*, cu supratitlul *Oamenii mari ai României* (București, 1865). Avînd drept model *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* — „Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru” (*Prefață*) —, această primă amplă lucrare istorică a lui Hasdeu, realizată pe o largă bază documentară românească și străină (mai ales, polonă și rusă), rămîne pînă astăzi, în ciuda unor exagerări în interpretare, o „lucrăre de bază pentru cunoașterea cirmuirii lui Ion Vodă, a acțiunii sale politice și militare”¹², fiind străbătută în același timp de suflul romantic

⁸ *O nevastă romîncă* (1903), în *ed. cit.*, II, p. 341.

⁹ Ultimul, incomplet și nedat (unii bibliografi dau anul 1868).

¹⁰ *Istoriografia romîncă și problemele ei actuale* (1905), în *Scrieri alese*, București, 1968, p. 100.

¹¹ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei romîne*, București, 1976, p. 149.

¹² Dinu C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, ed. 2, rev. și compl., București, 1966, p. 20.

și patriotic al generației de la 1848 și 1859. Calitățile-i artistice, cu tot stilul uneori grandilocvent¹³, au determinat includerea ei în istoriile literare și în manualele școlare, fiind, dealtfel, una din cele mai des reeditate lucrări, în special în ultimele decenii, ale savantului scriitor¹⁴.

Împletind activitatea publicistică și politică (deputat de Bolgrad din decembrie 1867) cu cea literară — la 10 februarie 1867 are loc premiera piesei în versuri *Răzvan și Vidra* (cu titlul inițial *Răzvan Vodă*), „una din cele mai bune drame din literatura română”¹⁵ și, în tot cazul, prima valoroasă din seria celor istorice, căci *Despot Vodă* a lui Alecsandri va fi prezentată abia peste 12 ani, în 1879 — și cu cea științifică, Hasdeu își lărgește cimpul investigațiilor, făcând călătoriile de studii nu numai în Transilvania (1867), ci și într-o serie de țări străine (Serbia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria, Franța, în 1868 și 1869). Din activitatea publicistică și politică a acestor ani, unul dintre biografiile cei mai asidui, Mihai Drăgan, a scos în relief nu de mult citeva luări de poziție de amplă rezonanță, în care, alături de alți vizionari, Hasdeu punea răspicat problema unirii tuturor românilor într-un singur stat. Astfel, în primul din seria de articole *Unirea*, publicată în ziarul „Perseveranța” (26 mai — 8 iunie 1867), istoricul și omul politic ținea să precizeze: „Așadar, ceștiunea ce ne va preocupa în acest studiu de înaltă politică nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele țărături ale Milcovului, ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate piraiele, ce trebuie să se verse în oceanul românesc; între toate acordurile, fără care nu se poate armoniza hora noastră națională; între toate pietricelele, cite sint necesare pentru a recostitui anticul mozaic: Dacia lui Traian!”¹⁶

Iar cu prilejul inaugurării, la 1 august același an, a Societății Academice Române, cu membri din toate provinciile românești, Bogdan Petriceicu Hasdeu — al cărui părinte fusese și el desemnat ca membru al înaltului for — tipărea în ziarul „Românul” articolul *Părțile României*, în care susținea aceeași idee cu argumente lingvistice: „... Noi pretindem și credem că vom reuși a da probe istorice documentale cum că e falsă și absurdă pînă și distincțiunea nominală între moldoveni, munteni și transilvani”, căci în toate provinciile „domnește un singur și același grai, precum domnește o singură și aceeași cugetare!” Așadar, pe deasupra formațiilor istorice, Moldova, Muntenia și Transilvania, între care granițele s-au modificat nu o dată în decursul veacurilor, paralel cu deplasările de populație, „există o singură Românie, cu un picior pe Dunăre și cu altul pe ramificațiunile cele mai depărtate ale Carpaților...”¹⁷

Treptat însă activitatea publicistică militantă a lui Hasdeu se restringe: gazeta „Traian” (aprilie 1869 — februarie 1870) se transformă

¹³ „Eram tânăr (avea 29 de ani — n.n.) și scriam așa cum nu mai sint în stare de a scrie astăzi — va mărturisi Hasdeu în *Prefața la a 2-a edițiune* (1894) — : dar tocmai de aceea, reproducînd lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrînesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghiu, orice scurtare o zbrăcitură”.

¹⁴ A fost tradusă în limba rusă de N. Romanenco (Chișinău, 1959).

¹⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, București, 1941, p. 325.

¹⁶ *Scrieri literare...*, II, p. 162; vezi M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 103—104; V. Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, București, 1974, p. 89.

¹⁷ „Românul”, 6 august 1867, p. 1—2; vezi M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, p. 106—107; V. Sandu, *Publicistica...*, p. 90—91, 204.

în „Columna lui Traian” (martie 1870), publicație cu profil mixt, ce va deveni, începând din ianuarie 1872, o revistă științifico-literară¹⁸. Iată cum explică editorialul din 22 decembrie 1871 această transformare: „Chemarea politică a « Columnei lui Traian » s-a împlinit”. Începând cu noul an, ea își propune să se ocupe „de educațiunea științifică, literarie și industrială a poporului”, „misiune mai puțin spinoasă, dar nu mai puțin fecundă (...). Dintre științe — precizează jurnalistul¹⁹, ce nu încetase un moment de a fi istoric și filolog —, vom concentra toată atențiunea noastră mai cu seamă asupra istoriei române și dreptului român”. În ceea ce privește literatura, în afara unor formule generale privind „tot ce va fi bun și frumos”, programul adăuga, în spiritul preocupărilor folcloristice din totdeauna ale redactorului revistei: „...dar nu vom uita niciodată că sublima sorginte a oricărei literatură se află pururea viuă chiar în gara poporului, mai ales cînd aceasta posedă colosala vigoare de fantezie a națiunii române”²⁰.

Într-adevăr, în ceea ce-l privea, chiar din același număr, Hasdeu — care nu încetase a face periodice călătorii de studii fructuoase atît pentru cercetările filologice, cit și pentru cele istorice (Serbia și Ungaria, în 1871, din nou Transilvania, în 1874 etc.) — începea să publice *Istoria critică a românilor din Muntenia în secolul XIV*, din care prima fasciculă separată avea să se difuzeze în aprilie 1872, iar întregul volum I în 1873, cu titlul: *Istoria critică a românilor din ambele Dacie în secolul XIV*. Vol. I. *Pămîntul Țării Românești în secolul XIV*²¹. „Aparițiunea operei mele — își va aminti peste un sfert de secol autorul — produse o impresiune fără exemplu la noi”²². Mai mult chiar, „...primul punct singur, întinderea teritorială, foarte amplificat în mai multe privințe, a fost publicat franțuzește la 1878, fiindu-mi cerut atunci de Ion Brătianu pentru Congresul de la Berlin”²³. Cum relatase el însuși în prefața ediției a doua și relua cu mindrie acum, forurile politice superioare ale țării au recunoscut public valoarea și noutatea acestei prime sinteze critice în cadrul istoriografiei noastre, semnificația ei patriotică în preajma proclamării independenței depline a României: „Parlamentul, în ședința din 16 februarie 1873, votă un premiu pentru continuarea *Istoriei critice a românilor*”²⁴, printre susținători numărîndu-se

¹⁸ Cu apariție, la început, săptămînală, apoi (de la 1 august 1872) bilunară și, în fine (din martie 1873 pînă la sfîrșitul anului 1877), mensuală; o nouă serie a apărut în anii 1882—1883 (vezi V. Sandu, *ibidem*, p. 148—166).

¹⁹ Este profesiunea pe care și-a declinat-o la interogatoriul din 9 august 1870 (vezi „Manuscriptum”, VII, 1976, nr. 4 (25), p. 168—169).

²⁰ Cf. și *Curriculum vitae*, în *Scriseri literare*..., t. I, p. XXIX.

²¹ „Edițiunea II, revăzută și foarte adăosă”, închinată „Memoriei răposatului meu părinte și magistru în știința istorică, Alexandru Petriceicu Hasdeu” (decedat la 9 noiembrie 1872), are titlul parțial modificat: *Istoria critică a românilor. Pămîntul Țării Românești*. Vol. I. *Întinderea teritorială — Nomenclatura — Acțiunea naturii*, București, 1875 (pe copertă: 1874); la fel, traducerea franceză a primei părți; *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400. I. Extension territoriale*. Edition entièrement refondue. Traduit du roumain sous les yeux de l'auteur par Frédéric Damé, Bucarest, 1878 (cu *Introduction și Notice biographique sur l'auteur* ale traducătorului). Din vol. II, *Reacțiunea omului contra naturii — Originile urbane — Sinteza* a apărut numai „Făscioara I”, București, 1875 (pe copertă: 1874).

²² *Etymologicum magnum Romaniae*, tom. IV. *Introducerea. Negru Vodă*, București, 1898, p. XXVII.

²³ *Ibidem*, p. XXVI—XXVII. Reținem și adaosul autorului: „Este de regretat că edițiunea franceză a rămas aproape necunoscută specialiștilor...”

²⁴ Exact în ziua în care Hasdeu împlinea 37 de ani.

Dimitrie Ghica, V. Boerescu, G. Chițu, T. Maiorescu și alți oameni politici de prim rang. Peste un an, „printr-un decret din 3 februarie 1874, Domnitorul a decernat autorului marea medalie de aur pentru istoria națională”. Ion Brătianu voise chiar să înființeze o societate „pentru susținerea întreprinderii noastre”, dar autorul, circumspect, declină propunerea, bucurându-se însă de sprijin oficial în tipărirea ediției a doua și în difuzarea cărții în școli.

Care este astăzi aprecierea istoricilor asupra acestei opere — fie și neîncheiate, potrivit planului inițial al autorului —, care a impresionat atât de mult pe contemporani, stîrnind însă și reacții critice, mai ales printre junimiști (G. Panu, A. Xenopol ș. a.)? Considerind-o „poate cea mai originală operă istorică scrisă de un român”, Lucian Boia, pe care l-am citat mai sus, adaugă: „Lectura cărții este fascinantă, chiar dacă cititorul avizat înțelege că multe teorii nu sînt suficient fundamentate, iar unele concluzii [apar] de-a dreptul fanteziste”, date fiind puținătatea sau absența izvoarelor scrise pentru unele epoci și necunoașterea, pe atunci, a datelor arheologice, pe care Hasdeu încerca să le suplinească mai ales prin scrutarea istoriei vocabularului limbii române. Cu toate acestea, uneori, marile înaintaș „are dreptate sau poate să aibă (căci unele probleme tratate de el nu sînt pe deplin limpezite nici astăzi)”. De aceea, istoriograful actual conchide: „S-au pripit, poate, istoricii de mai tîrziu, care au ignorat în bloc sugestiile sale. O reinterpretare a operei istorice a lui Hasdeu în lumina cercetărilor mai noi ar merita să fie întreprinsă” și, în tot cazul — adăugăm noi — reeditarea ei, acum, la mai bine de un secol de la apariție, spre a putea fi accesibilă cel puțin specialiștilor²⁵.

În ceea ce privește conținutul *Istoriei critice*, deși în centrul atenției se află secolul al XIV-lea, „Hasdeu se referă, în realitate, la întreaga noastră istorie [de] pînă atunci”, urmărind nu atît cronologia marilor evenimente, ci „o istorie a civilizației, axată pe marile probleme ale formării poporului român, continuității sale și întemeierii principatelor românești. . .” Evoluind de la romantism (*Ioan Vodă*) la pozitivismul ilustrat de A. Comte și H. Spencer (cărui îi este dedicat volumul II), Hasdeu a apreciat pentru prima dată în țara noastră importanța cercetărilor interdisciplinare, sprijinindu-se pe științele naturii (cf. referirile la Cuvier, Darwin și la alții savanți naturaliști), dar și pe lingvistică. În același timp, istoricul nostru „are meritul de a fi înțeles mai puțin mecanicist decît unii pozitiviști evoluția societății; el a intuit faptul că legile sociale, deși obiective, acționează totuși prin intermediul oamenilor, care le pot cunoaște și folosi”²⁶. Căutînd a depăși determinismul geografic al istoricilor englez H. Th. Buckle, Hasdeu adăuga, pe lîngă factorii naturali, și alți determinanți ai evoluției istorice: ginte, instituțiile, personalitățile și ideile oamenilor, dar și providența, ceea ce marchează una din limitele concepției sale, chiar

²⁵ Fragmente din prefetele celor două volume au fost reproduse, împreună cu un alt scurt text, de Pompiliu Teodor, în *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 197—213. Dintre scrierile istorice ale lui Hasdeu, în afară de *Ioan Vodă cel Cumplit*, doar *Negru Vodă* a fost reeditat nu de mult de Gr. Brăncuș, în *Etymologicum magnum Romaniae*, 3, București, 1976, p. 641—851, iar cu trei ani înainte, o serie de articole și studii, publicate în diverse reviste, din 1858 pînă în 1901, au fost reunite de regretatul profesor Aurelian Sacerdoțeanu în două volume de *Scrieri istorice*, București, 1973 (Editura Albatros, Colecția „Lyceum”, nr. 152—153).

²⁶ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, p. 151—154.

în coordonatele epocii²⁷. Oricum ar sta însă lucrurile, *Istoria critică* „marchează apogeul activității lui Hasdeu ca istoric”²⁸.

Îndreptindu-se de acum înainte mai ales spre istoria limbii române, înțeleasă ca mijloc esențial de luminare a trecutului întregului popor, pe baza celor mai vechi texte, pe care el însuși le-a dat la iveală, și a investigațiilor etimologice, proteicul autor tipărea, în același an în care publica primul volum din *Istoria critică*, culegerea de versuri, intitulată simplu *Poesie*, în care se concentrau roadele reflecțiilor sale poetice, începute la vârsta de 14 ani, dar care-și găsiseră expresie românească abia începând din 1860. Dincolo de unele asperități și inegalități, Hasdeu a fost văzut de Tudor Vianu drept „talentul cel mai de seamă” al „unui *Sturm und Drang* românesc”, cu un loc ce poate fi bine definit în evoluția poeziei românești²⁹. Subscriind la această apreciere, G. Munteanu, unul din cei mai avizați cercetători ai acestei epoci, adaugă: „Hasdeu e un liric de o structură și cu virtualități unice în literatura noastră, pe care și le-a intuit și definit singur, la capătul unei perioade de căutare, în acea cu adevărat originală artă poetică intitulată *Viersul*, din 1872, și în sugestivă prefață la volumul *Poesie*, în 1873”³⁰. Reproduse adesea în edițiile operei literare hasdeene, în antologii și manuale, citeva din poeziile sale au intrat de mult în fondul stabil al literaturii române, ca, de pildă, *Bradul*³¹, cu care în subtext se putea compara însuși poetul și savantul, ca și oricare temperament luptător:

*Cînd arde soarele de mai,
Cînd vîntul iernii geme,
Mărețul brad pe naltul plai
Stă verde-n orice vreme.*

*O rădăcină de colos
Și-a sfredelit în stîncă,
Și de pe stîncă maiestros
Mai sfredeleşte încă!*

*De mult cu blocul de granit
El s-a făcut totuna,
Și pe-amîndoi necontenit
Ii zguduie furtuna.*

*D-ar fi să-i dași în vîi adînci
Odihnă dezmiertată,
Răpindu-i viscole și stînci,
L-ași omorî pe dată”³²,*

²⁷ Vezi Vasile Vetișanu, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, în: *Istoria filozofiei*, vol. I, București, 1972, p. 468—477 (*Filozofia istoriei*).

²⁸ L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, p. 155.

²⁹ B. P. Hasdeu, *poetul*, în *Figuri și forme literare* (București, 1946), reprodus în volumul *Studii de literatură română*, București, E. D. P., 1965 (*Prefața* semnată la 25 aprilie 1964, cu mai puțin de o lună înaintea sfîrșitului prematur), p. 127—135 (citatele la p. 128 și 135).

³⁰ B. P. Hasdeu, București, 1963, p. 65—66 (vezi și comentariile ce urmează, p. 67—84); în același sens și I. C. Chițimia, B. P. Hasdeu, în *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 877—682.

³¹ Astfel, antologia *Poezia română clasică* (3 vol., București, Ed. Minerva, B. p. t., nr. 556—558, 1970), îngrijită de Al. Piru și Ioan Șerb, reține patru din poeziile lui Hasdeu: *Viersul*, *Complotul bubei*, *Odă la ciocoi* și *Bradul* (vol. II, p. 179—195).

³² Scriitorul a reunit un alt ciclu de poezii în volumul publicat peste aproape un sfert de secol, *Sarcasm și ideal* (1897), continuînd să scrie versuri pînă în ultimii ani ai vieții (Vezi „*Manuscriptum*”, an. VIII, 1977, nr. 4 (29), p. 69—70; an. X, 1979, nr. 1 (34), p. 119—126). Dintre acestea din urmă reproducem o poezie caracteristică prin nota ei ironic-autobiografică (*facsimil* și transcriere, p. 121):

*Mulți proști au zis ș-o să mai zică:
Hasdeu n-a isprăvit nimică...
Ei n-au dreptate cînd mă rîd,
Căci eu, dacă eram cu minte,
Aș fi murit mult mai-nainte,
Ca gura proștilor ș-o-nchid.*

deși unii exegeți, ca G. Călinescu, Ș. Cioculescu și alți istorici literari, sînt mai rezervați în aprecierile lor³³.

Cea de-a doua direcție fundamentală a preocupărilor științifice ale lui Hasdeu, care va deveni din acești ani preponderentă — fără a înlocui complet pe prima și, în tot cazul, mereu apelînd la ea — a determinat ea însăși și, de la un punct, a fost favorizată de trei evenimente ce s-au succedat la scurtă distanță, aducîndu-i cu timpul notorietatea deplină în țară și în străinătate, începînd din jurul vîrstei de 40 de ani : încredințarea în 1874, în timpul ministeriatului lui Titu Maiorescu, a unui curs liber de „filologie comparată” indoeuropeană la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București, prelegerile deschizîndu-se oficial la 14 octombrie³⁴, numirea sa de către ministrul G. Chițu, la 17 mai 1876, ca director al Arhivelor Statului, unde va lucra pînă la 1 aprilie 1900 ; în sfîrșit, alegerea sa la 13 septembrie 1877 ca membru al Academiei Române, la Secția filologică — potrivit opțiunii sale, determinate de preocupările-i științifico-literare preponderente, mai ales din ultimii ani —, și nu la cea istorică³⁵.

Ca prim rezultat al cursului început în cadrul Universității, la 10 ani după înființarea acesteia, Hasdeu publica în 1875, în patru fascicule succesive : *Principie de filologie comparativă ario-europee, cuprinzînd grupurile indo-perso-tracice, greco-italo-celtice și leto-slavo-germanice, cu aplicațiuni la istoria limbii române*. Tom. I. *Istoria filologiei comparative*. În anii următori, cum rezultă din unele rezumate publicate sau din caietele de note ale foștilor studenți, s-a ocupat de clasificarea morfologică a limbilor, de cea genealogică și de patria primitivă a indoeuropenilor, de literatura populară, precum și de : *Elementele dacice în limba română, studiate din toate punctele de vedere : fonetică, morfologie, lexicologie, sintaxă și semasiologie* (1896—1898)³⁶. Evident, de acest curs sînt legate o serie de studii, mai ales cele consacrate elementelor autohtone ale limbii române, cum sînt : *Originile păstoriei la români, Elemente dacice*. I. *Cioban, baci, stîină*,

Mulți proști alții fac de cată
Tot ce-a greșit Hasdeu vrodată :
O fac cu rost și fără rost.
O fi, n-o fi, e sigur una :
Hasdeu muncise totdeauna
Și n-a fost niciodată — prosl.

³³ G. Călinescu, *Istoria literaturii...*, p. 324 : „Lirica este, dintre toate ramurile încercate cea mai slabă” ; Ș. Cioculescu, în *Istoria literaturii române moderne*, scrisă împreună cu Vl. Streinu și T. Vianu (București, 1944), reed. E. D. P., 1971, p. 126 : „Activitatea versificatorului e mai mult neînsemnată decît inegală. Hasdeu nu are temperamentul contemplativ al unui poet...” Vezi, de asemenea, M. Drăgan, B. P. Hasdeu, p. 214—223 (*Nostalgia poeziei*), iar acum în urmă : Stancu Ilin, *Teme și motive în poezia lui B. P. Hasdeu*, RITL, t. 29, 1980, nr. 3, p. 383—395 ; idem, *Coordonate ale poeziei filozofice la B. P. Hasdeu*, ibidem, t. 30, 1981, nr. 1, p. 19—30 ; Corina Popescu, *Proza umoristică a lui B. P. Hasdeu*, ibidem, p. 31—38.

³⁴ Ce e drept, cursul a fost suspendat în 1875 de același T. Maiorescu, „Într-un moment de iritațiune”, dar la 31 mai 1876 titularul era rechemat de noul ministru G. Chițu, iar la 2 octombrie 1878 numit profesor titular, în urma votului favorabil, nu fără discuții, al Adunării Deputaților ; Hasdeu a rămas în acest post pînă în 1901, cînd a fost trecut printre profesorii onorifici.

³⁵ Vezi „Analele Societății Academice Române”, t. X, 1877, p. 95 : din 16 voturi ale membrilor prezenți — președinte fiind Ion Ghica —, Hasdeu a obținut 14 (s-a înregistrat un vot contra și o abținere).

³⁶ Arhivele Statului, București, mss. 1463—1476.

urdă, brinză. *Studiu de filologie comparată*³⁷, *Studii gramaticale asupra limbei dacilor. Genitivul și dativul*³⁸, *Fragmente pentru istoria limbei române. Elemente dacice*, I. Ghiuș; II. Ghiob (București, 1876)³⁹ și altele. Tot în acest din urmă an a apărut interesantul studiu *Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele în limba română*, în care se insistă asupra împrumuturilor pătrunse pe cale cultă.

Din activitatea la Arhivele Statului a rezultat mai ales tomul I din *Cuvențe den bătrîni*, a cărui publicare în „*Columna*” a început exact peste un an de la numire. În sfîrșit, alegerea la Academia Română, unde Hasdeu a fost o prezență din cele mai prestigioase — îndeplinind foarte curînd funcția de secretar general și de secretar al Secției literare (1879—1885) —, a avut drept cel mai însemnat rezultat redactarea, începînd din 1884, a impresionantului *Etymologicum magnum Romaniae*, precum și prezentarea mai multor comunicări și rapoarte, inserate în „*Analele*” înaltului for cultural-științific, de-a lungul unui sfert de secol.

Așadar, mai ales, odată cu 1877 va începe marea glorie de lingvist și filolog a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, care a culminat cu cele două opere fundamentale — *Cuvențe den bătrîni*, de care a fost absorbit între anii 1877 și 1881, și *Etymologicum magnum Romaniae*, la care a lucrat între anii 1884 și 1898. Vor mai fi în acest răstimp și unele lucrări istorice, ca *Negru Vodă* și altele, sau cu implicații istorice, ceea ce se va întîmpla nu o dată⁴⁰, dar pe primul plan vor rămîne, totuși, cele lingvistice și filologice.

Cu spiritul său acut de observație, I. L. Caragiale — care nu o dată l-a „întepat” pe Hasdeu, mai ales în ultima perioadă a vieții —, deși i-a păstrat o reală stimă, a observat această dualitate a investigațiilor științifice ale „savantului academic”, cu preponderența, totuși, a celor lingvistice. Deși a fost publicată mai tîrziu decît anii ce ne preocupă aici, următoarea șarjă, mai mult amicală decît ironică, este elocventă⁴¹:

TRECUTUL ȘI PREZENTUL ISTORIE ȘI LIMBĂ

În cercurile literare și științifice din Capitală nu se vorbește decît de știrea Îmbucurătoare că savantul nostru limbist d. B. P. Hăsdău va da la lumină în curînd o publicațiune de cea mai mare importanță sub titlul Trecutul și prezentul — Istorie și Limbă.

Deși vaster cunoștințe ale bătrînelui academician sunt o garanție că lucrarea acesteia are să fie din toate punctele de vedere eminentă, totuși naște întrebarea: în ce parte are să fie mai tare genialul autor — în istorie sau în limbă? (...).

Cu oarecare siguranță, prin urmare, se crede că partea principală a lucrării, istoria, va fi atinsă numai în treacăt, și din punct de vedere limbistic numai; iar limba, din punct de vedere istoric, va fi temelul lucrării.

Așa fiind, noi credem că mai nemerit ar fi fost să se intituleze eminenta lucrare a savantului academic: Istoria ca Limbă și Limba ca Istorie”.

³⁷ „*Columna lui Traian*”, V, 1874, nr. 5, p. 101—107, 124; vezi și continuările: *ibidem*, nr. 6, p. 156; *Traistă*; nr. 7, p. 173—177; *Dulău și mosoc. Turcă*; nr. 9, p. 234—235; *Elemente latine*.

³⁸ *Ibidem*, nr. 6, p. 150—154.

³⁹ Extrase din „*Columna*” (1876), cu unele completări.

⁴⁰ Cf., de exemplu, ediția de *Scrieri istorice*, îngrijită de A. Sacerdoțeanu, citată mai sus, în care este greu să se facă o delimitare între lucrările strict istorice și cele lingvistico-filologice.

⁴¹ În „*Moftul român*”, 1893, nr. 5, 11 februarie, p. 2—3; reprodus în: I. L. Caragiale, *Opere*, 3, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, 1962, p. 256.

UN PAMFLET VERSIFICAT DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA *

ANDREI NESTORESCU

1. Supunem atenției filologilor, specialiștilor în literatura veche și istoricilor vieții religioase a românilor, deocamdată într-o ediție de semnare, *Stihurile asupra preasfințitului papa al slăvitului Rîm*, scriere importantă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, expresie fidelă, în domeniul confesional, a conștiinței de sine, ca entitate spirituală, a populației românești majoritare din Transilvania. Prin publicarea integrală a textului, de o amploare cu totul neobișnuită — 2060 de versuri! — pentru locul și vremea în care a fost compus și răspîndit, urmărim, înainte de toate, scoaterea dintr-un prea îndelungat anonimat a unei creații singulare, deopotrivă teologice, istorice și poetice, în care ironia (evidentă încă din titlu), sarcasmul și invectiva devin adeseori argumente ale demonstrației și conferă polemicii religioase, ca și izvorului narativ, virtuțile pamfletului literar.

2. Opera nu este total necunoscută, deși nu apare, măcar citată, în nici o istorie importantă a literaturii române vechi (și nici în tratatul academic în curs de tipărire). După știința noastră, ea a fost menționată și comentată, mai întîi, de Dimitrie Popovici¹, care o integrează, împreună cu *Plingerea sîntei mănăstiri a Silvașului*, tipului de cronică versificată transilvăneană, neinfluențată de modele grecești și caracterizată „printr-un amestec natural de narațiune istorică și de efuziune lirică”. Din aprecierile de ansamblu („Poetul narează împrejurările în care s-a făcut unirea cu biserica Romei și își definește energie poziția lui antipapală”), ca și din reproducerea a numai 10 versuri, exclusiv cu privire la Atanasie Anghel, bănuim că savantul clujean nu a citit decît primele două capitole ale lucrării. *Stihurile...* mai sînt amintite de Dan Simonescu², care le refuză calitatea de „cronică rimată” și, pe urmele lui D. Popovici, de I. Șiadbei³, într-un context istorico-literar similar.

3. Ca gen, *Stihurile...* se înscriu în rîndul polemicilor religioase cu caracter dogmatic, în cazul de față dintre „pravoslavnici” pe de o parte,

* Text prescurtat al comunicării susținute în ziua de 26 martie 1982 la Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”.

¹ D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în epoca „Luminilor”*, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 145—147, 185.

² *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei, București, 1967, p. 5, 19.

³ I. Șiadbei, *Istoria literaturii române vechi*, Editura Albatros, București, 1975, p. 167.

și „papistași” și „uniați” pe de alta, fiind, în esență, o violență „întîmpinare împotriva primatului papei”, cu elemente de „mărturisire ortodoxă”, pe linia celor atît de răspindite în cultura medievală a Răsăritului, inclusiv în aria românească⁴. Importanța reală a acestei scrieri polemice nu constă însă în latura ei teoretică — alcătuită în general din locuri comune, fără subtilități de interpretare teologică — ci în faptul că ilustrează, cu pregnanță, o realitate confesională cu adînci implicații naționale și sociale: rezistența acerbă a românilor din Ardeal — numai ei (și o minoritate sîrbă) de religie ortodoxă — față de unirea cu biserica Romei, proces istoric complex, cu consecințe însemnate în viața tuturor transilvănenilor⁵. Într-o asemenea lumină, *Stihurile*... reprezintă o mărturie în plus, pînă acum neinvocată, a luptei românilor pentru păstrarea ființei proprii, împotriva deznaționalizării prin catolicizare urmărită de stăpînirea habsburgică. Însăși redactarea unei opere propagandistice de mare întindere în formă versificată, necesitînd așadar un efort creator suplimentar cu totul deosebit, trădează, după noi, intenția expresă de realizare — prin deplina accesibilitate — a maximei circulații, mizîndu-se pe memorizarea și, implicit, răspîndirea orală a stihurilor de factură populară.

4. Autorul anonim al *Stihurilor*... este, fără îndoială, un cleric ardelean ortodox, adversar declarat al catolicismului și al „unației”, posedînd o cultură teologică și istorică în măsură să-i permită susținerea unei polemici religioase cu argumente și cu exemple din diferite domenii. Este foarte posibil ca activitatea să și-o fi desfășurat în Șcheii Brașovului, sau măcar să fi petrecut un timp mai îndelungat acolo, și aceasta nu numai pentru că Brașovul era un centru recunoscut al rezistenței împotriva unirii, o „adevărată cetate naturală a ortodoxiei”⁶, unde scrieri de felul *Stihurilor*... și-ar fi justificat pe deplin compunerea, avînd răspîndirea asigurată, ci mai ales pentru că s-a folosit, în alcătuirea pamfletului său, de manuscrisul cronicii lui Radu Tempea II, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, ceea ce îl indică drept un familiar al locurilor. Într-adevăr, capitolul al 2-lea al *Stihurilor*..., care începe cu versurile „Simțit-au Ardealul mare/ De la papa turburare” este aproape identic⁷ cu cunoscutele „...alte ale lui Atanasie stihuri” (1727) atribuite cronicarului brașovean. Dacă nu cumva ambii versificatori s-au inspirat, la interval de o jumătate de veac, dintr-un arhetip rămas necunoscut, atunci ipoteza redactării *Stihurilor*... la Brașov nu ni se pare hazardată⁸. În afara unor asemenea

⁴ Amintim, în acest sens, *Întîmpinare împotriva primatului Papei*, a patriarhului Ierusalimului, Nectarie, tipărită la Iași, în grecește, în 1682, și *Pravoslavnica mărturisire*, a mitropolitului Petru Movilă, tradusă din grecește de Radu Greceanu și tipărită pentru prima oară în românește la Buzău, în 1691.

⁵ Din vasta bibliografie a „unației” — teologică, istorică și istorico-literară — credem că e suficientă consultarea, în problema care ne interesează, a lucrării fundamentale a lui N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, București, vol. I 1929, vol. II 1932.

⁶ Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, ediție îngrijită de Cleon Ivașcu, București, 1966, p. 50.

⁷ Modificările operate sînt minime: cîteva cuvinte înlocuite cu sinonime, adăugarea a 4 versuri la final, corectarea metrelor versurilor.

⁸ Ipoteza scrierii *Plîngerii sîntei mănăstiri a Silbașului* (cca 1762) la biserica Sf. Nicolae din Șchei se bazează pe același argument: un număr de versuri din cronica lui Radu Tempea II se regăsește, aidoma, în cronica rîmată anonimă (cf. Octavian Șclaiu și Livia Bot, *Studiu introductiv*, la ediția Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 16—17).

izvoare interne, anonimul a mai folosit, cu siguranță, și izvoare străine. Cele mai la îndemână par a-i fi fost polemicile religioase ucrainene și rusești, cu mare circulație în lumea ortodoxă. Numeroasele și detaliatele referiri la istoria acestor meleaguri „pravoslavnice”, ca și filorusismul, mereu prezent începînd cu capitolul al 6-lea, nu se pot explica numai ca expresie a unor afinități, fără luarea în considerație a surselor documentare, chiar dacă Rusia, „lauda lumii” și „singură capul minunii” le oferea neuniților din Ardeal certitudinea că ortodoxia și-a găsit un protector puternic.

În întregimea ei, lucrarea a fost încheiată cîndva în jurul anului 1780; putem însă presupune, avînd în vedere amploarea textului, că unele capitole au fost scrise mai devreme. Ultimele evenimente istorice pomenite în cuprins, dacă noi le-am interpretat corect, par a fi de prin 1771—1774: cucerirea Crimeii de către ruși în 1771 (vers. 991—1002; 1039—1060), prima împărțire a Poloniei, din 1772—1773 (vers. 1105—1136), desființarea Ordinului iezuiților în 1773 (vers. 1913—1920), transformarea Rusiei, după pacea glorioasă de la Kuciuk-Kainargi (1774), în marea putere apărătoare a întregii creștinătăți ortodoxe (vers. 997—1002; 1153—1164). Nu excludem însă posibilitatea, dată fiind ambiguitatea exprimării poetice, ca vers. 991—1002 și 1039—1060 să semnifice alipirea Hanatului Crimeii la Rusia (1783), iar vers. 1909—1920 să se refere la reformele religioase ale lui Iosif al II-lea (doar el amintit — vers. 1909 —, nu și Maria Tereza) de după 1780, inclusiv la Edictul de toleranță din 1781, ceea ce ar explica și optimismul autorului cu privire la viitorul strălucit al „pravoslaviei”.

5. Valoarea literară a *Stihurilor*... este determinată de conținutul lor propagandistic, de polemică religioasă: imaginile poetice sînt aprioric sacrificate în favoarea preciziei comunicării și a logicii argumentării. Puținele comparații sugestive au tot rol explicativ, de demonstrație:

Și cum pre plumb covirșaste
Aurul și-l biruiaște,
Așa a papii tărie,
Împărăteasca domnie
Și putere, lui supune,
Cu de-a lul dovezi ce spune ...
(vers. 1313—1318)

.....
Cum soarele are nume
De tată și domn în lume
Și cum luna priimește
Din soare rază și crește,
Așa împăratul are
De la papa luminare ...
(vers. 1321—1326)

ca și descrierile unor scene anume, precum aceasta a ritualului slujbei catolice, voit hilară :

În beserici, ori la care,
 N-au icoane, nici oltare,
 Ci-ndată-aprinzînd făcliia,
 De olac fac liturghia.
 Unii-Incep, alții sîrșesc,
 Alții tușînd să gătesc,
 În care amestăcare,
 Ca aceia de mirare,
 Nu știi la care oltare
 Vei face îngenunchiare,
 Că merg de rînd clăcuînd,
 Multe liturghii șoptînd
 [Și], precum am zis, nu cîntă
 Liturghia, ce-o fac mută,
 De la care n-ai dulceață
 Cit iaste un fir de ață,
 Neavînd ceva să-ț placă
 Într-acea de olac clacă.
 Un copil numai o carte
 Vezi mutîndu-o într-o parte,
 Într-alta, dar și încoace
 Și-ncolo popa să-ntoarce,
 În genunchi dar să ridică,
 Ce face nu știu nimică.

(vers. 631—654)

Mijloc predilect al polemicii pătimașe, raționamentelor li se adaugă, cu drepturi egale, invectiva. Întregul text al *Stihurilor*... colcăie de imprecacții, la adresa papei, a lui Atanasie Anghel, a iezuiților, a uniților (fie ei polonezi sau „vicleni” români ardeleni). Papa, în special, nu este iertat de nici o ocară. El este numit, pe rînd, „ticălos”, „ticăit”, „mișăl nebun”, „fiară amară”, „pierdut de minte”, „păgubaș de minte”, „Anti-hrist... buiuguind ca de boală”. În aproape toate capitolele pamfletarului se adresează direct, cerîndu-i socoteală, pentru învățătura lui „păgînă și puturoasă” și pentru „meșteșugurile ca de drac”, în termeni de-a dreptul injurioși :

Tu însă, slugă vicleană
 A lui Hristos și avană,
 Papo de Rîm, cu ce minte
 Cutezi a face necinste
 Crucii Domnului, de care
 Dracii au cutremurare,
 De-o porți pe-ale tale picioare
 Care-s pline de putoare
 Și-apoi tu, făr' de rușine,
 Dai de sărută oricine?

(vers. 357—366)

Că autorul anonim al *Stihurilor*... , dacă s-ar fi ostenit într-adins, ar fi putut crea pagini de literatură adevărată, fiind înzestrat cu aptitudinile necesare, o dovedește din plin și acest remarcabil portret al „uniatului”, asemuit în cele din urmă cu o aberație a naturii, cu o cioară verde :

Acum, dar, las ca oricine
Să judece cum să cuvine
Acești uniți chiar ce nume
Pot să aibă ei în lume:
Papistași a-i numi, iată,
Cu dinșii nu-s de o ceată;
Pravoslavnicii a-i chiemare,
Nu-i lasă legea ce are;
Cu dreptate să cuvine
A-i numi fiară mai bine,
Care nu-s cai, nici is ciute,
Ci niște jiganii slute,
Sau mai bine a le zice
Ciocoi verzi gata la price,
Carii cu toți vor să aibă
Amestecături și treabă.
De la noi nu să îndură
A să rumpe pentru ură,
De tot cu papa afară
Într-o țarină nu ară.

(vers. 795—814)

În ceea ce privește versificația propriu-zisă, aceasta trădează un versificator, dacă nu inspirat, în orice caz experimentat, cu știința rostirii versului și a transcrierii lui exacte. Ritmul, în general trohaic, este respectat cu destulă strictețe, ca dealtfel și măsura versurilor, de 7 și (în special) 8 silabe, majoritatea abaterilor, ușor sesizabile, datorându-se evident copiștilor, care elimină sau introduc silabe din nepricepere ori neatenție. Grupate pereche, rimele — cele perfecte — sînt de obicei banale, sărace, cu cîteva excepții (*păpuș — gurguși, răpaos — adaos, Neapoliteanul — gliganul, prorocii — otrocii*) previzibile, de aceea se rețin cu precădere asonanțele, adeseori surprinzător de rafinate, cu aspect de rimă rară: *ogîndă — pîldă, furnici — adînci, acum — Crîm, monarși — simbrași, Brandeburgul — plugul, zarvă — gîlceavă, rău — Haltcheu, dobîndă — ghîndă, Eosofoz — pristol, dînsul — i s-au prinsu, deadînsul — plînsul* etc. Spre deosebire de alte lucrări similare din epocă — cronicile rimate, bunăoară — , al căror prozaism este accentuat de imperfecțiunile formale, monotonia *Stihurilor*... rezultă tocmai din corectitudinea exemplară a versurilor, mereu identice, ca ton și ca frazare, unul cu celălalt.

6. Originalul *Stihurilor*... , după cît se pare, nu s-a păstrat. Copiile descoperite pînă acum sînt în număr de trei :

A : Biblioteca Centrală de Stat (București), Ms. R $\frac{XIX}{I-61}$ (identificat de noi). Copie de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea sau de la începutul

sec. al XIX-lea. Alfabet chirilic. Titlul : *Stihurile asupra preasfințitului papa al slăvitului Rîm*. Particularități fonetice sud-ardelenesti. Mai conține : *Istoria răposatului Domn, Măriei Sale Grigori Ghica Dvodă* și texte bisericești în neogreacă.

B : Biblioteca Academiei R.S.R., Ms. rom. 2241 (singurul cunoscut de D. Popovici, D. Simonescu, I. Șiadbei). Copie de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Alfabet chirilic. Titlul : *Stihuri asupra preasfințitului papa al slăvitului Rum*. Particularități fonetice sud-ardelenesti. Intrat în fondul B.A.R. din 1902 !

C : Arhivele Statului Piatra Neamț, Ms. nr. 35 (semnalat nouă de N. A. Ursu). Copie de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Alfabet chirilic. Titlul : *Stihuri asupra preasfințitului papa al slăvitului Rîm*. Particularități fonetice moldovenesti. Mai conține : *Copie adevărată pentru sfînta icoană a Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamțului, Cîntările troicinicului glasului, Condaci și icoasă de laudă către sfințitul mucenic Haralampie, Stihuri grecești*, alte însemnări cu caracter bisericesc.

Ms. **A**, atent și îngrijit copiat, conține numărul cel mai mare de versuri, înșiruite într-o succesiune logică a tuturor momentelor discursului. Față de acest ms., ms. **B** prezintă o omisiune (vers. 501—502), cîteva versuri corupte și, în special, o gravă greșeală de copist : vers. 904—978, din „vorba întâi”, sînt plasate după vers. 830, în capitolul 6, modificînd radical înțelesul ambelor secțiuni. Ms. **C** este lacunar : are numai 8 capitole (numerotate însă corect, de la 1 la 8) în loc de 10, desigur din neatenția copistului, care înlocuiește finalul capitolului 2 (vers. 263—315) cu finalul capitolului 4 (vers. 523—594), sărînd așadar, după vers. 262, direct la vers. 593 ; din capitolul 10 (aici : 8) lipsește de asemenea finalul (vers. 2019—2060), prin dispariția unei file.

În aceste condiții, am ales ca text de bază pentru transcrierea noastră ms. **A**, care credem că reprezintă versiunea cea mai apropiată de arhetipul pierdut⁹.

37

STIHURILE ASUPRA PREASFINȚITULUI PAPA AL SLĂVITULUI RÎM

CAP. 1

Ce limbă politicească	Pre pravoslavnici să-i tragă
Deplin poate să vestească	Întru calea lui cea largă,
Cu ce meșteșuguri multe	Să-i unească în credință
Și la țară și la munte	10 Cu-a lui drăcească voință!
5 Papa de Rîm să silește	O, cum, Hristoase preasfînte,
Și neîncetat să trudește	Îți rum[pl]să-ale tale veșmînte

⁹ Pînă la realizarea ediției critice a *Stihurilor* ... , însoțită de comentariile textologice adecvate, ne-am îngăduit, în ediția de față, să intervenim în cîteva situații — cerute imperios de context — și să preferăm variante lexicale din celelalte două manuscrise, pe care le-am marcat cu asterisc, reproducînd toate formele în note de subsol. De asemenea, tot prin confruntarea cu mss. **B** și **C**, am introdus între paranteze drepte unele completări strict necesare, îndecosebi pentru restabilirea măsurii versurilor. În vederea conservării faptelor de limbă, nu am operat însă, din aceleași rațiuni prozodice, eliminări de silabe sau de cuvinte. Am corectat tacit acele greșeli de copist corespunzătoare, astăzi, erorilor de tipar și am modernizat punctuația.

Ingerul lui Eosfor ¹⁰

Ce s-au suit pre pristol

15 Și-Antihrist Insuș pre sine

Să-arată cu fapta-în lume ;

Și cum la ai săi dă voie

Pre robii tăi la nevoie

A-l aduce cu a sale

20 Făr' de rușine taclale,

După ce el prin mndrie

Și-au uitat de omenie! //

3° Nimic seamă nici de tine

Nu poartă, mare stăptine,

25 Ci cu-a sa drăcească price

A fi cap lumii să zice

Și strigă în gura mare,

Fără leac de rușinare,

Cum că el n-are păcate

30 Și nici să teme de moarte,

Nici a lui, dar, orice faptă

Nu cade supt judecată!

Ah, Doamne, ce nebulie

L-au prins făr' de omenie

35 Pre papa, de să înșală

Buiuguind ca de boală!

Crez, după loc de vom face

Socoteală cum nu-i * place,

[Că] Ierusalimul iaste

40 De mii de ori cu veste,

Decît Rîmul, sîntă casă

A lui Dumnezeu aleasă,

În carea din vecii lăcașă,

Împărății și sălășă,

45 Credincioșii cu prorocii

Au avut și cu otrocii, //

Unde și Hristos în lume

Ș-au vestit sîntul său nume.

După-a papii socoteală,

50 De care rău să înșală,

Mai cu cale dar să vine

La Ierusalim oricine

Să facă închinăciune

Cu datoarea plecăciune,

55 Că Ierusalimul iaste

Dinceput cu sîntă veste,

Iar Rîmul, dar, cu schimbare

Între vacuri de mirare,

Să-incepu de la strămoși,

60 Cu-împărați necredincioși.

Dar la Ierusalim s-au născut

Cel de ceriuri nelncăput,

Hristos Domnul Dumnezeu,

Care ne-au scos de la rău.

65 La Ierusalim aa și trăit

Și-într-Insul au pătimit

Răstignire, îngropare,

Cel fără de-asămnare.

Ce să umflă papa dar[ă]

70 Și grăiaște-așa ocară, //

Cum de la Petru el are

Decît toți titlu mai mare? ¹¹

Au Petru cu Hristos are

La ceva asămănare?

75 Sau Petru pre cruce moarte

Au timpinat pentru gloate?

Petru asămenea iaste

Cu alți apostoli la veste,

Iar mai mult nimică n-are

80 Osăbi de daruri lucrare.

Papa, de nu s-ar mndri,

Singur nu s-ar ocări

Și arhieru el ș-ar zice,

Pre pămînt fără de price.

85 Dar a lui faptă nedreaptă

Poate să să chieме treaptă

Și, cum să vede poveste,

El dar Antihrist chiar iaste,

Care cînd stai cu-amănuntul

90 A-i gîndi așazămîntul,

Cutremuri și îngrozire

Te cuprinde preste fire,

Pentru că el, ticălosul,

Vrînd a-ș înmulți folosul, //

5^r 95 În suflet odihnă n-are

Fără de o turburare,

¹⁰ Lucifer. (gr. ὁ ἑωσφόρος)

* A, B: lui; C: nu-l.

¹¹ Legitimătatea primatului papiei este motivată de teologii catolici prin faptul că Iisus Hristos i-ar fi arătat o atenție deosebită Sîntului Petru, pe care și-a întemeiat biserica, încredințîndu-l oile sale spre păstorie și, totodată, chelle împărăției cerurilor; ca urmas de fapt și de drept al apostolului Petru, pontiful roman trebuie considerat capul întregii biserici creștine și unicul reprezentant al lui Hristos pe pămînt.

- Cum cu a lui meșteșuguri
Să poată cu viclășuguri
Pre cei de nu cred să-i aducă
- 100 Cu dñsul, să cază în muncă.
Așa supt soare oriunde
Locurile le pătrunde,
Prin trimișii săi cu multă
Cheltuială și să luptă
- 105 Pre pravoslavnici să-i înveță
Cu mincinoasă blndetă,
Ca să-l creadă că el iaste
Cap lumii și la toți veste.
Mai arată, lingă-aceia,
- 110 Că a ceriurilor cheia
La dñsul iaste și le face
El intrare-în rai cu pace.
Așijderea mai învață
De dau numai într-o față
- 115 La mireni, ca din scriptură,
A lor cuminecătură,
Zicînd că-aceia nu strică,
Nici credința nu ridică. //
- 6° Pentru cei bărboși, aceasta
- 120 În Rîm au hotărît basta!
O, cum papii n-au rușine
A grăi tălpîjiaciune
Și nicidecum nu au teamă,
Căci nu țin porunca-în seamă,
- 125 Care, cînd Hristos la cină
Au grăit cu vorbă lină
Anume de-al său păhar,
Ca să bea toți că-i cu har,
Iar pentru barbe nu zice
- 130 Nici că-i rău, dar nici ferice!
Însă de-a lor azemit
Fără aluat nedospit,
Pre pravoslavnici poftesc
Cu cuvînt dulce, frătășc,
- 135 De nu vor să-l primească
Încal să nu-l ocărăscă,
Că de vor fi în unire
Nu li s-a face silire
Ei cu prescuri să slujască
- 140 Slujba cea dumnezeiască.
Adecă le face voie
Ca să-i bage la nevoie //
- 6° Și-așa în tot chipul fac
Meșteșuguri ca de drac,
- 145 Cum ar putea să înșale
Pre creștini la a sa cale.
- Celor proști făgădulește
Că n-or fi iobagi domnești,
Celor mai de frunte, cînste,
150 Că doar l-or avea părinte.
Pre toți li îmbrățășază
Cu lumină și cu rază,
Pln' ce la chin li va duce
Mai cumplit decit pre cruce,
- 155 Și din foc curățitor
Ce arde fără cuptori
Și pre sufletile toate
Lămurește după moarte,
Învață și povestesc
- 160 Cu temel papistășăsc,
Cari-i numai zugrăvit,
Din minciuni alcătuit.
Așa și de Duhul Sfînt
Birfesc un cuvînt urit,
- 165 Să strice vechiul teme
Cu ilestru de hemei //
Și-învață învățătură
Ci nu iaste în scriptură.
Toate dar acestea, papa,
- 170 Cele sfinte, ca și apa,
A le-ineca să silește,
Din temelii le clătește
Și cu eresuri nespusă,
Ca cu niște cursă-ascunsă,
- 175 Toată lumea ca s-o prindă
Umblă, cu foc s-o aprindă,
Celor ce nu vor să-l crează,
Dacă sint supt a lui pază,
Făr' de nici o judecată
- 180 Le face de moarte ceartă,
Iar cînd lui i se închină
Și-i aduc tîpsie plină,
Făr' de nici o greutate
Îi sloboade de păcate.
- 185 Celor ce la el aleargă
Postul lesne le dezleagă,
Pentru pușintea mătrice
În vecl carne să mînlnce.
Sarcina lui grea nu este,
- 190 Ca un cuvînt de poveste; //
Nu-i grea, nici ciulinii n-are
Să-ți facă sagnă-în spinare:
Bea, mînlncă și lubește
Și cît ești te veselește!
- 195 Dacă ai a papii vole,
După moarte n-al nevoie.
- 7°

În Rîm de-aceasta, părinte,
Trăiesc muieri foarte multe.
Blagoslovite de față,
200 În curvie să răsfată,
Nu mai au cu el tocmală
De-i plătesc pentru greșală.

CAP. 2

Simțit-au Ardealul mare
De la papa turburare
205 La anul peste o mie
Șapte sute, ah, urgie,
Și unul¹², cînd purta cîrma
A vlădicii|și turma
O îndrepta ticăitul *
210 Atanasie¹³ perdutul,
Care om de jos au fost
Neamul lui, și de soi prost. //
7* Ștreții cei rimlenești,
Paterii papistășăști,
215 Îndată l-au nemerit
Om prea lesne de-amăgit.
Ca unui moșic în lume
I-au dat titlu de mărime
Și, dacă-a muri, i-au spus
220 Că va fi cu Hristos sus, 8*
Numai el-să priimească
Credința papistășască
Și să creadă cum că iaste
Papa fără de poveste,
225 Cap văzut chiar preste toate
Cite sint supt ceriuri gloate.
Asemenea pre-a lui popi,
Pre niște ponihoși orbi,
Cu nădejde-li înșală
230 Iobăci-a le ierta
Și feciorii lor, și ei,
Vor fi nemeși, vai de ei!

Dar toate cite le-au zis
Au fost batjocori și ris //
8* 235 Ș-acea cinste le-au făcut
Numai pin-i-au amăgit,
S-au lăsat de Răsărit
Cu blăstăm și jurămint
Și s-au dat nemeși să fie
240 Satanii, întru vecie,
Și iobacl unul păcat
De-a pururea neiertat.
Apoi, după-acestea toate,
Ce să mai spul de-a lor fapte?
245 Că vlădicăi-li pusă-îndată
Un cacoslov ca o vartă,
Nime ** cu dînsul să n-aibă
A vorbi de vre o treabă,
De n-ar fi Frențe¹⁴ să vază
250 Ce lucruri au să așază.
Care cît au vlădicit
Foarte prost au petrecut,
Că-acesta dintr-a lui casă
Nu lipsea din a lui pază.
255 Săgeată-l avea, săracul,
Întinsă-i asupră cu-arcul
Și-avea multă cugetare
Să facă cumva scăpare //
La munteni, să să căiască
260 De legea papistășască.
Dar Frență știa chiar ca dracul,
Ținea tot asupră-i arcul
Și nimica încetare
Nu-i da a nu-i sta-în spinare.
265 Prost încă și cu greime
S-au săvîrșit de pre lume,
Covrșit de mari necazuri
Și obosit de mărăzuri
Acest vlădică, săracul,
270 Ce-i umplușă papa sacul
De titulușuri înalte,

¹² Vers. 205—207: anul 1701.

* A: ticălosul; B, C: ticăitul.

¹³ Atanasie Anghel, mitropolit de Alba-Iulia (1698) și primul episcop unit al Ardealului (1701—1713). Între 1698 și 1701 a săvîrșit unirea românilor ardeleni cu biserica Romei. Excomunicat de biserica ortodoxă în 1702. În anul 1701, amintit în vers. 205—207, după instalarea lui Atanasie, întărită de împăratul Leopold I, a avut loc un sinod general, care a consfințit „unația” pe baza celor două Diplome leopoldine din 1699 și 1701.

** A: nume; B, C: nîme.

¹⁴ Wenceslas Franz, călugăr german ieziuit, acel „causarum auditor generalis” însărcinat, prin prevederile celei de a doua Diplome leopoldine, cu supravegherea tuturor activităților episcopului unit al Ardealului. W. Franz a încercat, în 1713, la moartea lui Atanasie, să-l succedă în scaunul episcopal.

Găunoasă și deșarte.
 La moartea sa cu greu bocit
 Striga pre Hristos cu răcnit
 275 Și frații lui n-avé voie
 Ca să știe-a lui nevoie,
 Căci Frenții-li avea în pază
 Pre ai săi, el să nu-i vază,
 Ca la sflrșit să le spuie
 280 Să fugă de-a papii rie.
 Supt acest vlădică-Ardealul
 L-au Impresurat amarul, //
 9^r Lulnd românii unire
 Cu Rlmul, spre-a lor piire,
 285 Și nu numai sufletește
 Trag chinuri și țipă-în clește,
 Ci nici trupește dobîndă
 N-au cștigat cît o ghindă.
 Deci, dar, tot această dată
 290 Brașovul s-au pus în ceartă,
 Care și pină acum n-are
 Cu Rlmul împreunare.
 Însă mulți din mirenie
 Păți-atuncea tirănie,
 295 Dar tot au rădicat price,
 Legea să nu li să strice.
 În Sebei ¹⁵, norod mulțime
 Purta obezi cu greime,
 Căci nu vrea să să Inchine
 300 Lui Antihrist, unui cline
 Care umblă mulcomiș
 Ca să ne mușște furiș.
 Alții din creștini, de frică,
 Au fugit fără nimică
 305 Și care-ncătro putea
 Fugea de să mistula; //
 9^v Unii printre moldoveni,
 Iar alții printre munteni
 S-au supus, călînd răpaos,
 310 Și viața lor ș-au adaos.
 Hristoase adevărate,
 Cerescule împărate,
 Pre Antihrist din mindrie
 Surpă cu a ta tărîe
 315 Și să nu-i dai lui putere
 A putea plin ce cere!
 Tu pentru noi, din nălțime,
 Te-ai născut deplin pre lume;
 Cu Tatăl și Duhul Sfînt

320 Ești de-o ființă cuvînt;
 Pre tine noi te știm în frunte
 Și cap lumii prea de cinste;
 Ție dar, cu plecăciune,
 Îț facem închinăciune! —
 325 Iar cuca cea rîmlenească
 În veci să să prăpădească,
 Să n-agiungem s-o purtăm,
 De-a ei rău să ne-mbătăm,
 Avînd ilestru drăcesc
 330 Cu hemei papistășăsc, //
 10^r Care-lmbată, să nu vadă
 Credința adevărată!

CAP. 3

Ah, lucru groznic și mare,
 Nendestulat de mirare!
 335 Hristos, vrînd lui Adam pace
 Cu tatăl ceresc a-i face,
 Nu i-au fost nimic rușine
 A duce crucea pre sine
 La locul cel de pierzare
 340 Unde-l ducea cu mustrare,
 Nici de chin s-au oțărit
 Și-amarul au suferit
 A pătimi și pre cruce
 A-ș sflrși somnul cel dulce.
 345 Ale lui milni preacurate
 Și-a lui dumnezeiești spate
 De cruce au fost lipite,
 Cu piroane mari bătute.
 Pre cruce, sus, Hristos nouă
 350 Ne-au izvorit viață nouă
 Și mai cinstit nouă-în lume
 Nu-i decît a crucii nume.
 Pre cruce noi o avem armă
 Și de draci nu avem teamă, //
 355 Căci ale ei sfinte rază
 Nu cutează să le vază.
 Tu însă, slugă vicleană
 A lui Hristos și avană,
 Papo de Rlm, cu ce minte
 360 Cutezi a face necinste
 Crucii Domnului, de care
 Dracii au cutremurare,
 De-o porți pe-ale tale picioare
 Care-s pline de putoare

¹⁵ Sibiu.

- 365 Și-apoi tu, făr' de rușine,
Dai de sărută oricine?
De faptă-ți necuvioasă,
Păgână și puturoasă,
Antihrist ne vine-a-ți zice,
- 370 Fără cuvinte de price,
Căci a ta mândrie n-are
Mîrginirea ce-i supt soare
Și scaun pentru șăzut
Tu pristolul ți-ai găsit!
- 375 Dar cîl ți șade de bine
Mai pre urmă ți voi spune,
Și ce greșală urită
Fac carii mîna-ți sărută; //
- 11^r Acolo-ți voi arăta,
380 Unde prilejul va da.
Iar acum iaste să fie
Fapta-ți chiar prorocie,
Și după fapte tu ești
Antihrist, lumea muncești.
- 385 Dar cum tu, ah, licăloasă,
Nu pricepi că-i mincinoasă
Slava cu care te-înălță
Cîți de tine să învață
Și așteaptă de la tine,
- 390 Pre minciuni, faceri de bine?
Sau, ce mai încape altă
Dovadă adevărată?
Tu cine ești, te gîndește,
După suflet și trupește:
- 395 De ești om, slab ești din fire
Și n-ai să scapi de greșire,
De ești duh fără trupare,
Drac ești chiar la arătare.
O, papo, papo, păpuș,
- 400 Cine dracul te gurguși,
De te faci singur ogîndă
Tuturor supt ceri și pildă? //
- 11^s Și cum nu-ți aduci aminte
De cite-napoi necinste,
- 405 În vacul trecut, a tale
Surori, cite-au tras cu cale?
Papa Ioana¹⁶ felția
Ș-au stricat-o cu curvia
Și vrînd la Iordan să iasă,
- 410 Era cu pombă frumoasă;
Atuncea i-au venit ei ceasul
Să-ș deșărte-în cale vasul.
O, Doamne, cum papil fată
Neavînd de greșală faptă
- 415 Și fac copiii preste fire
Cei ce n-au păcătuire!
Însă nu voi mai cu multe,
Să adeverec, cuvinte,
De-a papilor slăbăciune
- 420 Și de mult plîns orbeciune,
Căci îmi vine să și rîd
Că la Venus nu-ș dau rînd,
Ce fieștecare de care
Fac posnășia mai mare.
- 425 Papa Sixtul¹⁷ cu-a sa fiică
Ce-au făcut, nu spui nimică? //
- 12^r Nu spui, ci las fliștecine
Care are-înțălepciune,
Să judece cu dreptate
- 430 De poate fără păcate
A fi papa, cînd din fire
Iaste om*, avînd pornire,
Precum scrie sfînta carte,
Că-în lume făr' de păcate
- 435 Hristos au fost numai unul,
Iar altul n-au fost vreunul.
Lui noi, dar, închinăciune
Îi facem cu plecăciune,
În veci să ne stăpînească,
- 440 Pre noi să ne ocrotească
De-acel care să fălește
Că el nu pă[că]tuiește.

CAP. 4

Oh, amar, nenorocire!
Cu cît gîndești mai subțire

- 445 A papilor din Rîm fapte,
Atît te ia greutate
Și mai mare, cu plîns, jale,
Și pe dealuri și pe vale!
Cauți la beserica sfîntă
- 450 Dinceput și vezi o nuntă //
Împărătească, tocmită

¹⁶ Papesa Ioana, pretîns papă, sub numele de Ioan VIII, între pontificatele lui Leon IV (847—855) și Benedict III (855—858). Se zice că ar fi născut o fetiță în timpul unei procesiuni religioase.

¹⁷ Sixt III, papă (432—440). A fost acuzat că ar fi sedus o fecioară hărăzită călugăriei.

* A: omul; B: om.

- Și prea frumos * potrivită.
 Papii și cu patrierșii
 Să veselesc ca simbrașii,
 455 Cu o dragoste unită,
 În nimic nedespărțită. 13°
 Papa pre sine să smerește,
 Tuturor să cucerește,
 Patriarhii fac lui cinste
 460 Ca unui bătrîn părinte.
 O slavă și o cîntare
 Sună supt ceri lăudare,
 O credință și o lege
 În lume tuturor merge.
 465 De scaun nu au glceavă
 Și de mărime n-au zarvă,
 Toți lui Hristos fac pocloane
 Și-i scriu sfintele canoane
 Și-in tot pămîntul să cîntă
 470 Un cîntec cu rugă sfîntă.
 Călugării sînt o ceată,
 Nu-i nimic schimbare altă.
 Popii de mir au a sale
 Fimei cu lege și cu cale //
 13^r 475 Și-și chivernisesc cu cinste
 Ale lor beserici sfinte.
 De să întîmplă vreo zarvă,
 Îndată fără zăbavă
 Poruncă împărătească
 480 Ieșe, sobor să gătească, 14^r
 Unde, cu toții-împreună
 Adunați supt o cunună,
 Patrierșii și cu papa
 Înfîgea cu temeii sapa,
 485 Splinii să nu să lățească
 În casa dumnezeiască.
 Șapte soboară¹⁸ anume
 S-au făcut de opște-in lume,
 La carii-au pus mari hotară
 490 Cu de greu blăstăm zăvoară:
 Nime acelea răteză,
 A le strica să cuteză,
 Și anatema să fie
 Acela, in veci de vecie,
- 495 Dacă adăosături
 Sau măcar și scăzături
 Vor drăzni, cum lui [i] place,
 Oricît de puțin a face, //
 Cari-articuri sînt știute
 500 De papi și au fost păzite
 Multe vacuri înapoi,
 Petreclnd toți fără toi.
 Deci aceasta deodată
 Știindu-o adevărată,
 505 Cu ce chip, tu, fiară-amară,
 Scoți temeii sfînt afară
 Și a sfintelor soboară
 Deșărți, ca un fur, comoară?
 Patru patrierși¹⁹ in lume
 510 Stau cu nedespăr[ț]it nume
 Și cu o bună voință,
 Supuși fiind la credință,
 N-au faptă să înnoiescă
 Ceva-n legea creștinească,
 515 Ci toți într-o-ncingătoare
 Sînt legați din veci supt soare
 Și petrec intru unire,
 Cetași și de fericire.
 Iar tu singur, numai unul,
 520 Ț-ai schimbat dintre ei drumul,
 Alergînd, spre-a ta piire,
 Să cazi in prăpăstuire //
 Și ca un pierdut de minte
 Grijășli numai de o cinste,
 525 Dar ș-acea necurată,
 Ce scrinavă și spurcată.
 Ah, papo, poștești mărire?
 Să fii supt alurisir
 Și anatima să-ț fie
 530 Sufletul tău in vechi,
 Căci cu proastă socotele
 A sâboarelor locmele
 Multe schimbi și înnoiești
 Cu-ale tale fapte drăcești!
 535 De călugări noauă cete,
 Cum și de fecioare fete,
 Izvodești cu osăbire

* A: frumoasă; B: frumos.

¹⁸ Cele șapte sinoade ecumenice (Niceea, 325; Constantinopol, 381; Efes, 431; Calcedon, 451; Constantinopol, 553 și 681; Niceea, 787) recunoscute de biserica creștină ortodoxă, care le respectă hotărîrile ca normă a credinței celei drept. Biserica romano-catolică numără încă 14 sinoade ecumenice, ținute numai cu episcopii săi.

¹⁹ Patriarhii din Alexandria, Antiohia, Constantinopol și Ierusalim.

- A tuturor preste fire
 Și-acești ai tăi noi cetăși
 540 Snt flocoși, dar și golași *.
 Unii au încălțăminte,
 Alții goli, ca și de minte.
 Snt mulți tunși și făr' de barbă,
 Mai făr[ă] de nici o treabă.
 545 Snt și cu barbe, dar cine
 Va să zică de dñși bine, //
 14^r Că mustețile le-s rasă,
 De-s de ris ori în ce casă!
 Poartă și haine streine,
 550 Care n-am cum a le spune:
 Unii negre, unii sure,
 Parc-a-s vîpsele de mure,
 Alții, albe, alții roșii
 Cum nu le-au văzut strămoșii.
 555 Să-i vezi, frate, cum să poartă
 Prin tracliruri ziua toată
 Să răsfață-în desfătări
 Schimbîndu-și gustul cu mîncări
 Ca la comédii, cînd rari
 560 Obrăznicesc la jucări **,
 Dar a lor mîncare nu e
 Numai una să să pule,
 Și iezoviții blăstămuri
 Fac în pustiiu cu cutremuri
 565 Cînd caplonul îl mînlcă
 Prinzind fără vis supt stîncă
 Și cînd n-au el alămlie
 Pre alt prinz să le rămlie.
 Snt alți pârînți, papo sfinte,
 570 De nu vor bucate crude ***, //
 14^r Ci zame din carne flartă
 O sorb, postire curată!
 Alții mînlcă ficiaii
 Și dau alte părți la alții
 575 Să roază, cum tu lor, sfinte,
 Le-ai pus zăconul, pârînte.
 Făcut-ai și altă ceată,
 Pln-amiázăzi de să poartă
 Precum vei, călugărește,
 580 Și-n desară, mirenește,
 Trage danțul cît poțește,
- Că legea ta nu-l oprește.
 Ca aceste încă multe
 Să văd de tine făcute,
 585 Care-s toate fără lege
 Și vina nu li s-a șterge,
 Că scandelă-în arătare
 Fac creștinilor supt soare.
 Tu, dar, de dñșii să-aibi parte
 590 Și la trai, dar și la moarte,
 Iar pre noi să ne păzască
 Hristos, și să ne ferească,
 Ca să n-avem pârtașie
 Cu tine într-o moșie! //
- 15^r CAP. 5
- 595 Cînd cați, cu de plns durere,
 Ca să aibi vro mîngiere
 Pentru mare silnicie
 A papii și tirănie,
 Atita de el cuvinte
 600 Faci cu jale mai fierbinte,
 Că-a bisericii cîtlnd ****
 Rînduială, și scurmînd
 Cele vechi sobornicești,
 La romani nimic găsăști.
 605 Rugile de mlazănoapte
 Li snt urite de moarte,
 De ruga de dimineață
 Pre dñșii-li lovește greață,
 De ceasuri lor pomenire
 610 Să nu faci la vorovire.
 O liturghie șoptită
 Numai ce vezi, și grăbită,
 Făcînd fără de dulceață
 Întru toată a lor viață.
 615 A Sfîntului Ioan sfîntă
 Liturghie ei nu cîntă,
 De-a lui Vasile cel Mare
 Nu fac nici o întrebare, //
 16^r Proscomidila ce laste
 620 Ei de dînsa nu au veste.
 La un pristol pot să facă
 Popii lor într-o zi clacă,

* A: rași; B, C: golași.

** Vers. 559—560 snt confuze. În B: Ca la comédii, cînd rari/Obrajă (= personaje) ies la jucări. În C: vers. snt omise.

*** A: crunte; B, C: crude.

**** A: cîtlînd; B, C: cîtlînd.

- Să shujească liturghiie,
Unul după-altul și-o mie.
- 625 Și, fără oltari, o masă
Ei pun ori în fieștece casă
Și fără' [de] leac de sfilire
Fac liturghiia-în șoptire,
Și-atîta o fac de lesne
- 630 Ca cît te-i lovi în glezne.
În beserici, ori la care,
N-au icoane, nici oltare,
Ci-ndată-aprînzînd făclia,
De olac fac liturghiia.
- 635 Unii-încep, alții sfilînesc,
Alții tușînd să gătesc,
În care amestăcare,
Ca aceia de mirare,
Nu știi la care oltare
- 640 Vei face Ingenunchiare,
Că merg de rînd clăcuind,
Multe liturghii șoptînd //
[Și], precum am zis, nu cîntă
Liturghiia, ce-o fac mută,
- 16^r 645 De la care n-ai dulceață
Cît iaste un fir de ață,
Neavînd ceva să-ț placă
Într-acea de olac clacă.
Un copil numai o carte
- 650 Vezi mutîndu-o într-o parte,
Într-alta, dar și încoace
Și-ncolô popa să-ntoarce,
În genunchi dar să rîdică,
Ce face * nu știi nimică.
- 655 Și așa, precum în toate
Au greșit papa de moarte,
Și [-n] sînta cruce smînteală
Au pus cu mare greșală.
Și, după-a lui învățare,
- 660 Închinăciunea lui n-are
Cu noi o asămănare,
Cum la sobor au pus [s]tare,
Ca să facem cruce-unită **,
Cu trei degite lipite
- 665 Și două-în jos cătră palmă
Să le stringem ca de armă; //
17^r Ci cu două numal, iată,
El degite drept arată
A crucii închîpului
- 670 Făcînd spre a lui plire
Și din stînga spre cea dreaptă
Mutîndu-o, o rea faptă
La toți curat ne arată,
A sa eresă spurcată,
- 675 Precum pururea dorește
Strîmbătare, ș-o iubește.
Pentru-aceasta, ai miei frați
Pravoslavnici, temei stați
Ca a papii cea de ură
- 680 Și prin pizmă-învățătură
Să fie numai la dînsul
Și la cei pre cîți i-au prinsu
Luiș de tovarășie
Să fie într-o moșie,
- 685 Iar noi, dar, să păzim tare,
Cu fierbinte cutezare
Cîte beserica cea mare
Cu soboar-au pus supt soare!
Nu poftiți a lui avere,
- 690 Ce o dă supt chip de fiere, //
Nici să aveți bucurie
De a lui supt cer tîrie,
Căci anii lui să vor trece
Și în veci nu vor pelrece
- 695 Și cu a lui judecată
Va avea ca să-ș ia plată
În iad, unde lui moșie
S-au gătit pentru veciie,
Iar a voastră, dar, răbdare
- 700 Nu va veni la uitare,
Căci Hristos o mîngiere
Vă va fac, ca de miere,
Și cîți păziți a lui cîinste
Va lua de voi aminte!

CAP. 6

- 705 Ah, veste de oțărâlă
Și tristă și de grea boală,
Cum pravoslaviia scade
Pentru papa și să arde!
În țara leșască multe
- 710 Fămelli au fost, cînstite,
Cneji, boiari de vacuri sute,
Și la țară și la Curte //

* A: fac; B, C: face.

** A: crucii cîinste; B, C: cruce unită.

- 18^r Ce pravoslaviaia tare
O păzea fără schimbare,
- 715 Și arhieriei de cinste
Fost-au, învățați și cu minte,
Care-avea lesne să facă 19^r
Papii defăimată clacă.
Iar acum pre dinșii tiranul
- 720 Papa, Antihristul avanul,
I-au tras pre toți la unire ²⁰
A fi cu el în piire.
În țara leșască toată,
Într-atita multă gloată,
- 725 Plină astăzi nu mai iaste
O mânăstire cu veste.
Schitul care încă n-are
Cu Rîmul împreunare,
Măcar dar că prea cu multă
- 730 Nevoie stă și să luptă,
În Litfa ²¹ cu greu prea mare
O episcopie are
Plină acum stăpînire
Nealinsă de Unire.
- 735 Iar alții dar toți *, oh, jale,
Trăiesc într-a papei bale!
Și acea mai de mirare
Iaste multa supărare //
- 18° De la uniași cu trude
- 740 Pravoslavnicii oriunde
De multe ori pătimesc.
Ca să-i surpe, li gonesc,
Precum au învățatură
De-a papii lege și gură,
- 745 Și cu lingușiri ce fac
A lor fire își preface,
Să se potrivească-în toate
Papistășăștilor gloate.
Călugării să răsfață
- 750 A minca carne de față
Și mustețile își tunde
Să fie tineri oriunde,
Cum și popii cel de lume
Pentru-a papii din Rîm nume
- 755 Musteața își tund mai toată
Și buzele goale poartă,
- Și barba dar își scurtează,
Mai dezmiertat să le șază.
Haine izovițăști poartă
- 760 Și cu dinșii ies pre poartă //
- Și intră, cînd să adună
De slujesc toți împreună
Și fac litii prin cetate,
Cu dobe și cu grănate.
- 765 Ah, ticăloși pravoslavnici,
Cum vă privim cu ochi jalnici,
Văzîndu-vă fără minte
Pentru o deșartă cinste!
Și cînd stai cu tot deadinsul
- 770 A gîndi, n-ai să-ț ții plînsul,
Cum săracii înșălați sînt
Și rătăciți pre pămînt!
Praznicile cu noi toate
Le țin deplin bune foarte,
- 775 Preste tot anul o dată
Le au cu noi fără ceartă.
În tot anul o cîntare
Cîntă cu noi la oltare,
Și cu noi o rugăciune
- 780 Fac și o închinăciune.
Ca papistașii ei iară
Proscomidia afară
O scot și ori la ci masă
Liturgie fac, și-în casă, //
- 785 În beserici și oriunde
Vreme-i apucă și-i prinde,
Nu fără glas și-n șoptire,
După-a papii rătăcire.
A sfintei cruce-insemnare
- 790 Cu noi fac, fără schimbare.
Ei și cuminecătura
Au cum învață scriptura
Și posturile, dar, toate
Le țin cu noi întregi foarte.
- 795 Acum, dar, las ca oricine
Să judece cum să cuvine
Acești uniți chiar ce nume
Pot să albă ei în lume:
Papistași a-i numi, lată,

²⁰ În 1596 o parte însemnată a bisericii ortodoxe din Polonia (mai ales în Galiția, Volinia și Bielorusia) recunoaște autoritatea papală, întemeindu-se astfel, prin Uniunea de la Brest, biserica unită poloneză, violent combătută de ortodoxia răsăriteană, ucraineană și rusească.

²¹ Lituania.

* A: Dar alții toți; B: Iar alții dar toți; C: Iar alții toți dar.

- 800 Cu dinșii nu-s de o ceată;
Pravoslavnicl a-i chiemare,
Nu-l lasă legea ce are;
Cu dreptate să cuvine
A-i numi fiară mai bine,
805 Care nu-s cal, nici is ciute,
Ci niște jiganii slute,
Sau mai bine a le zice
Ciocoi verzi gata la price, //
20^r Caril cu toți vor să albă
- 810 Amestecături și treabă.
De la noi nu să îndură
A să rumpe pentru ură,
De tot cu papa afară
Într-o țarină nu ară.
- 815 Oameni rătăciți în lume
Purtînd de ciocoi prost nume,
De care n-ai alt a zice
Numa Hristos să-i ridice,
Pravoslavia să [n]-aibă
- 820 Cu țara und' săd treabă,
Să stăpînească deplin
Acel pămînt foarte bun.
Și ei atuncea foarte lesne,
Ca cît ț-ai plesni în glezne, 21^r
- 825 De la papa s-or întoarce
La Răsărit iar încoace.
Așa căzăcimea toată
Papa o purta de toartă,
Cu optzeci ani înainte,
- 830 Cum ne spun cei ce țin mînte.
În Kiiv ²² o minăstire
Sta numai împotrivire
Papii, acea unde sfinții
Zac în peșteri cu părinți, //
- 20^r 835 Ce și Pecersca ²³ să chiamă,
Pe Rîm de nu-l bagă-n seamă.
Iar cînd, dar, Bogdan viteazul,
- Hmelenski ²⁴, ș-au rupt necazul
Și cu război iute foarte
- 840 Da papistășăștii gloate,
Pre leși și jidovi supune
Și la un loc clăi li pune,
Iată și rusimea-o dată
Au stătut iarăși curată
- 845 Și cu a lui Hristos mare
Dar, milă și îndurare,
Din zi în zi, tot mai tare,
Cu temei s-au pus în stare,
În credința cea grecească
- 850 În veci să nu se clătească.
Flind atunci preste toate
Pravoslavnicl rusăști gloate
Și stăpînînd cu credință,
Cel din părătească viță
- 855 Născut, marele creștinul
Petru Alexeevici ²⁵ bunul,
Monarhul și împăratul,
Crească-i în veci de veci statul
Și norocit totdeauna
- 860 De izbînzî poarte cununa, //
C-au sădit în rînduială,
Cu o bună socoteală,
Slava pravoslavnicească
Ca mai mult să înflorească
- 865 Și acest sad s-au făcut
Un copaci foarte vestit,
Care tot să-înaințază
În nalt văzduh și-l umbrează
Și, sporînd, să înmulțăște,
- 870 În toate părți să lățește
A sa cea prea minunată
Umbrire bună și lată,
Supt care să-adăpostesc
Cei de neam[ul] creștinesc.

²² Kiev.

²³ Lavra Pecersca din Kiev, renumit centru al ortodoxiei răsăritene, atestată documentar încă din secolul al XI-lea. A fost vizitată, între alți români, de mitropolitul Dosoftei, care o descrie în *Viața și petrecerea svinților*, menționînd și amănuntele cuprinse în vers. 833–834, despre chiliile și peșterile cu moaște săpate în stîncile de pe malul Niprului.

²⁴ Bogdan Hmelnițki, hatman al Ucrainei (1648–1657), învingător în mai multe rînduri (Apele Galbene, Corsun – 1648; Zborov – 1649; Batog – 1652) al armatelor magnaților poloni. S-a pronunțat pentru unirea Ucrainei cu Rusia, proclamată de Zemski Sobor din Moscova în 1653 și de Rada din Pereiaslav în 1654.

²⁵ Petru I Alexeevici (Petru cel Mare), țar (1682–1721), apoi împărat (1721–1725) al Rusiei. În cadrul numeroaselor reforme pe care le-a inițiat, inclusiv în domeniul religios, și-a asumat și drepturile patriarhului Moscovei, al cărui loc a rămas vacant din 1702 pînă în 1721, cînd a fost abolită demnitatea și înlocuită cu un sinod, sub autoritatea împăratului.

VORBA ÎNTĂI

- 875 Dumnezeu * buna voie
Toate le-aduce lesnire
Și să prefac cu puțință
Din nimică-intru flință,
Dind omului să-l cunoască,
880 Ca în vecl să-l proslăvească.
Pentru a sa necuprinsă
Putere și neajunsă
Și nezavistuitoare
Bunăta care are //
21^r 885 Cu epocuri înmulțește
Mila sa ce prisosește
Cătră drepți cu îndurare,
După dragostea ce are.
Și darul său să-nmu[[]ăște
890 Unde legea să păzește,
În pravoslavnica credință,
Cu căzuta cuviință.
Iar celor răi, osîndire
Le-l gătită răsplătire,
895 Alcea jos, pre pămînt,
Unde au cumplit sîrșit,
Și în iad, dar după moarte,
Să muncesc în vecl de toate.
Pilde avem cunoscute,
900 Prin ispite dovedite,
A multor neamuri urmări,
Cu deosebite stări.
Apoi și neamul rusăsc,
Cum toți ne adevereasc,
905 Au fost un pumn de furnici
În niște peștiri adinci
A Sibirului, știute
De multe vacuri trecute,
Care dacă s-au ivit
910 Și botezul a prîmît*. //
22^r Au mers în pas tot sporind,
Din credință neclătînd.
Și nici multele timpări
A vrăjmașilor urmări
915 Cu-ndestulă asupra
Nu le-au putut da simțire.

- Flind neam tare-în credință,
La-attte-au pus biruință,
Ș-avînd crucea sîntă armă
920 Au dat sâmn toți să să teamă
De-acel paloș creștinesc
Cu care ei izbîndesc ***
Și cu care s-au adus
La starea în care s-au pus,
925 Căci dintr-o mică cnejie
S-au făcut o monarhie
Pentru putere numită
Și de vitejii vestită
În tot crugul pămîntesc,
930 Cum toți de față-l privesc.
Încit staturile toate
Au cunoscut bine foarte
Voința dumnezeiască
Și putere articească
935 Și poci zice dintr-al mieu
Că cu dinșii-l Dumnezeu.//
22^p Și blagosloviți flind,
Merg în biruință sporind,
Cu o mare-înaințare
940 La dușmani zătincitoare,
Răul să nu-ș înmulțască
După-a lor poftă drăcească,
Cu care dintru-nceput
Toată lumea au muncit
945 Și cite neamuri au stîns,
Toate vrednice de pîns,
De-a lor jainică-întimplare
Cu cumprire foarte mare.
Din lmau sălbătăclumea
950 Ieșînd, mai au cuprins lumea
Cu putere silnicească,
Ca pre toți să-i prăpădească,
Cum istoriile[-s] pîlne
De-acea groaznică minune.
955 Atila ²⁶ și Ghenghes-Han ²⁷
Și Tamerlan ²⁸ cei avani
Au fost bici de strășnice
Și de cumpilită roble
Și cei ce le-au fost lor urmași,

* A : Dumnezeiasca ; B, C : Dumnezeu.

** A : priit, B, C : priimit.

*** A : ei să izbîndesc; B, C : ei izbîndesc.

²⁶ Attila, rege al hunilor (434—453), renumit pentru cruzimea incursiunilor sale de pradă în toată Europa.

²⁷ Genghis-Han (Temugin), han mongol (1206—1227), invadator al Rusiei în 1223.

²⁸ Timur Lenk (Tamerlan), han mongol (1370—1405) ale cărui hoarde au invadat Rusia în 1381.

- 060 În preajma Rosiei rămași,
Au împins o stăpînire
Prea strașnică în cumplire. //
- 23^r De-atîtea ori au călcat
Prin Evropa ș-au prădat!
- 065 Pre Rosiia în picloare
O călca fără-ndurare
Și cu groaznice robiri
Îi făcea mari pustiliri.
Cine poate ca să scrie
- 070 Împrejur acea cruzie,
Până în cît s-au întins
Și cîte rele-au cuprins!
Într-atîtea vacuri multe
Au pustilit locuri sute.
- 075 Mărturii avem de-ajuns
La acest cuvînt de spus,
Puînd la asămănare
Silniceasca lor urmare,
Numai de cîte-au făcut
- 080 Întru acest vac trecut,
Cînd mulțimea mai plerisă
Și puterea mai scăzută.
Evropa, mai jumătate
Pătimea chinuri de moarte,
- 085 De pogheazuri tătărești,
A schitilor tavricești,
Carii era cei rămași
Și numai singuri urmași //
- 23^v Din toți cîți au lăcut
- 090 Într-al Evropei pămînt.
C-au fost Rosiei vecini
Și-l făcea mari stricăciuni
Cît și pre-acea de acum
Hănie ce-au fost în Crîm,²⁹
- 095 Precum pronia au vrut
Să-l stîngă * de pre pămînt.
Rosiia dar le-au cuprins
Și pre toate le-au supus
Întru a ei stăpînire,
- 1000 Scăpînd pre toți din piire
Acela caril pătimeam
- Și de dinșil ne robeam.
În Europa mulți știu bine
De-a schitilor prădăciune.
- 1005 Ungarie n-au uitat
Robila ce au luat
Adeseă necontentin,
Călcînd tot acel pămînt³⁰.
Șapte ani au fost de rînd
- 1010 Întru o vreme robînd
Și toate arzînd cu foc
Lăcuiț dintr-acel loc //
- 24^r Cînd, pînă nu le-au deschis
Poticli ci le-au fost închis
- 1015 Și le-au făcut cale largă,
Ca cu selemet să meargă,
Nicidecum nu să putea
Să să cure de belea.
Poloniia, pirjolită
- 1020 Și de mil de ori robită,
Era să o risipească
Tătarii, s-o pustiască.
Pre căzaci li răzbătusă
Cu robila ce le făcuse,
- 1025 Pre Rosiia o avea
Irat, cum ei socotea,
Cu pogheazuri nencetate
Și cu robli necurmate
Și birnică au făcut-o
- 1030 Și mult au și pustit-o.
Iar de-al Moldovii pămînt,
Nu-mi mai rămîne cuvînt
De atîta grozăvie
Și-ntr-atîtea dăți robie!
- 1035 Vrednică iaste de jale
La [ne]norocirea-l ci-are,
Căci a ei grea osîndire
Tot n-au mai luat sfîrșire! //
- 24^v Însă fle lăudat
- 1040 Dumnezeu cel preatnalt,
Pentru că s-au proslăvit
Ca cu Faraon³¹ demult

²⁹ Hanatul Crimeii (vasal Imperiului Otoman din 1475 pînă în 1774) a fost cucerit de armatele ruse în 1771 și a obținut independența prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774). În 1783 a fost alipit la Rusia.

* A: strîngă; B, C: stîngă.

³⁰ După bătălia de la Mohács (1526) și prăbușirea regatului maghiar, Ungaria a fost mereu cotoplită de turci și tătari, războaiele de pe teritoriul ei prelungindu-se pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

³¹ Aluzie la legenda biblică din cartea a doua a lui Moise, Ieșirea, 3—12.

Și Rosia-au izblndit,
 Cit pre toți ne-au mintuit
 1045 De robiiia vârvărească
 Și cruzia-agarenească,
 Rosia, lauda lumii,
 Singură capul minunii,
 Și-au făcut să inflorescă
 1050 Legea pravoslavnicească
 În pământul schitesc
 Ce-au fost din vechi păgânesc,
 Unde-au stîns * din pomenire
 Varvara nelegiuire,
 1055 Pace, liniște au dat
 Și odihnă-au răvârsat.
 Întemeind, să sporească
 Și la Crîm legea grecească,
 Au deșchis de rugă casă,
 1060 Pentru laudă aleasă.

VORBA A DOAUA

Polonila, [-n] desfrîmare
 Fiind, n-avea răzămăre //
 25^r Să-ș ție legea grecească
 Ce era să moștenească
 1065 Și dacă s-au despărțit
 De Răsărit, la Sfințit
 În sămeții-au așțat **,
 Foc ca Etna-au înălțat
 Și vâpăl pîrjălitoare
 1070 Prest[e] mult cupri[n]zătoare.
 Zavistilia aburind,
 Mare pară vâlurind,
 Până la nord *** s-au întins
 Și Stocolum l-au aprins **.
 1075 Arzînd[-u-] involburat,
 Mare scintelre-au dat,
 Ca un foc cînd jîrăvește
 Pre cine [l] **** zidăraște
 Și însuș au întărtat

1080 Pîlrea care-au luat,
 Ca un de istov sîrșit,
 Cit i-au și prăpăstuit
 Dintru a lor stăpînire.
 Cum să volnicea din fire
 1085 Și nu vrea să prilmească
 Biserici în legea grecească,
 Care din vechi au stătut
 În leșăscul lor pămînt //
 25^r Ș-avea pronomii păzite
 1090 Precum toate sint știute,
 O scintel arzătoare,
 De vîrjă aprinzătoare,
 Vizantiei ** o vîrlește
 Și-i dă foc de-o pîrjolește,
 1095 Din care lasă vâpale
 Ca dintr-un cuptori de pale.
 Preste țara ei ș-afară
 În Evropa tînde-o pară,
 Arzînd multe părți de loc
 1100 Cu acel învâluit foc,
 Dat-ău pre mulți în pîire
 Legați într-o lăntuire
 A pricinii lor făcute,
 Pentru dînsa răzvîrtite.
 1105 Însă fiind încleștată
 Și la mijloc prinsă-n faptă,
 Ca de un fum ameliță
 Ea s-a aflat rătăcită
 Și vicleșug vrînd să facă
 1110 S-au surpat singură-în platcă,
 În care foc pân-acum
 Arzînd, mai s-au făcut scrum **.
 Dar însă nici cu acestea
 Nu i s-au sîrșit povestea, //
 26^r 1115 Iar polovnicescul loc,
 După ce-au trecut prin foc
 Și prin apă, -ntru răpaos
 A lămuri ***** s-au adaos,
 Să curățăște de toate

* A: stînd; B, C stîns.

** A: adunat; B, C: așțat.

*** A: nori deci; B: nord; C: nouri.

**** Referire, probabil, la războiul polono-suedez din 1655—1660, din care Polonia a ieșit înfrîntă.

***** A, C: Pricinile; B: Pre cine-l.

**** Bizațului (adică Constantinopolului, Imperiului Otoman). Referire, probabil, la războiul polono-turc din 1672-1676.

**** Este vorba, probabil de evenimentele care au dus la prima împărțire a Poloniei, din 1771—1773, între Rusia, Austria și Prusia.

***** A: Alături; B, C: A lămuri.

1120 Nelegiuiri, dar, de moarte
Și credința cea grecească
O priimesc, să să spășească.
Deci iată, într-un cuvânt,
Că povestea s-au plinit

1125 Ș-au început a să-ntoarce
La Răsărit iar încoace
Și prin orașe leșăști
Să fac beserici grecești
De iznoavă înnoind,

1130 Pravoslavia-întărind.
Co-a lui Dumnezeu voire
Să face-această sfințire
Și cu-a Rosiei lucrare
Vin nebunii iar la cale,

1135 Iar pravoslavia crește,
În toate părți se lățește.

VORBA A TRIIA

Slavă lui Dumnezeu sus,
Rosiei hfală* -ndeagiuns, //
C-am sosit cu socoteală

1140 La această rînduială,
Cînd credința cea grecească
În lustru să strălucească
Și a pizmașului vrere
Să nu mai albă putere

1145 A zăticni cu oprire
Ca să facă obortre,
Cum la războiul cel mare ³⁵
Cînd supt taină-au dat surpare,
Cu gînd biserica grecească

1150 S-o facă papistășască
Și făgădula frumos
Cuvîntul cel mlncinos.
Ia acum ³⁶ nu-l trebuință
De-agiutori spre biruință

1155 Asupra celui obștesc
Vrăjmașului creștinesc,
Căci cu-a Domnului voire

Rosia prin izbindire
Pre toți din piire-ii scoate,

1160 După a legii dreptate,
Și în vecii de vecie
Va rămîne ca să fie
Vrăjmașul de tot surpat
Și pizmașul rușinat. //

27^r

CAP. 7

1165 Cu veacuri două înapol
Era tare-a papii toi,
Cit împrotivă niștine
Nu putea dar sta oricine.
Pre Evropa el mal toată

1170 O purta cum vrea de toartă
Și nu era cine zarvă
A-l face, sau vro glceavă.
Sfezii, prusii cu daneșii,
Svașii, saxii și englezii,

1175 Cehii și [cu] Brandeburgul,
Toți ara papii cu plugul
Și cu dăjdi da sărutare
Scrimavilor lui picloare.
Făr' de-aceste, neamuri multe

1180 Asculta de-a papii Curte,
Care-l urăsc acum foarte
Și vrăjmași îi sint de moarte.
Prin Luter ³⁷ a lui veclene
Unii au cunoscut semne,

1185 Alții prin Calvin ³⁸ știință
Au luat de-a lui credință,
Carii fiind de-a lui casă
Și dvorînd la a lui masă,
Deci toți alții mai bine

1190 Au văzut a lui neghine //
^{27^v} Și din ascuns la lveală
Au arătat că-l înșală.
La toți l-au descoperit
Că-l om supt ceri de perit

* A: horabă; B: hfală; C: fală.

³⁵ Referire, probabil, la războiul de 7 ani (1756 – 1763).

³⁶ Avînd în vedere și vers. 1158 – 1159 credem că este vorba de situația survenită după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), una dintre cele mai glorioase semnate de Rusia, devenită protectoarea întregii creștinătăți ortodoxe.

³⁷ Martin Luther (1483 – 1546), reformator religios german, întemeietorul protestantismului luteran.

³⁸ Jean Calvin (1509 – 1564), reformator religios francez, întemeietorul doctrinei protestante calviniste.

- 1195 Și lui Hristos nu slujește
Cum însuși îi poruncește,
Că-apostolescul talant
În pământ l-au îngropat
Și lui titlu ș-au făcut
- 1200 Ci nu poate-a fi plăcut.
Val, că Luter și Calvin
Cu noi în lege nu vin!
Iar cît pre papa a-l scoate
La iveală clar din toate,
- 1205 Nu cred alții ca să poată
Mai bine, cu truda toată.
Însă ce au fost pricina
De-au ridicat Luter mina
Asupra papii ș-au vrut,
- 1210 De la scaunul s-au rupt?
Cu voroavă-adevărată
Taina va fi arătată.
Luter, în țara nemțească,
Și el legea rimlenească
- 1215 La Vitemberg³⁹ învățară;
Papa, trimițînd afară //
23^r Cărți de iertare în lume
De să vindea cu mari sume⁴⁰,
Care și-n beserica lui
- 1220 În zid era bătută cu cui,
Luter cu minie mare
Le-au adus la sfărîmare
Și au început de față
A papii urită viață
- 1225 Și păcătului de moarte
A descoperi la gloate,
Pentru care zarvă mare
S-au înălțat cu strigare
În Europa și cu multe
- 1230 Dintr-amindoasă părți lupte.
De Luter Martin s-asculte
Au rămas noroade multe
Și întru a lui credință
Au ridicat biruință.
- 1235 Deci dacă-a lui fug afară
De-această veste amară,

- Mai mult nouă să cuvine
Să ne păzim de dinsul bine.
Las' ai săi să-i sta-înainte
- 1240 În genunchi și să-i dea cinste,
Pentru că el sînt deprinși
Și de harul lui sînt prinși //
28° Să-l facă dar sărutare
Scrimavilor lui picioare!

CAP. 8

- 1245 Ah, rătăcire nespună
Prinsă și strînsă în cursă
Un dascăl roman, au fost,
Pe care-l știu toți de rost!
Numele lui Antonin⁴¹,
- 1250 Otravă ș-amar venini!
Hulă latră cu vărsare,
Fără leac de rușinare,
Că papa putere are
Decît îngerii mai mare.
- 1255 Așa de față birfește
Și nimic nu să [ș]flește,
Căci îngerilor, el zice,
Nu li s-au dat acea ferice
Să lege și să dezlege,
- 1260 Cum papii s-au dat cu lege,
Și că de la Petru-l vine
A avea el acest bine⁴².
Asemenea răutate
Întru a sa scrisă carte
- 1265 Ilcmon Neapoliteanul⁴³
Birfește și el, gliganul, //
29^r Că papa a face poate
Precum și Dumnezeu toate.
Așa și Filon⁴⁴ birfește
- 1270 Ce nici dracul nu gîndește,
Că papa îi Dumnezeu —
Oh, nespun amar și rău!
Dar toate-aceste birfite,
Care-s de papa cerute,

³⁹ Luther a fost profesor la Universitatea din Wittenberg.

⁴⁰ Este vorba de indulgențe, la al căror comerț, instituționalizat de papalitate, Luther s-a opus cu vehemență.

⁴¹ Este vorba, probabil, de călugărul iezuit Paul Gabriel Antoine (1679–1743), al cărui curs de teologie dogmatică se predă la colegiul De Propaganda Fide din Roma.

⁴² Matei, 16, 18–19.

⁴³ Teolog catolic pe care nu l-am identificat.

⁴⁴ Teolog catolic pe care nu l-am identificat.

- 1275 Danil proroceste
Și Pavel le întărește:
„Că Antihrist, cel ce are
A-ș face lui înălțare
Decît Dumnezeu mai sus
- 1280 Cu slavă ce nu-l de spus,
Însuș va voi a-ș face,
Precum poșteze și-l place,
Putere dumnezelască
În laturea omenească,
- 1285 Ca un rău om și viclean
Rătăcit, dar și avan.”⁴⁵
Iată, acea prorocită
La papa îi talmăcită,
Căci cată, ca un vrăjmaș,
- 1290 Să-ș înalță-al său sălaș
Decît toți, și să-l rădica
La o nespusă ferice, //
- 29° Și pre sine dar să chiamă
Dumnezeu, fără de teamă,
- 1295 Și șazînd în sfînta casă
Pre dumnezelască masă,
Crucea pre picior o pune
Dînd să sărute oricine
Ca cu de-acestea s-arate
- 1300 C-ar fi Dumnezeu în fapte.
Și fără aceste încă
Vorbe vrednice de muncă,
Dascalii rimlenești multe
Birfesc, leșiții din minte,
- 1305 Că a papii stăpînire
Are preste toți mărire,
Preste beserica toată
Întru creștineasca gloată,
Și cum că el stăpînește
- 1310 Pre împărați cum poștește.
Preste crai, cnej și monarși
Îi unul, fără simbrași,
Și cum pre plumb covîrșaste
Aurul și-l birulaște,
- 1315 Așa a papii tările,
Împărăteasca domnie
Și putere, lul supune,
Cu de-a lul dovezi ce spune, //
- 30° Mai adăogînd a zice
- 1320 Multe birfîturi de price:
Cum soarele are nume
De tată și domn în lume
Și cum luna prîlmește
Din soare rază și crește,
- 1325 Așa împăratul are
De la papa luminare
Și că a papii puțință,
Cu mare adeverință,
Decît a crailor iaste
- 1330 Mai cu multă scumpă veste,
De șaptezeci și cu șapte
Ar fi mai mare în toate.
Ceri, auzi și te-ngroaște,
Tu, pămîntule, te clătește
- 1335 De nebunii ca aceste
Din Rîm înțălegînd veste!
Miri-să toată zidirea
Și în plîns își schimbe firea,
Aceste mlînciuni ciudate
- 1340 Din Rîm văzînd și spurcate!
Ah, papo, sfînte părinte,
Păgubașule de minte,
Acum prilejul im vine
Să-ț zic ce ți să cuvîne, //
- 30° 1345 Dar ț-oi zice din scripturi,
Nu, ca voi, cu birfîturi.
Hristos la Luca învață
Pentru cei ce-s mari în viață,
A limbilor împărați
- 1350 Care-s preste celelalți,
Preste-a neamurilor gloate
De stăpînesc întru toate:
„Și acel ce au averi
Asupra lor, de puteri,
- 1355 De binefăcători nume
El-îș pun alcea-în lume,
Iar voi, dacă poștiți pace,
Așa ca el nu veți face,
Ci care între voi iaste
- 1360 De mai mare stat și veste,
Ca cei mai tineri să facă
Și ca un brudel să tacă,
Și cel ce-i cap, el să fie
Ca sluga, fără trufie.”⁴⁶
- 1365 Apoi dar, cum tu, părinte,
De te faci Dumnezeu, sfînte,
Și pre Ivăr la preston

⁴⁵ Daniel, 8, 24—25; Pavel, II Tesaloniceni, 2, 4.

⁴⁶ Luca, 22, 25—27.

- Te înalți ca Eosfor?
Dar cată-te în oglindă
- 1370 Să vezi, ești dracilor pildă, //
31^r În oglindă de scripturi,
Că-s bune învățători
Și poți ca să-ți vii în fire,
Să te simți că ești zidire.
- 1375 Vezi Luceafărul ⁴⁷, de sus
De mindrie-în iad s-au dus,
Numai căci au cugetat
De scaun prealnalțat
Și: Mai sus, au zis în sine,
1380 Decit Domnul îl voi pune.
Deci, dacă au cugetat,
Îndată s-au și surpat,
Cînd din inger luminat
Fu diavol întunecat
- 1385 Și el cu a lui cetaș
Iadul au acum sălaş.
Așa și tu, ticălte
Și de sfîntul dar lipsite,
Mindria te-au prefăcut
- 1390 Antihrist și ai căzut
Împreună cu-ai tăi frați
Care-s de tine-înșălați,
Înșălați, că-s fără minte
Să-ț zică Dumnezeu sfinte,
- 1395 Carti fiind izmeniți
Și cu totul rătăciți, //
31^v În piciorul de-ț sărută
Și mîna, cu chip că-l sfîntă!
Dar decit ț-ar săruta
- 1400 Piciorul și mîna ta,
Mai bine în curul gol,
Că șazi cu el pre pistol,
Ș-ar găsi ceva dulceață
Să să mîngie la viață,
- 1405 Și tu dar tot te-ai trufi
Și mai mult te-ai simeți.
Vezi acum, papo, ce faci,
Și crezi dar că cuiva placii
Vîn' de-ți vezi înții trufia,
- 1410 Vicleșugul și curvicia!
Din trufie sînt acestea
Care le-arată povestea.
Vicleșugul cel ascuns
Luter la gloate l-au spus,
- 1415 Pentru că au fost cetaș
Cu tine într-un sălaş
Și dac-au cunoscut bine
A tale tălpișăciune,
Te-au urt și au fugit,
1420 De tine s-au despărțit.
Iar pentru cîtă curvie
Au urmat dintru vecie, //
- 32^r Papa Ioan[a]-o arată
Cum i s-au tîmplat odată
- 1425 Acea care știi, părinte,
Dacă vrei să o ții minte ⁴⁸.
Și de-ț plac acestea toate,
Să-ț mai spu și alte fapte
Care le ai preste fire,
- 1430 De moarte păcăture,
Măcar că zici de-a ta faptă
Că nu cade-în judecată.
Însă ca să te cunoști
Însuș de ai tăi cei proști,
- 1435 Vîno, părinte, de față
Și mai vezi Hristos ce-nvață.
La Matei poruncă dînd,
Pentru voi este-învățînd,
Pentru cîți sînteți în stare
- 1440 Și preste alții mai mare:
„Adevărat vă zic vouă:
Poruncă sfîntă și noauă:
Voi de nu vă veți întoarce
La smerenie încoace
- 1445 Și nu veți vrea a vă face
Ca copiii blînzi la pace,
În cereasca-împărăție
Nu-ți intra prin simețe. ” ⁴⁹ //
- 32^v Iată cum Hristos ne-învață
- 1450 A fi blînzi și cu dulceață,
Să nu cătăm de mărime
De vom să fim la-înălțime,
Cum pune ca o oglindă
Pre copiii cei mici pildă.
- 1455 Firii lor asămănare
Să-l facem, de vom intrare
În cereștile lui sfinte
Polăți, ca să fim, părinte,
Întru vecii nesfîrșiți,
- 1460 Cu sfînții noștri părinți.
Iar de urta mindrie

⁴⁷ Lucifer. (Aluzie la legenda biblică a căderii îngerilor).

⁴⁸ Vezi nota 16.

⁴⁹ Matei, 18, 3.

- Să vede că cu mânie
Să fugim, ne îngrozăște,
Și să n-avem, ne oprește.
- 1465 Cînd adevărul îl păzît
Darul îi de prisosit
Și jărtvele dar sînt, sînte,
Și la Dumnezeu priimate.
Iar tu, papo, ești lipsit
- 1470 De dar, și ești de perit
Și nici ești de socotit
Arhieru a fi numit.
Nu ești, dar, de socotit
Decît Antihrist vădit. //
- 33^r 1475 Și zici, de la Petru-îl vine
Ca să aibi tu acest nume
A fi cap lumii știut
Și cu slavă-împodobit?
Latri, mișăhule nebune,
- 1480 Nu grăi înșălăcine,
Căci Petru-într-a cincea glavă
Însuș papii nu dă slavă
Ci-într-acest chip el ne scrie
La toți tare mărturie:
- 1485 „Rog pre cei ce între voi
Or fi păzitori pre oi,
Cum și eu sînt păzitori,
De turmă cîrmulori,
După a voastră putință
- 1490 Paștefi turma cu credință.
A lui Hristos grija-avînd,
Privegheți cu smerit gînd.
Nu răpștiți cu silnicie
Ca să arătați trufie,
- 1495 Ci un gînd înduplecat
Fiți, să scăpați de păcat
Și nicum voi stăpînire
Să nu faceți cu mărire
Asupra turmelor voastre
- 1500 Cuvîntătoare și proaste, //
- 33^r Ci așa voi vă silți,
A turmii pildă să fiți.”⁵⁰
Pentru papa, ah, cum, iată,
Cătră toți de fașă-l ceartă
- 1505 Și îi zice cu blîndeță
Turma lui Hristos să-înveță
Și singur să fie pildă
Stînd înainte ogîndă
În toată cucernicia,

- 1510 Gonind în laturi trufia!
Să nu zică, cum el zice
Și se laudă cu price,
Că el besericii cap iaste
Pretutîndena cu veste,
- 1515 Căci Hristos nouă îi cîrmă
Și ne* iaste cap de turmă,
Iar papa, acel ce n-are
De soboară îngrijare,
Zicînd că n-are păcate
- 1520 Și nici să teme de moarte,
Cu Petru să strige tare
În medean în gura mare:
— Om greșit, ticălos, sînt,
Vierme, nu domn pre pămînt,
- 1525 Și fără de vrednicie
De la ceri am eu tărie //
- 34^r Să pasc turma lui Hristos,
Că-s arhieru păcătos!
Și așa el înainte,
- 1530 Cum zice Petru cu cînstă,
Meargă și nouă ne-arate
Plecăciuni cu-a sale fapte
Și să vie la unit,
De unde s-au despărțit,
- 1535 Și cu smerenie mare
Să să roage de iertare,
Cărula noi atunci toți,
Stringîndu-ne așbor boț,
Om priimi a-l da numire
- 1540 Arhieru, făr' de doire,
Iar aminterea în toate
Îi-Antihrist până la moarte.

CAP. 9

- Pravoslavnici iubiți frați,
Văzînd cu pap[ă]-acest harț
- 1545 Și de el auziînd multe,
Cu împonceșiri, cuvinte,
Poftesc să n-aveți hănaț
De hula ce i s-au dat,
Nevrînd năpasta a-i face
- 1550 Mai mult preste cîte face.
Iar cît Antihrist a-i zice,
Poci doveđi cu ferice //
- 34^r Din legea veche și nouă
Care ne-au dat Hristos nouă.

⁵⁰ I Petru, 5, 1—4.

* A: nu; B, C: ne.

- 1555 Și osăbit am a-i spune,
La ciocoi ce să supune?
Întii că au prilit
Pre ciocoi de l-au mărit,
Puindu-i Dumnezeu nume
- 1560 De s-au izmenit în lume;
Apoi și singur ȝ-au dat,
Ca un de minte scăpat,
Putere dumnezeiască
Uitindu-și de cea lumească,
- 1565 Zicînd că-a greși nu poate
Și că-i stăpîn preste toate;
Și că are și putere,
După-a lui slobodă vreau
Și după-a sa socoteală,
- 1570 Fără nimica greșală,
Închieturi de credință
A face cu-a sa puțință,
Care ca stîlca pot sta
Și nime nu le-a strica;
- 1575 Și iar că putere are
În ceri și pre pămînt mare
Și în iad, dar, i să poate
A osîndi și a scoate. //
- 35^r Apoi, ce trebuie altă
- 1580 Dovadă adevărată?
Judece el, ticăitul,
De nu-i singur Antihristul
Și ca să să-încredințază
La prorocii cerceze,
- 1585 Că întii Danil scrie
La a lui prorocie:
„Face după voia sa
ȝ-a să făli nu va sta
Și preste tot Dumnezeu!
- 1590 Îș va mări singur răul
Cuget de împrotivire
Grăind întru sămețire *,
A tot Domnul Dumnezeu
Va grăi hulă-acel rău.” 81
- 1595 Ca cînd ar zice curat,
Acel trufit și spurcat
La ceri să va rădica
Și gura sa va căsca
A grăi hulă prea rău
- 1600 Împrotiva lui Dumnezeu.
- Așijderea Pavel sîntul
Ne întărește cuvîntul
Cătră colaseni scriind
Și lor așa arătînd: //
- 35^r 1605 „Fiul pierzării fiind
Care face-împrotivind
Să-nalță asupra cu price
A tot cel ce domn să zice.” 82
Iată cum Pavel de față
- 1610 Pentru papa ne învață
Și cum pre dînsul ne-l arată
Să-l cunoaștem după faptă,
Al păcatului om fiie,
Al pierzării cu trufie!
- 1615 El se protivește (zice)
Și să înalță cu price,
Că șăderea lui li iaste
Cu pombă și mare veste
Într-a lui Dumnezeu casă
- 1620 În Rîm, unde el lș varsă
Otrava și să arată,
Prin mîndria cea spurcată,
Ca cînd ar fi Dumnezeu,
Fiul pierzării cel rău.
- 1625 Mîndria lui l-au știrbit
Dracului și l-au jărtvit.
Luați, frați creștini, aminte,
A lui Pavel vorbe sfinte
Și le cumpăniți prea bine,
- 1630 Cu adîncă-întălepciune: //
36^r Cum papa în Rîm trăiaște
Cu titlul dumnezeiește,
Numîndu-să cap a toate
Cite sint supt soare gloate
- 1635 Și chipul lui Dumnezeu
Unui tiran avan rău,
Ce șade în scaun înalt,
Cu trei steme coronat
Craii** și-împărații fac
- 1640 Închinăciune-unul drac
Și-i dau dulce sărutare
Scîrnăvilor lui picioare,
Pre care făr' de rușine
Crucea lui Hristos o pune,
- 1645 Pre a lui încălțăminte
Purtîndu-o fără cinste.

* A: simțire; B, C: sămețire.

81 Daniel, 11, 36.

82 Textul nu este din: Pavel, Coloseni, ci din: Pavel, II Tesaloniceni, 2, 4.

** A: Carii; B, C: Craii.

- Și iar papa, cum pre toate
 Va din temeli-a le scoate,
 El și cuminecătura
 1650 Nu cum învață scriptura
 Mirenilor într-o față
 Numai a o da învață.
 Hristos tuturor la cină
 Să bea din păhar închină,
 1655 Iar papa mireni nu lasă
 Să bea vin din sfnta masă. //
- 36° Apoi și de-alcea să vede
 Și [să] poate dar a crede
 Că papa Antihrist iaste,
 1660 Fără nimica poveste,
 Și Antihrist iaste care
 Lui Hristos imponceșare
 În fapte și în cuvinte
 Îi face după-a lui minte
 1665 Și pre sine el să face
 Mai iscusit, cum li place.
 Stînd în casa lui Hristos
 Protivnic dar și pucios,
 Pucios după-a sale fapte,
 1670 Fiind protivnice toate
 Și protivnic vrînd să fie
 Antihrist pînă-în vecie.
 Dar va fi adevărat
 Antihrist tot defăimat
 1675 Și de lume ocărit
 Aicea jos pre pămînt.
 Iar după acestea toate
 Fie și-în iad după moarte,
 Cu dracli să se muncească,
 1680 Vina să-ș canonisească,
 Dacă nu-ș judecă-în sine
 Acea ce i să cuvine //
- 37° Și nici va să socotească
 Starea sa arhierescă!
 1685 Precum după Hristos multe
 Vacuri și ani trecuți sute
 Au fost arhieriei cinstiți,
 De împărați mulți părinți,
 În pravoslavnica stare
 1690 Precum beserica cea mare
 A Răsăritului ține
 Legea drept cum să cuvine,
 Cu care supt o cunună
 Au fost și Rîmul preună.
 1695 Iar î-a unsprăzecelea vac,
 Năpırca, puil de drac,
 Ilderad⁵³ acel vestit,
 Grigore-al șaptea⁵⁴ numit,
 Răzvrătitorul cel rău
 1700 Și fecior al lui Halțheu⁵⁵,
 De mic fire rea avînd
 Și turburători fiind
 Au meștesugit să fie
 El rădicat la păpie.
 1705 Nebăgînd seamă să ceie,
 După veche obicei,
 De la împărați suire
 La-acel rang de strălucire. //
- 37° Acesta întii și nume
 1710 Ș-au pus că-i cap preste lume
 Și a lumii stăpînire
 Au răpit cu viclenie
 Și preste părați mai sus
 Scaunul în Rîm ș-au pus.
 1715 Purtînd stemă întrită,
 O cucă ce-i ticătită,
 S-au volnicit preste fire
 Cu înaltă stăpînire
 Cit a pune și-mpărați,
 1720 Crai și domni cu al său braț
 Ș-a-i scoate s-au volnicit
 Urmașii ce au avut.
 Rîmleneștii împărați,
 Fiind de papa-înșălați
 1725 Au fost siliți să-i sărute
 A lui picioare urite.
 Alexandru papa⁵⁶ încă,
 La-împărați ca să dea frică
 Și că-i puternic s-arate

⁵³ Hildebrand.

⁵⁴ Grigore VII Hildebrand, papă (1073—1085). Susținător înverșunat al supremației puterii bisericești asupra celei laice, înfrunchipată de împăratul romano-german Henric IV (1056—1106), pe care l-a umilit la Canossa (1077).

⁵⁵ Satana.

⁵⁶ Alexandru III, papă (1159—1181). Adversar, timp îndelungat, al împăratului Frederic I Barbarossa. S-a afirmat că la reconcilierea de la Veneția (1177), obținută cu multă greutate de împărat, papa l-ar fi tratat pe acesta într-un chip mai mult decît umilitor.

- 1730 Ca un Dumnezeu în toate,
Lui Frideric împăratul⁶⁷
Pre grumazi călcînd spurcatul
Au zis aceste cuvinte
Ce nu sînt de a lui cîinste: //
- 38^r 1735 „Pre vasilisc vei îmbla,
Lei, bălauri vei călca!”
Ah, Doamne, cu ce-îndrăzneală
Atît papii să înşală
De-ş fac dumnezeiesc nume
- 1740 Nişte ticăloşi în lume!
Popii de mir i-au legat
Cu nuntă să n-aibă pat,
Iar curve lor ca să-ş ţie
Au voie şi cîte-o mie,
- 1745 Şi păcate ce-s mai rele,
Sodomleneşti foarte grele,
Dintr-a lui nesocoteală
În meidean fac cu-îndrăzneală.
În Rîm, unde el trăieşte,
- 1750 De faţă îngăduieşte
Să fie de curve casă,
De-i dau bani pentru-a lui masă
Să aibă de cheltuială,
Că le iartă de greşală,
- 1755 Iar preoţii să nu aibă
Femei cînstite, de treabă.
Pentru sîmbătă învaţă
Să postească, că i-i greaţă
A mînca el ca noi carne,
- 1760 Fiind şi strein la haine. //^{*}
39^r În săptămîna cea mare
Două zile de spori ** are,
Carne, brînză să mînlînce,
Numai ca să facă price.
- 1765 De aceste şi tot chipul
Are multe ca năsipul.
În beserică ş-afară
Varsă otravă amară.
Iar adaos ce-au făcut
- 1770 La Crez, pentru Duhul Sfînt,
Iaste coroană în toate
A faptii lui răutate,
- Care cuvînt mai din toate
Nu-l iertat nici după *** moarte.
- 1775 Şi el, dar, prea tirăneşte
Pre creştini supt ceri goneşte,
Pre toţi cîţi nu vor să meargă
Întru calea lui cea largă
Şi pre sine dar să chîmă
- 1780 Preste toţi cu bună seamă
A fi singur cap în lume,
Unul numai mare nume.
Care semn că-i Antihrist
Iaste încă-adeverit
- 1785 De Grigorie cel înţ⁶⁸
Şi episcop Rîmului, //
- 39^r La epistoliei vădînd
Chiar acest cuvînt scriînd:
„Oricine nume-lş va pune
- 1790 Episcop a toate-în lume
Sau pofteste înălţare
Preste toţi a fi mai mare,
Acela Antihrist iaste
Şi să-l aibă toţi în veste”.
- 1795 Din cîte pîn-acum, iată,
Cu dovadă-adevărată
De papa s-au arătat,
Că-i Antihrist vederat,
Pravoslaviie, ascultă
- 1800 Şi cea de pre urmă luptă!
Semnul lui Antihrist iaste
A să noroci cu veste
Şi în vreme hotărîtă
Va avea el strîşte multă,
- 1805 Cum Daniil prorocul
Î scriia prejur norocul:
„Fi-va-Antihrist norocit,
Proslăvit şi fericit
Şi va creşte [-a] lui putere
- 1810 Înaltă, fără scădere,
Pân' ce a lui Dumnezeu
Mîtle, dar şi băsău, //
- 40^r Spre a lumii răutate
Şi trai cu spurcate fapte

⁶⁷ Frederic I Barbarossa, împărat al Sfîntului imperiu roman de naţiune germană (1152—1190).

* F. 38^v este albă.

** A: post; B, C: spori.

*** A: de; B, C: după.

⁶⁸ Grigore I (Grigore cel Mare), papă (590—604). A refuzat titlul de episcop universal, socotindu-se „slujitorul slujitorilor Doamnei”, deşi a susţinut întotdeauna primatul pontifului de la Roma.

- 1815 I să va face răsplată
De ajuns îndestulată,
Pentru că lui Antihrist
Stăpînire și sîrșit
De la Domnul * are pus
- 1820 Hotar și margini de sus,
Și-a lui tiranie are
Să fie supt ceri cu stare
De Dumnezeu hotărîtă
Cît să fie suferită.⁵⁹
- 1825 De care, înțelepțește,
A însemna trebuiaște
Că-a lui mare norocire
Are a ei izvodire
Din mîniia cea lăsată
- 1830 A lui Dumnezeu și dreaptă.
În ce chip și Pavel sfîntul
Ne întărește cuvîntul,
La tesaloneni scriînd,
Nouă învățături lăsend.
- 1835 Cînd din stare papistașii
Asupra-ne ca vrăjmașii
Vor ieși cu norocire
A-ș face lor întărire, //
- 40° Nouă dar ni să cuvine
- 1840 Lor a le răspunde bine:
„Că a lui Antihrist multă
Norocire, spori și luptă
Nu-i sem[n] de milă și har,
A lui Dumnezeu cu dar,
- 1845 Ci iaste semn de minie
Și [de] o dreaptă urgie,
Cît va fi în no[r]ocire
Antihrist [și] cu mărire,
Iar cînd a Domnului ** dreaptă
- 1850 Minie pentru răsplată
Cu sîrșitul lui s-a face
Răscumpărări cu grea *** lance,
Căci cuvîntul lui cel sfînt
L-au necinstit pre pămînt
- 1855 Și multă fărădelege
Au băgat la sfînta lege”.⁶⁰
Așjderca să cercăm
- Ca să ne încredințăm
De la Daniil, cînd zice
- 1860 De a lui Antihrist price:
„Cum dar a lui tiranie
Nu iaste-a fi de vecie,
Ci cu hotar li închiaă,
Legată și bine strînsă //
- 41° 1865 Și acea a lui piire
După o descoperire
Nu va fi de vre o armă
De care să aibă teamă,
Nici de sabie sîrșitul
- 1870 I s-a face, ticăitul,
Ci-al Evangheleiei glas
Îl va omorî într-un ceas,
Cînd a lui învățături
Viclene, nu din scripturi,
- 1875 De dumnezeiesc cuvînt
Vor fi spurbărate în vînt”.⁶¹
Și Hristos cu-a sa venire,
Cum face mărturisire
Sfîntul Pavel⁶², că-l va face
- 1880 Lui piire fără lance,
Dar întli la viața lui
Va fi arătat oricui,
Cu degetul arătat
Să fugă di-un necurat.
- 1885 Și n-a avea însă, iată,
Piire de tot îndată,
Ci după a lui puțință
El va sta cu ostenință
Ori cu ce chip să-și păzască
- 1890 Scaunul și să-l ferească, //
- 41° Cum vedem acum de față
Că stă cu scribă și greață
Și din cinste li căzut,
Din putere oborît.
- 1895 Din cinste dar au căzut
De cînd Luter l-au vădit
Și Calvin l-au arătat
Că iaste un necurat
Și a lui eresuri toate
- 1900 Și păcătuirii de moarte
Făcute cu moduri mil.

* A: Dumnezeu; B, C: Domnul.

⁵⁹ Daniel, 11, 36.

** A: lui Dumnezeu; B, C: Domnului.

*** A: grele; B, C: grea.

⁶⁰ Pavel, II Tesaloniceni, 2, 3–12.

⁶¹ Daniel, 11, 36.

⁶² Pavel, II Tesaloniceni, 2, 8.

Fără de leac de-omenii,
Le-au descoperit pre toate
La a neamurilor gloate.

- 1905 Deci a lui putere încă
De atunci-au rămas timpă
Și pre tot vacul Incoace
Tot scădere i se face.
Chesarul Iosip secunt ⁶³
- 1910 Mai de tot l-au oborit:
În scurt, sable-l luară
Și oastea ce-avea-li stricară,
Pre iezoviți ce-l avea,
O tagmă tare și grea.
- 1915 Carii pre dînsul Indreaptă
Prin limba lui cea spurcată. //
- 42^r De tot ceata le-au stricat
Și prin oastea sa i-au dat
La slujba împărătească,
- 1920 Cui să cade să slujască ⁶⁴.
Însă noi dăm proslăvire
Lui Hristos cu mulțămire,
Că s-au milostivit nouă
Din scriptura sa cea noaună
- 1925 A ne da înștiințare
De-a lui Antihrist pierzare.
Nencetat dar să-l rugăm
Și slavă să-i înălțăm,
Ca bine să ne păzască
- 1930 De-azima papistășască,
Să n-ajungă * să ne fle
Prokletul cel cu trufle,
Din Rtm, cap, pln' ce sîrșitul
Ș-a lua el, ticăltul.

CAP. 10

- 1935 O, iubiți rumâni și frați,
Întru Hristos îmbrăcați,
Smeritul poftesc pre voi,

- A lui Hristos blînde oi,
Nu socotiți că-i ocară
1940 Sau din pizmă să pogoară //
- 42^r Cele ce-aț auzit sus,
Căci cu credință v-am spus.
Și eu, afară dintr-alte
Dovediri sfinte din carte,
- 1945 Toată a mea osteneală
O pui fără de sfilială
Supt a voastră prea înaltă
Înțeleaptă judecată,
Să socotiți cu înaltă
- 1950 Minte, lină dar și dreaptă,
Cite de ani sînt trecute
După Hristos supt ceri sute,
De cum neamul românesc
Are nume creștinesc.
- 1955 Și atunci, mai denainte
Era de ani trecuți sute,
De cînd beserica grecească
Cu acea papistășască
Petrecea întru unire,
- 1960 Amîndoaună cu tocmire
Preafrumos organizată
Și la toți era plăcută.
Iar de-a papii rătăcire
Au această-împoncișire,
- 1965 Care cum pre larg mai sus
V-am arătat și v-am spus, //
- 42bis^r A papii cîte neghini
Între creștini de** pricini
Au pus *** și s-au dejghinat
- 1970 De oltariul cel curat,
El și cîți i-au înșălat
Și prin silă și cu sfat
Și i-au făcut luiș cete
De care Hristos să-l certe,
- 1975 Pentru că l-au părăsit
Și luiș puț ș-au făcut,

⁶³ Iosif II, împărat german (1765–1790, coregent al mamei sale, Maria Tereza, între 1765 și 1780). Adept al absolutismului luminat. După 1780 a efectuat numeroase reforme, inclusiv în domeniul religios, scoțînd biserica de sub dependența străină, desființînd o serie întregă de ordine călugărești și de mănăstiri și emițînd în 1781 Edictul de toleranță, care menținea primatul religiei catolice, dar lăsa exercițiul liber și celorlalte culte.

⁶⁴ Ordinul izeuților a fost desființat, în 1773, de papa Clement XIV (1769–1774), la insistențele Curților europene, îndeosebi la ale celei de la Viena, hotărîtă să pună clerul în serviciul statului.

* A: *indescifrabil*; B, C: Să n-ajungă.

** A, B: și; C: de.

*** A: Apoi; B, C: Au pus.

Săpat cu tălpijăciune,
Să-i fie de stricăciune.
Iar însă noi totdeauna

1980 Cu drag am purtat cununa
Din Răsărit împletită,
De la greci, și întocmită,
Numai la români, ah, jale,
Ș-au deschis Antihrist cale

1985 Prin mijloc de un mișal,
Atanasi⁶⁶, vai de el!
Pre români i-au turburat
Și i-au tras l-al său păcat.
Măcar că din ardeleni

1990 Să află mulți și vicleni,
Carii doar * pentru o cinste
Ș-au ieșit vrunii din minte, //

42bis^o Dar iarăși nu puțini sînt
Cîți doresc, din suflet, sînt-

1995 A pravoslaviei rază
În casa lor să o vază,
Și nu vor fi niciodată
Într-înși cu inimă dreaptă
Să ție-a papii credință,

2000 Cît va fi din români viță.
Carii Hristos să-i păzască
Din temeii să nu slăbească
Și pre toți acei siliți
Și de papa prelestiți,

2005 Să-i apere și să-i scoată
Dintr-acea cursă spurcată.
Iar eu, ai mîiei frați români,
Ai papii toți răi ciulinii,
De coji nu v-am dezghioat,

2010 Miezul să-l vedeți curat,
Avînd erese prea multe,
Ce-s din mîntea lui născute?
Pentru-acestea voi pre mine
Să nu aveți mănîiciune,

2015 Căci dar aceste pricini
Sînt a legii rădăcini,
Din care s-au dezbinat
Doauă casă dintr-un stat. //

43^r Rîmul, de Ierusalim,

2020 Au căzut în iad deplin
Și numai din pizmuire
Au dat în prăpăstuire,
Căci papa, nevrînd să lasă
Minclunile ce aflată

2025 De greci, pentru pizmuire
Făcute cu clevertire,
Cu o grea afurisire
S-au pus singur în piire,
Ca un proclēt să trăiască

2030 Și în veci să rătăcească.
Iar a lumii patriarși,
Patru⁶⁶, ca niște simbrași,
Cum apostolii le-au dat
Legea, -ntreagă și curat,

2035 Fără de nici o schimbare
Pân-acum păzasc supt soare,
Petrecînd într-o unire
Dulce și cu fericire
Pentru care-am silit foarte

2040 A le scrie-în vierșuri toate
Și vă rog pre voi, iubiți
Pravoslavnici, vă siliți
Să cetiți ce-am scris cu trudă
Pentru a voastră dobîndă. //

43° 2045 Deci cîți puteți, cu voință
Faceți cu toții siliță,
Ca dintru a lor cetire
Să cîștigați întărire
De credința strămoșească

2050 Pravoslavnică grecească,
Ca curva vavilonească⁶⁷
Pre voi să nu vă smintească,
Avînd în Hristos nădejde
Că puterea i s-a pierde

2055 Și pre voi întregi va scoate
Din spurcăciunile toate.
Al căruia mîlă, dar,
Pază, -ntărire și har
În toți vecii cu voi fie,

2060 Pân' la amin de vecie.

B.C.S., Ms. R XIX
I - 61

⁶⁶ Atanasie Anghel. Vezi nota 13.

* A: dar; B, C: doar.

⁶⁶ Vezi nota 19.

⁶⁷ Aluzie la legenda biblică a desfrînatei celei mari, numită Babilonul, din Apocalipsa lui Ioan, 17, 1-18.

G L O S A R

agarenesc = păgînesc, necreştin, necredincios
 alămtie = lămlie
 anatema, anatima = blestemat, afurisit
 artic (pl. articuri) = (aici:) punct al unei
 dogme, precept, regulă
 articesc = arctic, nordic
 aşzământ = întocmire, alcătuire
 avan = grozav, cumplit
 azemit = zilele (sărbătoarea) azimelor
 basta = gata!, destul!, atft!
 băsu = ură; răzbunare
 btrfi = a scormi, a minţi; a răstălmăci; a
 ponegri
 btrfită = minclună, scorneală; răstălmăcire
 brudei = tinăr, nevtrstnic
 buiugui = a bilgui, a vorbi fără rost, a aiura
 cacoslov = teolog
 canonisi = a se canoni, a se chinui
 caplon = clapon
 căzut = cuvenit, dator (de drept)
 ceartă = pedeapsă, ostindă
 ciocoi = cioroi, corb; parvenit; profitor
 clacă = vorbărie, pălăvrăgeală; activitate
 (aici: slujbă bisericească) în colectiv
 clăcui = a vorbi fără rost; a sluji laolaltă
 colasean = colosean, locuitor al oraşului
 Colose
 corona = a împodobi, a încununa
 crug = (aici:) suprafaţă, mtins
 cucă = tiară, mitră papală
 cuceri = a se cucernici, a se smeri
 eura = a se lepăda, a se izbăvi
 daneş = danez
 dejghina = a se dezbină, a se despărţi
 dezmiertat = agreabil, plăcut
 dobă = tobă
 doire = îndoiială (Expr. Făr' de doire = fără
 îndoiială, desigur, neapărat)
 drăzni = a îndrăzni, a cuteza
 dori = a sluji, a servi
 epoc (pl. epocuri) = vîrstă, perioadă
 eresă = eres, concepţie falsă, eroare
 faţă (de ~) = în public, în faţa tuturor
 ferice = fericire; fericit
 glaod = capitol
 gligan = fiară (porc mistreţ)
 grănată = grenadă, pocnitoare
 gurguţa = a se crede, a se fuduli, a se mîndri
 harş = sfadă, ceartă, încontrare
 hemei = hamei
 hşală = fală, mîndrie
 iezonii = (călugăr) lezuit
 ilestru = drojdie
 imau = noroi, tină, gold
 iobac = iobag, şerb
 irat = venit (al stăpînitorului)
 istov (de ~) = definitiv, cu desăvîrşire, cu totul
 izmenit = smintit, fără minte
 iznovă (de ~) = de îndată, imediat
 izovişc = lezuit

împonceşire = potrivnicie
 împrejur = despre, în privinţa, cu privire la
 închietură = învoială, înţelegere
 jirăvi = a arde intens, a dogori
 lămuri = a curăţi prin foc
 limbă = neam, popor
 litie = procesiune religioasă
 lustru = interval de timp (aici:) foarte îndelungat
 mărâz = necaz, supărare
 mătrice = colici intestinale
 medean, meidean = teren deschis, loc viran,
 piaţă
 mulcomiş = pe furie, pe ascuns
 muncă = tortură, caznă, chin
 niştine = careva, oarecine
 oborî = a doborî
 obrăznici = a îndrăzni, a cuteza
 olac (de ~) = iute, repede, grabaic; de mîntuială, superficial
 oltar, oltari = altar
 orbeciune = orbire
 otroc = martir, mucenic
 oşarală = groază, spaimă, înfricoşare
 oşari = a se înspălmînta, a se îngrozi
 pater = preot catolic
 părat = împărat
 părătesc = împărătesc
 platcă = distrugere, dezastru; ruşine, batjocură
 plocon = plocon
 pogheaz = ceată de jefuitori; prădăciune
 polată = palat
 polovnicec = polon, polonez
 politicesc = (aici:) meşteşugit, cultivat
 pombă = pompă, fală, măreţie
 ponihos = prost, năling
 posnăşie = poznă, necuviinţă, fărdelege
 poveste = prihană, vină, păcat
 prejur v. împrejur
 prelesti = a înşela, a amăgi
 preună = împreună, laolaltă
 price = ceartă, discordie; supărare
 pristol, Preston = masa din mijlocul altarului
 proelet = afurisit, blestemat.
 pronomie = privilegiu
 prorocită = prorocire, profeţie
 proscomidie = slujba pregătirii cuminecăturii pentru sfinţire
 proslăvi = a slăvi, a adora, a lăuda; a se îndura, a se milostivi
 prus = prusac
 pucios = urit mirositor, puturos
 rmlenesc = roman, din Roma; catolic, papistaş
 răpşi = a răpi, a jefui
 sagnă = rană
 sax = saxon
 sălbătăciune = sălbăticiu
 scandelă = prilej de supărare, de indignare

schit = scit, (aici:) tătar; slav (In v. 727)
schiticesc = scitic, (aici:) tătăresc
secunt = secund, al doilea
selemet = scăpare, salvare, mntuire
sfez = suedez
sfințit = asfințit, apus
simeție, sâmeție, sumeție = semeție, mndrie
simbraș = tovarăș, asociat
sobor, săbor (pl. *soboară, săboară*) = sinod, conciliu
sodomnlesc = desfrinat (prin practicarea relațiilor sexuale anormale)
spori (de~) = de dulce
spurbăra = a spulbera, a risipi
stare = temei, statornicie; situație
stat = stare, condiție, situație, poziție
striște = soartă (aici:) rea, nenoroc
șvaț = elvețian
taclale = (aici:) ademeneli mincinoase
talant = har, dar preoțesc
tauricesc = din Taurida (denumirea antică a Crimeii)
tălpjăciune, tălpșăciune = viclențe, înșelătorie
tesalonean = tesalonician, locuitor al Tesalonicului
ticăit = ticălos, mizerabil

tituluș = titlu, rang
tlmp = tocit, ciuntit
tlmpina = a tlmpina, (aici:) a îndura, a pătimi
toi = ceată, grup, partid; putere, stăpnire; tărăboi, zarvă
trufit = trufaș, orgolios
uniat = unit, greco-catolic
variă = strajă, pază
varvar = barbar, păgln
vasilisc = șarpe fabulos
vavilonesc = babilonean, din Babilon, (aici:) păgln, spurcat, desfrinat
veste = faimă, renume; superioritate, infailibilitate
viersș = vers
vrli = a azvirli, a arunca
volnici = a l se îngădui, a l se permite; a se despărți, a se sustrage
vorbă = pildă, exemplu
zacon = ordin, tagmă; obicei, datină, rindulală
zavistiie = dușmănie, ură
zavistuior = pizmaș, invidios
zătici = a tmpledica, a stnjeni
zăticiilor = stingheritor
zidărl = a ațlța, a zădărl

DESPRE SPECIFICUL UNOR TEME LITERARE ÎN SCRIERILE LUI VARLAAM

LILIANA BOTEZ

De activitatea lui Varlaam, personalitate marcantă a literaturii române din secolul al XVII-lea, sînt legate cîteva momente de semnificație majoră pentru cultura românească: înființarea unui colegiu pe lângă Trei Ierarhi, după modelul celui de la Kiev; introducerea tiparului în Moldova; introducerea limbii române în biserică și răspîndirea cărții românești; susținerea curentului de luptă declanșat în Moldova împotriva presiunilor exercitate în Transilvania, pentru atragerea românilor spre alte confesiuni; elaborarea și difuzarea, în rîndurile poporului, a unor cărți axate pe conceptele dominante la acea dată.

Cărțile lui Varlaam, urmînd tradiția bizantină transmisă prin scriitorii greci umaniști-renascentiști (Callist, Damaschin Studitul, Maximos Margunios, Simeon Metafrastul) și folosindu-se de cultura slavonă, de cea rusă și ucraineană, de tipăriturile lui Coresi, de alte traduceri, de tezaurul nostru folcloric, au remodelat în același timp trecutul spiritual în funcție de fondul de idei și de necesitățile politice ale colectivității vremii.

Opera sa, structurată pe compartimente ca: omiletică, liturgică, hagiografie, conține numeroase elemente folclorice (obiceiuri, credințe, ritualuri de înmormîntare) și legendare (miraculoase și fantastice), provenite din temele predilecte ale spiritualității universale, cum ar fi: cosmogonia, păcatul primar, coborîrea în Infern, căderea îngerilor, sfîrșitul lumii, judecata de apoi, deșertăciunea deșertăciunilor, amărită turturea, laudă crucii, tema luminii ș.a.

Circulînd la nivel etnic, pe întinse arii geografice, aceste teme care au iradiat în cultura multor popoare precum și în cultura noastră, au dat naștere unor forme literare autonome, desprinse de ritual. Traseul și mutațiile de conținut ale unor astfel de teme migrate la noi dintr-un tezaur de universalitate comună, relevă integrarea lor în fondul de cultură autohton și expresia lor nouă, specific românească. Întoarcerea spre vechile mituri, manifestată adeseori în literatură, nu constituie o modă literară, ci dezvăluie o aspirație spre clarificarea — prin simboluri — a relațiilor dintre conștiință și existență, un crez politic sau sentimentul de continuitate. În cazul lui Varlaam, motivele care au determinat includerea unor teme de largă circulație în actul său creator au fost, în primul rînd, de natură politică. Drept urmare, ne propunem să urmărîm modul în care acest mare cleric-cărturar a interpretat o seamă de teme universale, slujind astfel apărarea credinței strămoșești amenințată de alte confesiuni, întărirea legăturilor dintre românii de pretutindeni și dezvoltarea conștiinței naționale, ceea ce a dus la fixarea unui model cultural structurat pe trecerea de la mentalitatea tradițională la cea umanistă.

★

Tema *scării spirituale* provenită din partea asiatică a imperiului bizantin și difuzată prin intermediul starețului mănăstirii Sinal, Ioan Climax, dobindește un loc aparte între preocupările lui Varlaam. Prevalîndu-se de atracția manifestată de-a lungul timpurilor de către diverse colectivități umane pentru această temă¹, el realizează cea dintîi traducere în limba română a scrierii *Leastoiia*² de Ioan Climax. În prefața traducerii sale, Varlaam pune în lumină sensurile

¹ Opera lui Ioan Climax s-a copiat în limba greacă, s-a tradus în siriacă, în latină, în spaniolă, în slavonă. Circulă pe teritoriul țării noastre încă din secolul al XV-lea.

² Traducerea lui Varlaam se păstrează în ms. rom. 6024 din B.A.R. Ea a fost descoperită de arhierul Neofit la mănăstirea Neamț în 1843. Cercetările Florentinei Zgraon (*Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ion Sinaitul*, LR, an. XXV, 1976, nr. 3, p. 275 — 289) au condus la concluzia că acest ms. este doar o copie după originalul care s-a pierdut; cf. și Pandele Olteanu, *Metoda filologiei comparate în studierea izvoarelor și identificarea versiunii neogrecești a operei Scara tradusă de Mitropolitul Varlaam*, „Mitrop. Olt.”, 1970, nr. 5 — 6, p. 551.

și semnificațiile încifrate ale temei scării ca emblemă a spiritualității creștine. Ea reprezintă un îndreptar ascetic ce înfățișează, simbolice, arcușul „sufletului” și al „minții” către desăvârșire.

După cum se știe, această concepție despre autodesăvârșire este foarte veche în conștiința omenirii și se leagă de simbolismul „centrului sacru”. Fiecare civilizație avea un număr nesfârșit de centre sacre, considerate centre ale lumii unde se Intersectau Cerul, Pământul și Infernul. Cetățile, templele, palatele considerate centre ale lumii nu sînt altceva decît Imagini arhaice ale cîte unui arbore al lumii, ale cîte unui munte cosmic sau ale unui stîlp central³. „Sulrea minții întru celea cerești” prezintă similitudini interesante cu călătoria prin sferile planetare din mîlthraism, cu zikkuratul sau piramidele din Ur și Babilon pe ale căror trepte de piatră urcau preoții în procesiune pentru a stabili legătura între zei și muritorii. Taborul, Golgota, Sinatul, Ceahlăul etc. sînt considerați munți sacri care oferă posibilitatea comunicării cu divinitatea. Tema scării paradiselui este zugrăvită pe pereții exteriori ai mănăstirilor Sucevița și Rîșca; este cunoscută și în arta populară sub denumirea de „scara psiçii”, mai ales în sculptura stîlpilor de la case sau pe ouăle încondeiate⁴.

Varlaam se concentrează asupra „conceptelor-cheie” și a imaginilor dominante ce ilustrează ideea de om, de univers. Viziunea sa corespunde mentalității colective. Imaginile sfinților purtători de cunună ca simbol al desăvârșirii spirituale, („lucrurile sufletului sîntu daruri și cununii”⁵), precum și cele ale păcătoșilor supuși caznelor („iară a trupului sînt munci și ostinde”⁶) sînt larg răspindite în literatura apocaliptică sud-est europeană (vezi *Apocalipsul Apostolului Pavel, Călătoria Maicii Domnului la iad* etc.). Integrarea temei scării raiului între paginile scrierilor sale îi prilejuește lui Varlaam dese referiri la teoria emanalistă difuzată de același model de umanitate, prin care Dumnezeu ca lumină reprezintă o energie formativă și informativă și revelează adevărul: „[...] și cu acesta lucru ca cu o lumină au luminat lumea și au îndreptat spre lucruri bune domni și împărații”⁷. Așadar, în viziunea lui Varlaam, deificarea individului este și necesară pentru perfecționarea sa morală, și posibilă, în același timp, prin urcarea treptelor unei scări spirituale.

În acest fel, urmînd modelul cultural bizantin, Varlaam respinge principiul fundamental al protestantismului — *sola fide* — (după care mîntuirea omului căzut în păcat este posibilă numai prin grația divină, nu și prin împlinirea faptelor bune) și impune în epocă un ideal de viață, aspirația către desăvârșire morală, realizabilă prin virtute, credință, nădejde, dar nu în scopul atingerii nirvanei, ca în misticismul oriental, ci în acela al mobilizării la luptă pentru apărarea valorilor autohtone.

Frecvență în pictură, în broderie și în decorația epitaforilor din perioada medievală a culturii românești, prezentă, așa cum reiese din pictura murală din Transilvania și în varianta occidentală Pietă încă din secolele XIV și XV, tema *plîngerii maicii* cunoaște la Varlaam o dezvoltare mai amplă decît la predecesorii săi (Epifanie din Cipru, Grigorie Țamblac, Damaschin Studitul, Chiril din Turov).

Bocetul mamei din *Carte românească de învățătură* de la 1645, străbătut de un lirism impresionant, nu aparține planului divin, ca în omiliile anterioare, ci planului uman; el împlinește necesitatea dialogului între cel rămas și cel care pleacă. După unele opinii, la baza *plîngerii Maicii* se află corespondentul occidental *Stabat mater dolorosa*⁸. După alte opinii, omilia lui Varlaam despre înmormîntarea lui Isus Hristos, în care este inclusă tema *plîngerii maicii*, are ca punct de plecare textele originale din care provin unele intermediare slavone, pe de o parte, și creația noastră populară, pe de alta⁹.

³ Mircea Eliade, *Images et Symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*, Collection „Les Essais”, IX, Paris, 1970, p. 110—140.

⁴ I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968, p. 64—65.

⁵ *Cele ce-i întru svenși părintele nostru Ioan, egumenul și mai marele călugărilor din măgura Sinaei, scară raiului de învățătură creștinească, cu care învașă pre fieșicare creștin cumu să cade să viețuiască pentru ca să suie întru desăvârșitul călugăriei și vieții creștinești*, B.A.R., ms. rom. 6024, f. 2^r.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ L. Galdi, *Începuturile prozei ritmice românești*, LR, X, 1961, nr. 5, p. 462—473.

⁹ P. Olteanu, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 151—152, 207—208; 336—340.

Analizând *bocetul maicii* în lumina riturilor și a simbolurilor țărănești¹⁰, se poate vedea că el respectă regulile și stereotipiul *bocetului* popular românesc. Acesta este alcătuit din *întrebări* ce nu primesc răspuns, din *evocări biografice* ale celui mort (în acest caz, începând cu nașterea Domnului), din *reamintirea împrejurărilor în care a murit* (alci, răstignit datorită trădării lui Iuda) și din *durerea pricinuită celor rămași*¹¹.

În omilia realizată de Varlaam se împletesc elemente preceștiene, specifice spațiului carpato-danubian, cu elemente creștine, proprii culturii de tip bizantin. *Bocetul Mariei* prezintă similitudini cu temele *maica bătrână* și *plînsul oilor* din balada *Miorița*. Aceasta din urmă a fost interpretată ca o substituție a străvechilor lamentații funerare, în timp ce episodul mamei care-și caută fiul este tipic creștin; el amintește de acele producții folclorice referitoare la peregrinările Fecioarei în căutarea lui Hristos¹². Dorința de a prelunge clipele despărțirii dă naștere, în *bocetul* nostru popular, *invocației către zori sau către soare*¹³. Maria din omilia lui Varlaam invocă, din aceleași rațiuni, cerul și pământul, pământul și soarele. Mama îndurerată se adresează nu numai fiului ei, ci și elementelor naturii: „O, ceriu și pămînte, plîngeți cu mine pentru moartea cea cu obidă a fiului meu! Plîngeți cu mine, maici, că fiul meu și lumina ochilor voștri s'ntînsă acum! Glășiți cu mine, fecioare, că mirele sufletelor voastre gropiei să dă! Plîngeți, vonici, că frămșiște voastră să schimosă, și voi bătrîni, cu amar tînguți, că țările voastră slăbil O, pămînte și tu soare, întrestăți-vă și vă spămîntăți de minunată minune, că tvorețul nostru dzace mort și zlditorul nostru în groapă să îngroapă! O, ceriu, deschide-ți porțile tale, și voi ingeri, plecați-vă ochii voștri și căotați de vedeți pe tvorețul și împăratul nostru prou pe pămînt în mijloc de rod păcătoș, lăsat și părăsit în ocară mare și fără de milă ucis și omorit¹⁴”. Prin proiectarea misterului hristologic asupra întregii naturi, durerea Mariei dobîndește dimensiunile unui creștinism cosmic, tipic, cum s-a afirmat, creștinismului țărănesc al românilor și Europei Orientale¹⁵.

În poezia românească a ceremonialelor de înmormîntare moartea nu reprezintă un sfîrșit ci o *trecere* din lumea terestră în „lumea de dincolo”. De aceea și în omilia lui Varlaam moartea este concepută ca o lungă *călătorie*, o *trecere*. Îndemnul Maicii adresat fiului ei „[...] du-te în iad [...] și învia a tri dzi [...]” izvorăște din acel scenariu mitico-ritual foarte frecvent în lumea mediteraneană și asiatică în care ocultăția și epifania unei ființe divine dețin un loc central. Să nu uităm însă că în cultul lui Zalmoxis obținerea imortalității este posibilă cu ajutorul unei înțieri compuse din „moarte rituală” și „renaștere”¹⁶. Faptul este confirmat și de Dimitrie Cantemir: „Dachil sint mai viteji decit toți varvarii [...] căci ei nu cred, precum moartea să fie sfîrșitul vieții ci socotesc ca cum ar fi o trecere la alte lăcașuri noao”¹⁷. Trecerea se realizează prin *ajunanți*, ca în basme, în cazul acesta prin personaje specifice mitologiei creștine: „... sosi și Domnul nostru Isus Hristos la iad cu slavă multă, cu cîntări de ingeri, cu laudă de arhangheli”¹⁸. *Coborrea* în iad este o temă frecventă în iconografia ortodoxă. Actul mîntuirii oamenilor prin sacrificiul lui Isus este înfățișat de cele mai multe ori prin călcarea de către Isus a porților iadului și eliberarea lui Adam și a Evei. Episodul realizat de Varlaam cu privire la pogorirea lui Isus în iad corespunde viziunii populare.

Îată cum în omilia lui Varlaam despre înmormîntarea lui Isus se împletesc, în mod creator, trei din cele mai răspîndite teme universale: *plîngerea maicii*, *călătorie în lumea de dincolo* și *călătorie în iad*. Redimensionarea celei dintîi, în spiritul tradiției populare, a urmărit, în mod conștient, sporirea accesibilității lor în rîndurile „întregii seminții românești”. Ampla difuzare a temelor ce simbolizează jertfa pentru umanitate i-a permis lui Varlaam să lupte cu argumente eficiente — din sfera doctrinală cit și din afara ei — împotriva tendințelor de atragere a românilor spre calvinism.

Teomăhia și simbolica șarpelui dețin un loc important în legenda lui *Teodor Tiron* din *Carte românească de învățătură*. Prin date istorice exacte cu privire la împărații romani —

¹⁰ Modalitatea ne-a fost sugerată de lucrarea lui O. Birlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, 1969, p. 31.

¹¹ Mihai Pop, Pavel Ruxandoiu, *Folclor literar românesc*, București, 1978, p. 224—228.

¹² Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 243.

¹³ Mihai Pop, Pavel Ruxandoiu, *ibidem*.

¹⁴ Veclum, *Carte românească de învățătură, dumonecele presle au și la prednice împărătești și la scintinări*, Iași, Mîntuirea Trei Ierarhi, 1643, f. 118^{r-v}.

¹⁵ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 80.

¹⁶ *ibidem*.

¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, București, 1901, Cartea ca p. 5.

¹⁸ Varlaam, *ibidem*.

Maximian¹⁹ și Maximin²⁰ — care persecutaseră creștinismul, se vedește intenția lui Varlaam de a înfățișa un fapt veridic; dar traseul eroului, câteva situații tipice (lupta) și unele soluții previzibile (uciderea șarpelui), introduc textul în universul ficțiunii. Teodor Tiron, eroul povestirii, fiind în taină creștin, se dovedește a fi un înflăcăat. Cadrul în care se dezvoltă acțiunile eroului este fabulos: o pădure mare, pustie, cu copaci „roși și bellți”, în care se culbărise un șarpe „mare și groadznic”, ce devenise între timp „bălaur strașnic”. Actul uciderii balaurului este o *probd* a vitejiei eroului. În acțiune intervine și un *adjuvant* — jupineasa Evsevia — care împlinește funcțiile znelor ocrotitoare din basme. Gestul lui Teodor — de a-și face semnul crucii — îndeplinește o funcție cu caracter ritual. Voinicul dobândește, în acest mod, puteri miraculoase și izbutește să ucidă balaurul: „Așa grăi svintul și îndată-ș făcu cruce, și încălecă pre cal și iară purcise în pădure. Și cît intră în pădure, așa și audzi sunetul șarpelui. Și strînsă calul cătră sunet și vădzu unde iase șearpele cu totul groadznic, și pară de foc leșia din gura și din ochil lui. Iară svintul, deace-l vădzu, își feace cruce și îndată strînsă calul asupra lui și rădică sulfa și-l lovi toema în cap și-l pătrunsă de trecu sulița pentr-ins. Iară șearpele de durlare să idzbi foarte tare și să colcăi de făcu chipuri groadznice și așa muri acolo”²¹.

Mesajul legendei înfățișate de Varlaam este limpede: Teodor Tiron este exponentul poporului ce-și apără credința; balaurul este imaginea „celuilalt”; lupta asociată cu semnul crucii relevă atitudinea fundamentală a societății cărăia aparține eroul, precum și modalitatea acesteia de a se defini pe sine. Această atitudine activă, de non-acceptare a încălcării credinței strămoșești, definește, în mod esențial, modelul spiritual și politic urmărit și realizat de Varlaam.

*

Tema *luminii*, bogat ilustrată în literatura universală dar și în literatura română²², se bucură, în scrierile lui Varlaam, de o interpretare filozofic-superioară.

Intenția autorului de a prezenta „frumusețea morală” ca dimensiune perenă a *luminii* („vecinică și netrecută”), față de cea perisabilă, văzută ca desertăclune („a mărgăritariului și a pietrilor celor scumpe”), este materializată în *Predoslovia* tipăriturii *Șapte taine a besericii*. Pentru a-și susține ideea, Varlaam se folosește de mistica numerelor. Sistemul căutărilor valorilor tainice ale cifrelor a fost practicat încă de egipteni, iar în lumea greacă de Pitagora și pitagoricenii și a fost dezvoltată, în mod deosebit, de gnostici. Cifrele reprezentau, în concepția acestora, începutul și esența lucrurilor. Creștinismul a preluat această concepție despre lume și a raportat-o la divinitate. În viziunea creștină, lumea este frumoasă, are măsură și număr datorită lui Dumnezeu²³. Cifra 7 este sfințită. Ea simbolizează unirea cifrei „trei”, care reprezintă *perfectiunea dinină*, cu cifra „patru”, care reprezintă *ordinea lumii*. Deci cifra „șapte” este simbolul comuniunii dintre divinitate și creația sa²⁴. Perfectiunea dinină este sinonimă cu conceptul de *lumină*. De aceea *lumina* deține, în paginile scrierilor lui Varlaam, un loc central. Viziunea sa despre lumină poartă pecetea filozofiei emanatiste a lui Pseudo-Dionisie, care se inspirase din Plotin: „... lumina care iese și porceade de la soare de luminează și arată lucrurile pre lume [...] lumina lui nainte loveaște munții cei mari, turnurile și copacii cei înalți luminează, de aici șesurile și văile [...]”; Așa, într-aceia chip Domnia Mării Tale cu aceste șapte taine carile le-ai scos și le-ai dat în tipariul Mării Tale, înții agluje întru ciata cea înaltă sufletească, întru arhieriei și proeții, de luminează și în dlregătoria cea lumească, în domni și în bolari: d-acl și întru cei mai mici agiunge lumina și căldura, de luminează și încăldzește pre toți cătră voia lui cea svintă, pentru carile cinstia și nărouc cel de sus și de netrecut agiung împreună cu gloatele tuturor svinților întru slava ceriului, împărăția cea cinstită și bogată, ce nice dănăoară nu-i schimbata, acolo unde împărătesc toți împreună, cu domnul nostru Isus Hristos, a căruia-l slava, cinstia și mărirea întru veaci de veaci”²⁵. Emanția „frumosului”, a „luminii” asigură, în viziunea lui Varlaam, ca la toți precursorii săi din evul mediu, ordinea lumii. „Frumosul” participă deci la crearea frumuseții. El luminează totul și constituie principiul aromei universale, care se fundamentează pe cifra *șapte*. „Casa înțelepciunii” este alcătuită din șapte trepte: „apostolii”, „pro-

¹⁹ Maximian, împărat roman cu care împăratul Dioclițian și-a împărțit puterea, în anul 286.

²⁰ Maximin, împărat roman (235 — 238).

²¹ Varlaam, *op. cit.*, f. 67.

²² Liliana Botez, *Șarpele, apa, soarele — câteva sugestii despre mituri și simboluri în literatura română veche și folclor*, în RITL, tom. 28, nr. 2, 1979, p. 243—254.

²³ Wladyslaw Tatarkiewicz, *Istoria esteticii*, București, 1978, vol. II, p. 2; K. E. Gilbert — H. Kuhn, *Istoria esteticii*, București, 1972, p. 132 — 134;

²⁴ Erick Nüstrem, *Bibleiskii slovari*, Stockholm, 1969, p. 572 — 573.

²⁵ Varlaam, *Șapte taine a besericii*, Iași, 1645, f. 3^a.

orocii", „învățătorii", „făcătorii de ciudese", „vindecătorii", „îndreptătorii", „tâlmacii limbilor". Calitățile morale sînt tot *șapte*. Tainele bisericii creștine sînt *șapte*. Dealtfel și înțelepții Greciei antice preocupați de politică, de reforma legilor, de explicarea lumii erau tot în număr de *șapte*. Contopirea frumuseții divine cu armonia lumii se considera că înlesnește cunoașterea, comunicarea dintre divinitate și creație.

În *Predoslovia la Șapte taine a besericii*, prin tema *luminii* tratată în spiritul tradiției bizantine Varlaam oferă colectivității din vremea sa alte argumente, în sfera doctrinară, ce vin în sprijinul luptei conștiente a românilor pentru apărarea integrității lor spirituale.

Analiza celor patru teme — *scara*, *plîngerea maicii*, *teomahia* și *lumina* — selectate pentru semnificația lor deosebită din universul creației lui Varlaam, scoate în evidență trăsăturile dominante ale modelului umanist propus de autorul *Cazanlei*: frumusețe morală, aspirație spre auto-desăvîrșire, necesitatea trezirii sentimentului național.

Varlaam a construit în scrierile sale, în opoziție cu doctrina calvină, imaginea unui om și a unui univers perfectibil (*tema luminii* și *scara raiului*), în stare să atingă desăvîrșirea sau deplina frumusețe morală (*scara raiului*, *plîngerea maicii*), cu resurse supraomenești în lupta împotriva „celuilalt", care-i primejduiește esența spiritualității sale (*teomahia*). Reinterpretarea temelor izvorite din tradiția bizantină dar și populară potrivit noului program de luptă care animă spiritele cele mai luminate ale secolului al XVII—lea românesc face din Varlaam un umanist de seamă, a cărui operă depășește granițele sferei religioase, pentru a se înscrie cu străjucire în patrimoniul cultural al poporului nostru.

N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, postfață și bibliografii finale de Dan Simonescu, prefață de Dan Zamfirescu, București, Editura Minerva, 1980, 590 p.

După o lungă așteptare, a apărut ediția a II-a a lucrării lui N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, publicată în 3 volume (1940, 1942, 1945), în excelente condiții grafice și devenită imediat foarte rară.

În istoria momentului, după ediția a II-a a cărții lui N. Iorga: *Istoria literaturii românești*, 2 vol., București, 1925, 1928, inegalabilă ca informație și date istorice și istoric literare, expuse în multiple corelații, și după a II-a ediție a lucrării lui S. Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1930 (materia fusese prezentată drept curs la Universitatea populară din Vălenii-de-Munte și tipărită în 1921), chintesență remarcabilă și larg accesibilă a vechilor valori literare românești, domeniul literaturii vechi a cunoscut o nouă sinteză prin N. Cartoian, realizată după cercetări de zece de ani în bibliotecă și arhive românești și străine.

Este de la sine înțeles că, în atare condiții, autorul, primul titular al catedrei de literatură română veche (înființată în 1930) de la Universitatea din București, nu se putea mulțumi cu simpla reluare a datelor tratate de alții înainte și cu frunzărirea textelor vechi, ci a pornit cu o viziune personală asupra faptelor de cultură și literatură și cu o nouă structurare în totalitatea lor (cu o construcție personală și date noi a venit, peste puțin timp, și prof. Șt. Clobanu: *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947 și este regretabil că vol. al II-lea, aflat cu corectura în pagini, n-a mai apărut de sub tipar).

În lucrarea sa, N. Cartoian evită expunerea faptelor în sistem strict cronologic, prezentându-le pe instituții, genuri, provincii și încadrându-le în perioade mari sau subperioade istorice, acestea fiind reconstituite în parte, probabil, de merituosii îngrijitori de carte, Rodica Rotaru și Andrei Rusu, la unirea celor trei volume. Astfel, există o perioadă a începuturilor „de la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu”, a doua „de la Matei Basarab și Vasile Lupu până la Șerban Cantacuzino și D. Cantemir”, în care literatura română veche atinge culmi evidente, și o ultimă perioadă mare „Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brîncoveanu”, la care, în intenția autorului, avea să se alătore personalitatea lui D. Cantemir și alte scrieri din secolul al XVIII-lea, completare rămasă pe masa de lucru.

Pentru a arăta că N. Cartoian nu a urmat simplist criteriul cronologic, dăm un singur exemplu: Ion Neculce care putea să fie lăsat la urmă (în fapt, după un capitol D. Cantemir) este tratat la capitolul marilor cronicari moldoveni, ca o continuare de preocupări și de spirit, în stiluri variate de toată frumusețea. S-a afirmat, într-un fel sau altul, că N. Cartoian nu face distincția între cultural și literar. Nimic mai neadevărat. Acum, când cartea sa poate să fie consultată, oricine observă că el acordă atenție în primul rând elementului literar și artistic, însă fără comparații la întâmplare sau căutate și fără a face caz de materialele și manuscrisele folosite, pe care puținii le-au cercetat ca el. Iată, de exemplu, și o considerație privind *Cronica anonimă* despre Brîncoveanu: „Istoricii au dreptul să regretă că informația este mult mai săracă pentru ultimii unsprezece ani din domnia lui Brîncoveanu, că raporturile dintre nefericitul domn și Petru cel Mare nu sînt mai clar și mai amănunțit expuse; dar noi, istoricii literari, care căutăm în slova strămoșească, dincolo de adevărul istoric, eternul omenesc prins în formele artei, trebuie să recunoaștem aci că, după apoteoza fericirii lui Brîncoveanu, această repede expunere a faptelor până la catastrofa finală este de un real efect dramatic, pe care cronicarul știe să-l speculeze din punct de vedere literar”. Este limpede cu ce atitudine cerceta Cartoian scrierile vechi.

Aș sublinia totodată aportul propriu, bazat pe cercetări adâncite, în diverse capitole, de exemplu, cele despre cărțile populare (aprofundate în monografii și în sinteze separate); la fel aș ține să remarc corectitudinea și probitatea științifică, exemplare, ale autorului care citează (în text clar) tot ce a folosit, cu recunoașterea meritelor cercetătorilor sau făcînd academic opinie separată (în chestiuni importante).

La noua ediție a dat sprijin prof. Dan Simonescu, primul colaborator la catedră al lui Cartoian, aducînd printre altele bibliografia cercetărilor la zi și scriînd o postfață consistentă despre personalitatea autorului. De asemenea, Dan Zamfirescu scrie o prefață documentată des-

pre Cartoian în contextul istoriografilor literaturii vechi, Dan Zamfirescu fiind de altfel cel care (printre pușinii din noua generație) i-a înțeles valoarea și a publicat articole nu numai omagiale, ci și de valorificare a operei sale din perspectivă actuală. Remarc și indicele de nume alcătuit amănunțit de Gabriela Duda și fără de care o astfel de carte ar fi ca „moartă”.

Dau, în continuare, câteva scăpări (mai mult tipografice), care pot fi îndreptate de oricine în exemplarul său, eventual pentru o altă viitoare ediție :

— p. 48 : nu există un cercetător rus *Kievskii* ; cuvântul face parte din titlul articolului care urmează și autorul (dispărut) este P. P. Sokolov : *Kievskii mitropolit Grigorii Camblak* etc. cf. E. Turdeanu, *Grégoire Camblak*, în „Revue des études slaves”, XXII, 1946, p. 48 ; pentru o lucrare cu același titlu este citat de specialiștii P. A. Sirku ; p. 243 : manuscrisul cronografului lui Moxa a fost depus de V. Grigorovici la Muzeul Rumianțev, dar actualmente se păstrează în Biblioteca Lenin din Moscova ; p. 258 : Pavel Piasecki a trăit între 1579—1649 (nu 1578—1669), iar opera lui poartă titlul *Chronica gestorum in Europa singularium*, nu *singulariorum* (greșeală repetată și de alții) și a apărut în 1645, nu 1648 (p. 291), aceasta fiind ediția a III-a ; p. 260 : titlul operei lui Bracciolini este *Disceptationes convivales*, nu *convivales* (eroare reluată de mulți), și nu s-a publicat în 1451 (încă nu începuse tiparul), ci a fost scrisă ; p. 261 : traducerea din Piccolomini trebuie îndreptată în „Valahia este [. . .] un șes întins și înconjurat de ape (sau riuri)”, nu „neapt pentru riuri”, citindu-se greșit în original „aquarum indigna” în loc de „aquarum indigna” ; p. 327 : Nicolae Costin „urma să se logodească cu sora lui Constantin Duca”, nu fiica (fiică îi era bătrînului Gheorghe Duca) ; p. 328 : Constantin Duca s-a urcat pe tron „în primăvara anului 1693 (aprilie)”, nu 1692 (martie 17) ; alte greșeli mărunte nu deformează informația, precum ortografierea nu prea exactă a unor nume proprii, afară poate de *Iosef Sztrygowski*, numele istoricului de artă de la Viena, de îndreptat în *Strzygowski* (p. 42).

Prin ediția apărută, cartea lui N. Cartoian își reia locul meritat în circuitul culturii și științei românești.

I. C. Chișimla

Dan Horia Mazilu, *Varlaam și Ioasaf. Istoria unei cărți*, Editura Minerva București, 1981, 255 p.

Unei monografii atât de documentate ar trebui să i se facă o simplă prezentare rezumativă, adăugând îndemnul ca cititorii să parcurgă direct paginile cărții. Și totuși îmi voi îngădui să răspund unor întrebări puse chiar de autor sau să schițez câteva nuanțări.

Partea întâi a volumului rezumă clar, pe baza unei informații întinse, vădit ținută la zi, cunoștințele adunate până acum despre *geneza, versiunile și filiațiile* diverselor traduceri ale romanului *Varlaam și Ioasaf*. Se stabilește locul manuscriselor slavone, de diferite redacții, din țara noastră, în grupul general al variantelor slavone și se accentuează descendența ediției de la Kutein (1637) din textul latin al lui Jacob Billius.

De un mare ajutor ar fi fost autorului următoarele lucrări apărute în străinătate, remarcabile nu doar prin cunoașterea literaturilor apusene ci și — lucru rar — a literaturii române: Felix Karlinger, *Einführung in die romanische Volksliteratur*, München, 1969; Felix Karlinger, Irmgard Lackner, *Romanische Volksbücher*, Darmstadt, 1978; Irmgard Lackner, *Barlaam und Iosaphat*, in *Enzyklopädie des Märchens*, Berlin, New York, 1977, vol. 1, col. 1242—1250. Dar până când se va publica (și cine o va publica!) o bibliografie curentă a referirilor la romani din studiile apărute în străinătate, astfel de scăpări din vedere sînt mai mult firești.

Reexaminînd raportul între romanul *Varlaam și Ioasaf* și presupusul izvor indian: o viață a lui Budha, Felix Karlinger spune: „Ähnlichkeiten ... bedeuten aber nicht unbedingt Abhängigkeit”. Formularea sa își găsește întărirea într-un studiu apărut aproape în același timp cu volumul lui Dan Horia Mazilu. După ce compară atent textul celor două biografii (a lui Budha și a lui Ioasaf), Amita Bhöse (vezi RITL, 30, 1981, nr. 2, p. 221—231) ajunge la concluzia că, în timp ce între primele lor părți există asemănări, ele de deosebesc profund din momentul în care fiul de împărat începe să-i caute un drum propriu de realizare, diferit de cel impus de tatăl său. Amintim că, pentru prima parte, Felix Karlinger a indicat motivele comune cu basmul, înregistrate și în catalogul Aarne-Thomson. Tehnica povestirii în ramă și ilustrarea afirmațiilor generale cu parabole, ca și profunda vibrație umană în fața suferinței, a sărăciei și a disperării, sînt comune celor două biografii (dar nu numai lor, am adăuga noi).

Pentru a defini semnificația traducerilor românești, Dan Horia Mazilu reface portretul intelectual al lui Udriște Năsturel (căruia, după cum știm, i-a închinat și o monografie). Umanist cu o mare prețuire și dragoste pentru carte, logofătul dintr-o „țară dăciacă” nu se sfla să se simtă solidat cu latinitatea occidentală, susținînd în același timp întreaga comunitate de popoare care foloseau slavona ca limbă de cultură. Imboldul traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf* l-ar fi dat lui Udriște Năsturel sensibilitatea sa de tip baroc în fața instabilității soartei, a „deșertăciunii închipuirilor omenestești” și a morții preaputernice. Dar lui Năsturel, al cărui nume se leagă de traducerea *Înălțăturilor lui Neagoe Basarab*, nu i-au rămas străine nici consonanțele mai vechi între roman și cultura înaintașilor săi, consonanțe ce-l determină — de exemplu — pe Matei Basarab să refacă Arnota (destinată a deveni necropolă domnească) chiar lângă Bistrița lui Barbu Craiovescu.

Reluînd cercetarea manuscriselor românești, Dan Horia Mazilu aduce precizări și îndreptări care se impun atenției celui ce ar călcuti o foarte necesară ediție științifică. Autorul demonstrează că textul românesc din ms. B.A.R. 270 nu a fost copiat după cel din ms. B.A.R. 588, deci, pe lângă acesta din urmă, a mai existat un izvor al numeroaselor copii ulterioare. Ms. B.A.R. 3339, din anul 1673, nu reprezintă o ramură fără urmași, ci se reflectă în ms. B.A.R. 1903, alcătuit peste mai bine de o sută de ani, în 1778.

Autorul volumului întărește cu argumente noi, decisive, două din ipotezele anterioare. Textul slavon din manuscrisele 588 și 2740 nu reprezintă izvorul traducerii românești ce-i stă alături; mai mult: a fost copiat în timp, după acesta. Udriște Năsturel a tradus o varietate sud-slavonă a romanului, folosind în unele locuri ediția de la Kutein și chiar o versiune latină.

Prin munca sa „de-a dreptul filologică”, logofătul și cumnatul lui Matei Basarab „a realizat o fericită sinteză” și a dat culturii noastre un text „scris într-o limbă românească ce poate sta oricând alături de cea a lui Varlaam, alcătuitorul *Cazaniei*”.

Narațiunea integrată culegerii de *Vieți ale sfinților* (volumul apărut la Neamț în 1811) descinde, s-ar părea, din culegerea similară a lui Dimitrie Rostovski. În această variantă „fraza are o frumusețe incontestabilă, iar întreaga compunere o relevabilă cursivitate”, deci nu se justifică neglijarea ei de către istoricii literari.

Circulația intensă a primei versiuni, la care se adaugă marea răspîndire a ediției de la Neamț (reimprimată în 1836, la Căldărușani) și două traduceri din italiană, rămase izolate, arată că de profund a fost între români ecoul unuia din cele mai îndrăgite romane din Europa.

Dan Horia Mazilu menționează prezența în artele plastice atît a romanului (la Neamț), cît și a chipului celor doi eroi principali (așezați în Țara Românească alături de Nicodim de la Tismana și de Grigore Decapollitul I) sau — mai ales — a celebrei parabole a inorogului. Celor spuse în carte li s-ar mai putea adăuga informațiile apărute în „Synthesis”, III, 1976 (Radu Crețeanu) și „Synthesis”, VI, 1979 (cu precizările din recenzia apărută în RESEE, 1980, nr. 3, și 1981, nr. 4). precum și descrierile, cu interpretări exacte, din cărțile despre pictura Țării Românești semnate de Carmen Laura Dumitrescu și Cornelia Pillat. Pentru răspîndirea și reinterprețările așa-numitei *pilde a inorogului* (în realitate a omului în prăpastie sau în *flîlnă*), incomparabil mai utilă decît cartea lui C. G. Jung mi se pare masiva monografie a lui Jürgen W. Einhorn, *Spiritualis unicornis. Das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters*, München, 1976, care cuprinde și referiri la români (vezi și RESEE, 1980, nr. 3 și RITL, 1981, nr. 2).

Insistența asupra pildeilor (deși nu ele au funcție organizatorică în roman, ci ideile pe care le ilustrează) mi se pare cu totul justificată și bine realizată. Într-adevăr, textele din manuscrisele românești ce inserează doar pildele între alte *cuvinte*, nu descind nici din traducerea lui Udrîște Năsturel, nici din *Învățăturile lui Neagoe*. Și este vorba într-adevăr de o „oarecare vechime a alegerii și de prezența unei certificări a acestei selecții”, pentru că avem în față transpuneri în românește, uneori puternic prelucrate, după pagini din edițiile moscovite ale *Proloagelor* (articolele mele au apărut aproape în același timp cu volumul lui Dan Horia Mazilu : RESEE, 1981, nr. 2 și nr. 4, dovadă că ideile se ivesc în atmosfera culturală din care facem parte).

Evoluția spre „dogmatizare” a copiilor din mediul clerical și spre literarizare (pînă la a se reține doar pildele) a copiilor din mediul laic era schema în care am crezut și eu pînă de curînd. Dar observarea atentă a cîtorva amănunte m-a pus în stare de alarmă. Dubla existență : sub formă de povestire lungă, atunci cînd se adună mici „monografii” (într-o așezare independentă de calendar) sau sub formă scurtă, cînd înșiruirea se face conform ordinii din sinaxare, se întîlnește la multe haglografi. Mai mult, preluînd *Proloagele*, copiii români le dezagrează ordinea inițială și, pentru eroii mai cunoscuți (lui Varlaam și Ioana) li se adaugă Alexie și Eustatie Plachida), introduc forma lungă a *Vieților* în locul formelor foarte scurte de acolo. Circulația independentă a pildeilor se datorează, cum am spus, culegerilor de tip *Aphrogetmata Patrum* combinate cu *Sinaxare*. Manuscrisele românești cuprinzînd pildele selectate de *Proloage* au fost copiate atît de laici, cît și de clerici (mai pe larg în articolul amintit din RESEE, 1981, nr. 4). Și în acest caz, ca și în altele, schema mentală „clasică” a nivelelor culturale net diferențiate se dovedește inoperantă și trebuie să găsim adevăratul „mecanism” interior.

Formele multiple ale acului mercu reinnoit *cîntec al pustiei* se puteau ivi numai într-o cultură unde producțiile artistice ale mediului rural și cele ale mediului clerical sau nobiliar aveau drept egal la existență și se reuniau într-un tot.

Cătălina Velculescu

Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și almanahuri românești (1731—1918)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, 800 p.

Cine are în mînă această lucrare își dă seama imediat că ea a cerut o muncă de o viață de om și într-adevăr pentru alcătuire s-au făcut cercetări pe parcursul cîtorva decenii. De la prima vedere iese în evidență munca depusă pentru adunarea unor date extraordinar de bogate și de amănunțite, condensate pe două coloane. Lucrarea de față, cu subtitlul de *Dicționar bibliografic*, este, de fapt, o enciclopedie a calendarelor și almanahurilor românești, începînd cu primele apariții și pînă în 1918, însumînd 2192 de volume, dintre care cele mai multe examinate direct (unele dintre ele considerate lucrări de referință). Greutatea cercetării a

survenit nu numai din faptul că s-au investigat numeroase biblioteci și arhive din țară și direct din străinătate (Viena, Salzburg, Graz, Innsbruck, Budapesta), ci și din înregistrarea sui-generis a acestor publicații ca periodice, cărți, cu foi de titlu lipsă, legate la un loc cu alte materiale etc., încit a cerut efort pentru identificare. O materie atît de bogată cerea de la bun început sistematizarea cea mai adecvată în prezentarea fiecărui calendar sau almanah pe categorii interne : proză (nu numai literară), poezie, arte plastice etc., indici finali (de nume de persoane, geografic, tematic și cronologic).

Fiind publicații cu caracter larg popular și de instruire, din parcursul (bine organizat) al materiei se observă rolul important pe care l-a avut acest tip de publicații pentru cultivarea ideii unității naționale, a limbii române, a obiceiurilor și portului, pentru sfaturi practice, pentru difuzarea de literatură română și străină de valoare, precum și de artă plastică. Marile figuri istorice din trecut sînt mereu luate în considerație (Ștefan cel Mare, Neașoe Basarab, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino, Constantin Brincoveanu etc., etc.): marile evenimente din istoria poporului român sînt, de asemenea, prezente (Răscoala, din 1784, Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Revoluția din 1848, Unirea Principatelor, Războiul pentru independență, Răscoala țărănească din 1907, Unirea din 1918 etc.). Ținînd seamă și de sfaturile pentru agricultură, pentru creșterea și îngrijirea vitelor, altele de medicină umană și veterinară, calendarele și almanahurile erau deci o școală de educație, iar lucrarea prezentă arată pentru prima dată amploarea rolului pe care l-au avut timp de două secole și jumătate asemenea publicații.

Literatura și cultura română ocupă un spațiu însemnat, de la cea veche (Gr. Ureche, Miron Costin, Dosoftei, Șerban Cantacuzino, Constantin Brincoveanu, Antim Ivireanul, D. Cantemir, Ion Neculce și alții) pînă la literatura modernă, foarte frecventă. Se observă un mare număr de creații culte sau variante folclorice (o valoroasă *Miorița*, de pildă), de care nu se știa pînă acum. Apar multe ediții princeps ori versiuni în limbi străine, necunoscute, ca, de exemplu, schița lui Ion Slavici, *Un democrat*, publicată postum (1928), dar apărută întîi în limba germană. *Ein Demokrat*, în *Jahrbuch des Deutschen Volksbundesvereins in Rumänien*, *Haus-Kalender* (București), pe 1913 (p. 604). Este cazul să spunem că autorii au cuprins în lucrarea lor și calendarele publicate la noi în alte limbi (cu întreg conținutul lor) : germană, maghiară, latină, franceză, bulgară, greacă, pînă la limbile armeană și albaneză.

Foarte multe traduceri au apărut în aceste publicații (și ele vor putea, desigur, servi lucrărilor pentru relațiile cu literaturile străine) din : Shakespeare, Rousseau, Voltaire, Leopardi, Ibsen, Björnson, Pușkin, Tolstoi, Turgheniev, Gorki, Verlaine, Baudelaire etc. etc.

Iconografia calendarelor a fost o preocupare continuă, cu înscrierea unor opere de artă de : N. Grigorescu, I. Andreescu, N. Vermont, D. Paciurea, Fr. Șirato, Iser, Witold Rolla-Piekarski (de origine poloneză). Iconografia *Dicționarului* este și ea, la rîndul ei, splendidă (editura are meritul ei în execuție), prin facsimilele și ilustrațiile introduse, vezi, de pildă (p. 113), foaia de titlu simplă, dar elegantă a *Almanahului Societății academice social-literare „România jună”* (Viena), în al cărui prim volum din 1883 a apărut *Lucașfărul* lui Eminescu.

Unele calendare au avut o funcție și o longevitate de-a dreptul uimitoare, precum *Calendarul* de la Sibiu, scos cu regularitate mai bine de un secol (1792—1911). Deosebit de important, prin materialele conținute, este *Calendar pentru poporul românesc*, fundat de M. Kogălniceanu la Iași (1842—1846) și continuat de G. Asachi (1847—1869) și de fiul său Alexandru Asachi (1870—1876), ceea ce arată continuitate și perseverență în a difuza cultura și literatura română la scară națională (p. 434 și urm.). Cu ajutorul indicilor se pot găsi ușor date despre folclor, despre cărți populare, despre diferite literaturi străine, lingvistică, latinitatea românilor etc. Cui i-ar fi trecut prin minte, de pildă, că în *Calendarul Mineriei* (București) pe 1901 s-a tradus dintr-un însemnat poet polon Kazimierz Tetmayer poezia *Judecata*, direct din polonă, de către un R. Motancea-Bumbești, iar în *Calendarul „Unirii”* (Blaj) pe 1903, *Pe Olimp* de H. Sienkiewicz de către un A. (p. 368—576).

Văzînd vitalitatea calendarelor în cultura poporului, mi-am dat seama de-abia acum de ce un Ion Opriș Zugravul (1803—1856) a alcătuit singur, între 1831—1851, un foarte interesant *Almanah*, rămas în manuscris și descoperit în satul natal al autorului, Romos din Hunedoara, de Ion Lăzărescu din Orăștioara de Sus, care, cu o pricepere și stăruință de admirat, se muncеște să-l valorifice. Ar fi o mostră în plus de ce a însemnat viața calendarelor și almanahurilor în cultura maselor.

În general, se poate spune că este o lucrare de sacrificiu, prin truda extraordinară și prin faptul că lucrarea se folosește, chiar dacă nu se citează mai niciodată, după cum se întîmplă și cu alte lucrări de acest fel. Rămîne însă autorilor satisfacția că au dat o lucrare fundamentală, o icoană culturală și bibliografică, ce va ajuta mult la corectarea datelor cunoscute.

Circulația în Bulgaria a două cărți slavo-române tipărite la Rîmnice

Am semnalat încă în 1972¹ faptul că în Bulgaria s-au descoperit, în diferite localități, mai ales în ultimele decenii, exemplare ale unor tipărituri vechi românești și slavo-române din sec. al XVI-lea care au fost folosite în bisericile bulgare de atunci. O altă asemenea depistare a urmelor cărților românești pe teritoriul țării vecine este consemnată în localitatea Tirgoviște, din nord-estul Bulgariei². În 1979 a fost descoperit aici un exemplar al *Anthologhionului* tipărit la Rîmnice în 1705. Exemplarul este bine păstrat, este legat în scoarțe de scindură învelite în piele, pe cea din față are imprimată o cruce într-un romb. Cartea a fost înregistrată în *Bibliografia românească veche* de I. Blanu și N. Hodoș, vol. I, București, 1903, sub nr. 147, p. 462, pe baza unei indicații din *Chrestomatia* lui M. Gaster, vol. I, p. 357, care văzuse un exemplar incomplet. Ulterior, Biblioteca Academiei a intrat în posesia unui exemplar complet al *Anthologhionului*, care are 406 foi numerotate, tiparul în negru și roșu pe două coloane, textul indicațiilor tipiconale, apostolului, al evangheliei și al parimilor fiind în limba română iar celelalte părți în slavonă. Exemplarul de la Biblioteca Academiei R.S. România este considerat unicat. Volumul aflat acum în Bulgaria are numai 334 foi, lipsindu-i 72 de foi tipărite de la început, care au fost înlocuite cu tot altele foi albe pe care s-a scris textul, ceea ce indică că la data copierii mai exista un alt exemplar de pe care s-a făcut transcrierea. Autorul semnalării arată că există câteva greșeli de tipar la numerotarea foilor, astfel după f. 107 urmînd foile 164, 165 și 170, dar continuitatea textului este corectă.

În aceeași localitate din Bulgaria a fost descoperit și exemplarul unui *Octoih*, tipărit la Rîmnice în 1706. Cercetînd *Bibliografia românească veche*, același volum, am constatat că exemplarul descris la p. 467—468 sub nr. 151 este incomplet. Ulterior, în 1910, Biblioteca Academiei a primit ca donație din partea parohiei din Sarkany un exemplar complet. Acesta are însemnarea: „Să știe că acest sfînt Minei/este a bisericii a Aleușului/și este cumpărată din cutia bisericii/in Aleuș. 26 dechemv. 1786. Ioachim Pavlovici paroh Aleuș”³.

Octoihul are 84 de foi, pe verso-ul foilor de titlu este stema lui Constantin Brîncoveanu, pe altă foaie gravura Sf. Ioan Damaschin iar la f. 71v gravura Răstignirii care poartă și numele gravurului, monahul Ioanichii, și anul 1705. Sub gravura Răstignirii sînt tipărite 14 stihuri românești. Pe frontispiciu este gravura Delisii. Textul indicațiilor tipiconale, a apostolului, evangheliei și a parimilor este în românește, iar restul textului în slavonă. Volumul de la Biblioteca Academiei este legat în carton. Exemplarul păstrat în Bulgaria este identic cu cel de la Biblioteca Academiei, este însă legat în scoarțe de scindură învelite în piele.

Prezența în locașuri de cult din Bulgaria a acestor tipărituri slavo-române de acum două secole și jumătate este dovada legăturilor culturale dintre cele două popoare și mărturisește faptul că bulgarii s-au folosit pentru cerințele lor spirituale de tipăriturile din țările române.

Paul Mihail

K. Kuev, *Săbata na starobălgarskite rākopisi prez vekovete* (Destinul manuscriselor vechi bulgare de-a lungul secolelor), Sofia, Ed. Nauka i izkustvo, 1979, 224 p.

Cercetătorii culturii vechi din sud-estul Europei au căpătat o sursă nouă de informații inedite în parte prin lucrarea prof. K. Kuev. Ea umple un gol în literatura de specialitate și, în același timp, este o sinteză a literaturii de specialitate referitoare la relațiile culturale dintre popoarele bulgar, srb, rus, român, ceh și polon. Reconstituirea circulației cărții din secolele trecute, una dintre preocupările medievistilor de pretutindeni, își găsește în lucrarea de față cadrul ideal istoriografic. Aceasta deoarece autorul a cercetat personal, începînd din 1961, depozitele marilor biblioteci din țările amintite, a investigat întreaga bibliografie a problemelor, începînd cu cataloagele renumite și pînă la cele mai puțin cunoscute publicații, a reconstituit biografiile marilor colecționari și cercetători din secolele trecute, toate în scopul de a trasa istoria, cît mai exactă,

¹ Paul Mihail, *Circulația Octoihului slavon al lui Coresi în Bulgaria*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, IX, 1972 p. 591—592.

² „Türkoven Vestnik”, nr. 9, 21 martie 1979, p. 6—7.

³ Aleuș, jud. Sălaj.

a scrierilor vechi bulgărești. Referindu-se la faptul că cele mai multe dintre manuscrise s-au pierdut, au fost distruse sau dezmembrate, autorul, paradoxal, relevă meritul călătorilor și al colecționarilor care au adunat și au depus în depozite sigure aceste relicve, deoarece. „prin aceasta au putut scăpa ceva din cultura veche bulgară” și, deci, cercetătorul de astăzi este în drept să le aducă mulțumiri (p. 9). Evident, soluție extremă, ca prin înstrăinare să se păstreze imaginea unei culturi înfloritoare într-o anumită perioadă care datorită celor cinci sute de ani de stăpânire otomană nu s-a putut conserva decât în foarte mică măsură în Bulgaria.

Circulația manuscriselor bulgare vechi a început încă din sec. IX—X cînd, din centrele Preslav și Ohrida, prin ucenicii lui Chiril și Metodiu scrierile slave se răspîndesc în Rusia kievleană (autorul enumeră 21 de copii rusești după originalele vechi bulgare azi dispărute, singurele mărturii despre ele fiind aceste copii). O altă etapă o constituie circulația manuscriselor bulgare după căderea imperiului bulgar (1393), cînd emigrația bulgară a dus cu sine manuscrise prețioase în locurile unde a primit ospitalitate, printre care și în țările române. Astfel sînt operele lui Climent al Ohridei, Ioan Exarhul, Constantin al Preslavului, cele ale călugărului Hrabr. În timp ce în Bulgaria nu se află nici măcar o copie a operelor lor, la ruși și la sîrbi scrierile au fost copiate de mai multe ori. Explicația constă în faptul că moștenirea cărturărească bulgară a fost supusă sistematic distrugerii.

Emigrații au dus de la Tirnovo și în țările române manuscrise ca Sbornicul de la Lovec (dinainte de 1333), Psaltirea lui Tomić, cu miniaturi (din 1360), Sbornicul lui Ioan Alexandru (1348), Evanghelia lui Ioan Alexandru de la Londra (1356) și altele. Aceste manuscrise au fost înstrăinate apoi, și din țările române au fost duse de către închinători și donatori la muntele Athos, de unde iarăși unele au luat drumul depozitelor străine. Se cuvine însă relevat că pe baza și a manuscriselor bulgare aduse în sec. XIV—XVI în țările române s-a dezvoltat o cărturărie slavonă originală românească, care nu are corespondente cu cea bulgară. O altă parte dintre manuscrisele bulgare au fost duse de emigrații în Rusia și astfel influența sud-slavă s-a exercitat a doua oară în Rusia în sec. al XV-lea și următoarele.

Prof. K. Kuev citează și manuscrise lucrate în țările române și duse în Rusia. El are în vedere numai cîteva, cînd, de fapt, se pot adăuga alte zeci de manuscrise slavone românești care au avut această soartă. Astfel, putem cita Sbornicul din 1554 din Moldova a lui Grigorie, fostul Mitropolit al Sucevei, manuscris care încă la 1756 a fost citit de către Iosif monahul de la Sf. Sofia din Kiev¹.

În ceea ce privește manuscrisele duse din țările române la Athos, se știe că în secolele XV—XVII legăturile de binefacere ale românilor către Athos au fost nenumărate. Așa după cum Zograful este deosebit de însemnat pentru bulgari, Hilarandul pentru sîrbi, Pantelimonul pentru ruși, mănăstirea Sf. Pavel este însemnată pentru români, deoarece acolo s-au concentrat cele mai multe manuscrise slavone și române. Mănăstirea Sf. Pavel a avut metocuri în Moldova și în Țara Românească. În această privință Profirij Uspenski enunță încă la 1845 teza că: „nici un popor ortodox nu a făcut atît de mult bine Athosului, ca românii”.

În lucrarea prof. K. Kuev însă, drumul manuscriselor slavone din țările române către Athos este descris în treacăt: „fiind aduse de la Tirnovo, multe scrieri vechi bulgărești au poposit în țările române și apoi au ajuns la Athos”. Or, ca să dăm numai un exemplu, Psaltirea lui Tomić, scrisă la Tirnovo la 1360, a fost prin țările române unde a fost restaurată, așa după cum atestă o însemnare, și de aici a fost dusă la mănăstirea Sf. Pavel de la Athos.

O altă etapă a difuzării manuscriselor sud-slave a fost în legătură cu reforma cărților de cult din Rusia, de la jumătatea secolului al XVII-lea. Arsenij Suhanov, de exemplu, a adunat între 1654—1655 manuscrise grecești și slavone de la Athos (cca 500 de manuscrise), pe care le-a dus în Rusia pentru a constitui model pentru îndreptarea cărților.

Atunci cînd, la începutul sec. al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării științelor istoricea luat ființă și filologia slavă, tot Athosul cu bibliotecile sale bogate a fost locul de unde călătorii a cumpărat, au primit în dar sau pur și simplu au luat manuscrise vechi. De exemplu, lordul Curzon a primit în dar de la mănăstirea Sf. Pavel Evanghelia lui Ioan Alexandru (1356), care astăzi se păstrează la Londra. Adăugăm că și manuscrisul lui Gavril Uric de la mănăstirea Neamt a fost luat tot de către lordul Curzon și dus la Londra. Un alt călător, Pavel Iosif Șafarik, ceh, a adunat manuscrise de la mănăstirile din Fruška Gora, printre care și manuscrisul numit „de la Dragomirna” din 1661 (p. 47), în 17 fol, pergament. Antun Mihanović, croat, a colecționat manuscrise glagolitice, printre care și Evanghelia de la Tirnovo din 1273 (247 f.), pergament. Avram Norov, călător în Palestina, a adăugat manuscrise de la mănăstirea Sf. Sava din Ierusalim. Prof. Victor Grigorovici de la Cazan, care a călătorit în Turcia europeană, a adunat din toată zona balcanică

¹ D. Mioc, *Manuscrise slavo-române*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VII, 1974, p. 277.

(a descoperit foile glagolitice de la Rila din sec. al XI-lea, Apostolul de la Ohrida, Evanghelia de la Boian, toate glagolitice, alte 12 manuscrise din sec. XII—XV). Colecția lui Porfirij Uspenski conține cel mai vechi codice grecesc, „Sinaiticum”, din sec. al IV-lea, iar dintre cele slave, două foi glagolitice din sec. XI. În general, colecționarii au răscolit bibliotecile de peste tot și au folosit pasiunea pentru scrierile vechi a păstrătorilor ocazionali, care au fost o sursă importantă pentru achiziții. Ceea ce îi diferențiază pe colecționari este mai ales cantitatea de manuscrise, deoarece în genere, toate manuscrisele sînt valoroase. Astfel, Petr Sevastianov a „scos” de la Athos mai mult de cinci mil de manuscrise (p. 86), de asemenea au fost deosebit de bogate colecțiile lui A. F. Gillerding, S. I. Verković, Polihronij Sirku, I. A. Jacimirskij și alții. Se cuvine menționat faptul că cei mai mulți dintre colecționarii citați, în special Sevastianov, Suhanov, Sirku, Jacimirskij, au adunat nu numai manuscrise slave vechi bulgare, ci și redacții slavo-române, ca și manuscrise în limba română.

În partea a doua a lucrării prof. K. Kuev urmărește, pe baza unor dovezi sigure, condițiile în care au fost distruse manuscrise slave. Astfel, autorul citează zece palimpsesti din sec. IX—X în care scrierea glagolică a fost înlocuită cu cea chirilică, de asemenea sînt citate cazuri în care pergamente scrise au fost folosite pentru legarea altor manuscrise. La mijlocul sec. al XVII-lea au fost arse în număr mare cărțile tiparului moscovit, apoi din ignoranță, în timpul eteriei, a răscostelor, a războaielor au dispărut numeroase manuscrise. În timpul stăpînirii otomane, numeroase scrieri au fost distruse de către autoritățile turcești.

Soarta manuscriselor vechi din țările române a fost la fel de tragică ca și a celor studiate de K. Kuev. E destul să amintim că din Octolul pe pergament scris de Insuși Efrem, episcopul Rădăuților la 1624 și dăruit mănăstirii Moldovița, la 1878 a ajuns în posesia călătorului E. Barsov (1836—1917) numai o foale, cu însemnarea autografă a autorului, pe care colecționarul a dăruit-o Bibliotecii Academiei Române, dar manuscrisul în întregime este dispărut fără urmă.

Arderea cărților Patriarhului Nikon a avut loc la Athos la mijlocul sec. al XVII-lea, dar peste un secol cîlungării de la schitul românesc Poiana Voronei, datorită unei mișcări locale, distrug și ei, aruncînd în apă saci întregi cu manuscrise originale deosebit de prețioase.

În partea a treia a cărții se relatează, în scurte micromonografii, destinul a 25 dintre cele mai prețioase manuscrise vechi bulgare, începînd cu Codex Zographensis, glagolitic, de la sfîrșitul sec. al X-lea. În zilele noastre manuscrisele se păstrează în depozite din diferite orașe din Europa: Codex Assemanianus, Glagolitic Clozianus, Psalterium Sinaiticum, Apostolul de la Șlepča, Evanghelia de la Boian, Psaltirea de la Bologna, Psaltirea lui Tomić, Tetraevanghelul de la Londra etc. Unele codice sînt împărțite în mai multe fragmente, care se află în țări diferite, astfel părți din Codex Suprasliensis se păstrează la Ljubljana, Leningrad și Varșovia, părți din Apostolul de la mănăstirea Șlepča (Macedonia) se află la Plovdiv, Kiev, Moscova și Leningrad etc.

Studiul este ilustrat cu 25 de fotocopii de pe manuscrisele studiate, din care 6 fotocopii în culori, urmate de 7 portrete ale călătorilor colecționari. Un rezumat în limba germană încheie cartea.

Prof. K. Kuev a înregistrat cu multă acribie bibliografia străină, dar a folosit puțin contribuțiile românești referitoare la manuscrisele slave aflate în România. Nu a fost înregistrat catalogul manuscriselor slave de la Biblioteca Academiei R. S. România al lui P.P. Panaitescu și nici informații din cataloagele altor depozite, apărute în ultimele decenii. Analiza a 27 de manuscrise slave din sec. XII—XIV aflate în România și considerate a fi majoritatea originale slavo-române de către Elena Lința⁴ ar fi putut fi folosită și de K. Kuev. Observațiile de mai sus nu scad însă valoarea cărții.

Este de așteptat și de la specialiștii români investigarea și reconstituirea destinului manuscriselor realizate de către români de-a lungul secolelor.

Paul Mihail

¹ P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. 1, București, 1959, p. 63.

² Paul Mihail și Zamfira Mihail, *Manuscrise slave în colecții din Moldova* (1) în „Romanoslavica”, XVIII, 1972, p. 285

⁴ Elena Lința, *Cele mai vechi manuscrise slave din țara noastră* în „Romanoslavica”, XVIII, 1972, p. 245 — 264.

PAMJATNIKI LITERATURY DREVNEJ RUSI (Načalo russkoj literatury, XI—načalo XII veka, Moskva, 1978, 413 p.; Pamjatniki literatury drevnej Rusi, XII vek, Moskva, 1980, 704 p.).

În ultimele două decenii se manifestă un interes crescând pentru literatura rusă veche, ea bucurându-se de o atenție incomparabil mai mare din partea cercurilor de specialitate, a instituțiilor de cultură și a opiniei publice decît în perioada precedentă. De curînd, de pildă, în paginile revistei „Literaturnaja gazeta” (din 21 octombrie 1981 și din 13 ianuarie 1982) a început dezbaterea privind destinul monumentelor culturii ruse aflate în străinătate, în vechile centre cultural-religioase de pe teritoriul unor țări din Orientul Apropiat și din Balcani cu care, din cele mai vechi timpuri, Rusia a întreținut strînse legături culturale. N-au fost încă cercetate manuscrisele slave aflate la mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai și la mănăstirea ortodoxă rusă Sf. Pantelimon de pe muntele Athos din Peninsula Calcedică a Greciei. Cercetătorii sovietici consideră că aceste centre, încă neinvestigate, reprezintă „insule nedescoperite” ale unor nebănuite „comori” ale culturii ruse vechi, că orice manuscris rus vechi ascunde enigme ale trecutului, el poate conține ceva de o extremă importanță. „Literaturnaja gazeta” din 13 ianuarie 1982 comunică faptul că în *Apostol* din 1307—păstrat le secția de manuscrise a Muzeului Istorie de Stat din Moscova — se află un amplu citat din *Cîntecul despre oastea lui Igor* (1186—1187), „amănunt” de o neprețuită valoare istorico-literară.

Acest accentuat interes pentru faptele de cultură rusă din trecutul îndepărtat își află explicația în progresul general al științei literare în perioada din urmă și, indiscutabil, în realizările remarcabile ale unor renumiți cercetători ai epocii medievale ruse, mai cu seamă în lucrările de rezonanță universală în ultimele decenii ale academicianului D.S. Lihaciov, cunoscut și în țara noastră nu numai de specialiști prin cartea *Prerenășterea rusă. Cultura Rusiei în vremea lui Rubliov și a lui Epifanie preafîțelept* (sfîrșitul sec. al XIV-lea — începutul sec. al XV-lea), apărută în mult apreciată colecție „Biblioteca de artă” a Editurii Meridiane în 1975. Numeroasele cercetări în materie ale lui D. S. Lihaciov aduc o nouă viziune asupra sistemului specific al genurilor și speciilor literare din perioada evului mediu rusesc, definind caracterul literaturii și stilul scrierii din epoca veche prin implicații social-istorice, culturale, religioase, abordînd astfel într-un spirit modern obiectul investigațiilor sale dintr-o pluralitate de unghiuri de vedere, integrîndu-l în unitatea indisolubilă a unei civilizații și creînd, totodată, o deschidere spre înțelegerea lui creatoare din partea contemporaneității. La fel de importantă este relevarea renașterii rusești abia înfrîpate, dar brutală întreruptă de năvălirea mongolilor. „Dezvoltarea culturii ruse din veacul al XI-lea și pînă la începutul veacului al XIII-lea — scrie D. S. Lihaciov — reprezintă o ascensiune neîntreruptă, care și-a atins momentul culminant în preziua invaziei tătaromongole: în pictură, cu frescele din Novgorod, în arhitectură, cu construcțiile din Vladimir-Suzdal, în literatură, cu letopisețele și *Cîntecul despre oastea lui Igor*. Invazia tătaro-mongolă a reprezentat o forță care, intervenînd din afară, a frînat în mod artificial intensă dezvoltare a culturii ruse vechi. Numai apăsarea extrem de grea a jugului tătaro-mongol poate să explice întirzirea care se face simțită în dezvoltarea culturii rusești în mijlocul secolului al XIII-lea, adică tocmai atunci cînd cultura Europei Occidentale se dezvoltă cu deosebită intensitate”.

Se cuvine a fi amintită aici contribuția lui V. V. Kuskov, profesor la Universitatea din Moscova, a cărui *Istorie a literaturii ruse vechi* a apărut din 1966 în cîteva ediții, fiind tradusă și în limba engleză. Printre alte completări, găsim în ultima ediție (1977) a cărții o destul de amănunțită analiză a *Poveștii despre voievodul muntean Dracula* ce „ocupă un loc important în dezvoltarea genului povestirii istorico-legendare” în literatura rusă din perioada veche și la baza căreia s-a aflat versiunea slavă a legendelor despre Vlad Țepeș, versiune ce a circulat intens în Rusia medievală.

Printre cercetătorii ce s-au remarcat în domeniul studiului literaturii vechii Rusii pot fi citați L. A. Dimitriev, A. S. Orlov, A. N. Robinson și mulți alții.

Un act de cultură notabil în domeniul vieții literare și științifice din Uniunea Sovietică din ultimii ani îl constituie publicarea în Editura „Hudožestvennaja literatura” din Moscova a două volume impunătoare de *Monumente ale literaturii Rusiei vechi*, cuprinzînd scrierile epocii kievene. Această ediție științifică — adresată atît specialiștilor cit și unui public mai larg — este alcătuită și redactată de L. A. Dimitriev și D. S. Lihaciov, ilustrarea adecvată a copertelor și iconografia în culori, cu care se încheie ambele volume, fiind asigurată de V. Vaghin. Textele originale sînt însoțite paralel de traduceri în limba rusă contemporană și de comentarii semnate de cercetători sovietici prestigioși în materie de literatură rusă veche, printre care D. S. Lihaciov, L. A. Dimitriev, O. V. Tvorogov, I. P. Erlomln, G. M. Prohorov, V. V. Kolesov ș. a.

1. În cuprinsul primului volum (sec. al XI-lea — începutul sec. al XII-lea), prefațat de D. S. Lihaclov cu studiul *Măreția literaturii vechi*, sînt incluse :

— *Hronicul anilor din trecut (Povesti bremenih let)*, atribuit, în prima redactare, lui Nestor, reprezintă cea de a treia etapă a cronografiei ruse, etapa ei culminantă, de sinteză, fiind o lucrare fundamentală pentru reconstituirea istoriei vechii Rusii. *Hronicul* lui Nestor a fost alcătuit în jurul anului 1113 pe baza letopisețelor anterioare. Obiectivele letopisețului sînt enunțate chiar în titlu : *Hronicul anilor din trecut cu împlîrările străvechi ce stau la temelia Țării rusești, înfățișînd cine anume a fost cel dintîi cîrmuitor la Kiev și de unde își trage începuturile Pămîntului rusesc*. Letopisețul nu este numai un document istoric (în care se vorbește și de „volohi”), dar și un remarcabil monument al literaturii ruse vechi, care constituie una din sursele genetice primordiale ale romanului rus de mai tîrziu — de la Pușkin la Lev Tolstoi și M. Șolohov.

— *Legenda despre Boris și Gleb (Skazanie o Borise i Glebe)*, de pe la mijlocul secolului al XI-lea, are la bază fapte istorice : Boris și Gleb, fiii cneazului Vladimir, uciși mișelește de către frațele lor mai mare, Sviatopolk Okaianni-Blestemati, și canonizați de biserică. Este prima operă originală cu caracter hagiografic din literatura rusă veche.

— *Viața sfințitului Teodosie din Pecerska (Jitie Feodosia Pecerskogo)*, alcătuită de călugărul Nestor la sfîrșitul secolului al XI-lea. Este vorba de unul din cîtorii mănăstirii Kiev-Pecerska și autor al cîtorva culegeri de *Povăluiri*.

Învățăturile lui Vladimir Monomah (Poucenja Vladimira Monomaha), mare cneaz al Kievului (1113—1125), autor al acestei scrieri de largă rezonanță în vechea Rusie, aparținînd genului didactic-instructiv. Această operă a lui Vladimir Monomah are multe puncte comune cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (sec. XVI), scrise în aceeași manieră și concepție, caracteristică evului mediu.

II. Cel de-al doilea volum (secolul al XII-lea), cu prefața *Literatura epocii „Cîntecului despre oastea lui Igor”*, cuprinde scrierile :

— *Pelerinajul egumenului Daniil („Hozenie” igumenu Daniila)* este cea dintîi operă care deschide genul călătoriilor în literatura rusă. Egumen al unei mănăstiri din Cernigov, Daniil face între anii 1106—1108 o călătorie în Palestina și rămîne 18 luni la Ierusalim, unde este primit de regele-cruciat Balduin de Flandra. Valoarea artistică, exactitatea informațiilor, pe care le transmite autorul, au atras atenția învățaților străini asupra acestei opere, ceea ce a determinat traducerea ei în cîteva limbi vest-europene.

— *Din Patercul de la Sinai (Iz Sinajskogo Paterika)*, cuprinzînd povestiri din viața vechilor călugări trecuți de biserică în rîndul sfinților.

— *Apocrifele (Apokrify)*, adică acea parte a legendelor creștine și iudaice a cărei autenticitate nu era recunoscută de biserica oficială, ele fiind considerate „anticanonice” și „mistificatoare”. În carte sînt reproduse texte a patru legende cu acest caracter.

— *Din „Șestodnev” al lui Ioan exarhul Țărilor* — ce conține povestiri despre univers, natură, plante, animale și despre om, povestire concepută ca un comentariu la legenda biblică despre faccea lumii în cele 6 zile.

— *Povestirea despre Varlaam și Ioasaf*, fiind o prelucrare în spiritul idealurilor creștine a uneia dintre variantele bibliografiei lui Budha, larg răspîndită în literatura universală a evului mediu. În patrimoniul literaturii ruse vechi a intrat printr-o versiune bizantină (Recent, Dan-Horia Mazilu a publicat la Editura Minerva (1981) o admirabilă cercetare, de o profundă erudiție, privînd istoria cărții despre viața lui Varlaam și Ioasaf, în jurul căreia, la noi și în alte părți, s-a scris în decursul veacurilor o întreagă literatură).

— *Legenda despre Efstafie Plachida* — unul din cele mai răspîndite genuri de vieți-martiraje, de proveniență bizantină, în literatura rusă din acea vreme.

— *Povestea preanfeptului Achir*, de inspirație asiro-babiloniană, avînd un caracter fantastic, de basm, și cu conținut de vădită tendință moralizatoare.

— *Epistola lui Kliment Smoleaticii*, episcop al Smolenscului. Despre el se spune în letopiseț că „era cărturar și filozof, cum nu a mai fost altul în Țara rusească”. Din vasta corespondență polemică a lui Kliment Smoleaticii s-a păstrat doar *Epistola către Foma*.

— *Din „Parabolele” și „Cuvîntările” lui Kiril din Turov* sînt reproduse *Parabola despre sufletul omenesc și Cuvîntarea despre scoaterea trupului lui Hristos de pe cruce* ;

— *Povestirea despre uciderea lui Andrei Bogoliubski* ;

— *Cuvîntul despre cneji (Stovo o cneziah)* ;

— *Povestirile despre expediția cneazului Igor din Letopisețul Ipatievski și Letopisețul Lui Laurenti* :

— *Cîntecul despre oastea lui Igor (Stovo o polku Igoreve)* — creație de vîrf pentru întreaga perioadă a literaturii ruse vechi (XI—XVII) ;

— *Ruga lui Daniil Urgisitul (Molenie Daniila Zatočnika)* ;

— *Invățăturile către oamenii simpli (Poucenia k prostoj čadi)* — reprezintă scurte „cuvinte” povăzuitoare îndreptate împotriva viciilor păgâne în rândul oamenilor simplii;

— *„Cuvântul” lui Moisei Vtdubetki* — cuvântare solemnă la inaugurarea catedralei Mihailovski;

— *Patericul mănăstirii Kievo-Pecerska.*

Publicarea într-un tiraj de 50 000 de exemplare a celor două tomuri de *Monumente ale literaturii Rusiei vechi* (1978, 1980) — care în cuprinsul a circa 1180 de pagini includ 26 din cele mai semnificative texte ale scrierilor din epoca Kieveană (sec. XI și XII), cunoscute până în prezent și oferite cititorului de astăzi în limba rusă veche și în varianta ei contemporană, însoțite de un solid aparat științific, cu minuțioase comentarii și note explicative, cu două magistrale studii introductive și 60 de excelente ilustrații iconografice — pune la îndemna specialiștilor un neprețuit și indispensabil instrument de lucru, iar iubitorilor de cultură o adevărată enciclopedie a scrierii ce a stat la izvoarele unei mari literaturi a lumii. Este, totodată, și un impuls încurajator pentru noi investigații în domeniul respectiv. La începutul acestui an, academicianul D. S. Lihaciov se pronunță cu pasiune pentru trimiterea urgentă în Athos și Sinai a celor mai buni cercetători de manuscrise care să studieze aprofundat aceste fonduri „Și cine știe, seria savantul rus, ei poate ne vor aduce și *Cntecul despre oastea lui Igor*, chiar fragmentar să fie, și *Zadonscina*, sau pur și simplu pagini cu noi texte ale *Fiziologului*, *Albiței*, *Alexandriei* ș.a.m.d.”.

Gheorghe Barbă

„Comparative Literature”, Summer 1981, volume 33, number 3

Aflat în al patrulea deceniu de existență, trimestrialul „*Comparative Literature*” (editor : Thomas R. Hart), apărut la Universitatea din Oregon, Eugene, își confirmă cu fiecare număr profilul de erudită sobrietate. Cele aproape o sută de pagini ale unui număr sînt repartizate într-o proporție de aproximativ 1 : 3 studiilor și recenziilor..

Patru studii de analiză structurală, de analiză stilistică, de istorie literară și de naratologie, semnate de Lawrence Rothfield (Columbia University), C. A. Martindale (University of Sussex), Carol Freed Levine (Evanston, Illinois), John Frow (Murdoch University, Western Australia) conturează un domeniu a cărui unitate o dă nu atât ilustrația din și aplicarea la mai multe literaturi, cît punctul de vedere asociativ și discriminator în același timp, anume unghiul comparatist asupra culturii.

Articolele din acest număr au ca obiect de cercetare literatura medievală (*Autobiography and Perspective in the „Confessions” of St. Augustine*), literatura secolului al XVII-lea (*Milton and the Homeric Simile; „All for Love” and Book IV of the „Aeneid”: The Moral Predicament*) și al XIX-lea (*Voice and Register in „Little Dorrit”*); ele sînt actuale prin metodă și perspectivă. *Confesiunile* sfîntului Augustin sînt analizate din punctul de vedere formal, pur structural al narațiunii autobiografice în relație cu valoarea ontologică și teologică a lucrării. Comparația intrinsecă între soluția literară și problema epistemologică, la fel ca și cadrul referențial amplu al studiului, li conferă perspectiva unui savant comparatist. Iar romanului lui Dickens, *Little Dorrit*, i se propune o lectură semantică ca exemplu paradigmatic pentru o analiză a discursului narativ. Studiul aparține comparatismului interdisciplinar ca aplicație a teoriei lingvistice la textul literar. Pe linia unui comparatism tradițional, a studiului tematic și prozodic comparat, se înscriu cercetarea despre Dryden, Shakespeare și Vergiliu, pe de o parte, și despre comparația homerică la Milton, pe de altă parte.

Adresîndu-se în special comparatiștilor și universalistilor, dar și studenților interesați de aprofundarea studiilor de la seminar și cursuri, revista contribuie și prin recenziile bogate ca număr și substanță la progresul științei comparate a literaturii, demonstrînd cu fiecare apariție și alături de celelalte publicații de profil că literatura comparată nu este o sumă de literaturi naționale, ci o disciplină modernă a fenomenului cultural în conexiunile sale multiple.

Ileana Verzea

APELUL POPORULUI ROMÂN

adresat Sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite
consacrate dezarmării

**Pentru dezarmare, pentru o Europă fără arme nucleare,
pentru o lume a păcii!**

Îngrijorați de intensificarea cursei înarmărilor, care creează o mare primejdie pentru pacea și însăși existența popoarelor, în fața pericolului crescând la adresa păcii și securității, noi, cetățenii Republicii Socialiste România, întrecăgă noastră națiune adresează — în aceste împrejurări internaționale deosebit de grave — Apelul lor solemn către Sesiunea specială a Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării de a adopta măsuri concrete care să determine trecerea la dezarmare, în primul rind la dezarmare nucleară, la reducerea cheltuielilor militare, pentru ca uriașele resurse materiale și umane, eliberate prin oprirea și diminuarea cursei înarmărilor, să fie în slujba progresului și bunăstării, lichidării subdezvoltării economice.

Ca și celelalte popoare europene, poporul român cere în mod ferm oprirea amplasării și dezvoltării de noi rachete nucleare cu rază medie, retragerea și distrugerea rachetelor existente, eliminarea totală a armamentului nuclear de pe continent.

Astăzi în fața întregii omeniri se pune problema de a alege între calea războiului sau cea a păcii. Nimic nu poate justifica politica de înarmare și de război.

Organizația Națiunilor Unite, conducătorii tuturor statelor și guvernelor — ai căror reprezentanți sint reuniți în cadrul acestei sesiuni speciale — poartă o înaltă răspundere în fața popoarelor, a viitorului civilizației umane, pentru eliberarea lumii de povara înarmărilor, de spectrul înspăimântător al unui război nuclear, pentru a opri cursa spre dezarmare, pentru salvagardarea și consolidarea păcii.

În numele existenței oamenilor, al viitorului umanității, ne adresăm Organizației Națiunilor Unite, tuturor statelor și popoarelor cu chemarea de a trece peste considerente și obstacole și de a hotări oprirea cursei înarmărilor, trecerea la înfăptuirea dezarmării, și în primul rind a dezarmării nucleare!

*Pină nu au căzut primele bombe nucleare, să trecem la dezarmare!
Cînd vor începe să cadă bombe, va fi prea tîrziu!*

Poporul român, alături de toate popoarele cere să se acționeze cît mai grabnic acum, pînă cînd nu este prea tîrziu, pentru a se asigura dreptul fundamental al oamenilor — dreptul la pace, la viață, la libertate!

Cerem cu toată hotărîrea ca glasul popoarelor să fie auzit, ca voința lor de a trăi în pace să fie respectată!

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „OAMENII DE ȘTIINȚĂ ȘI PACEA”

În zile de 4—5 septembrie 1981 s-au desfășurat la București, sub înaltul patronaj al președintelui Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, lucrările Simpozionului internațional „Oamenii de știință și pacea”.

La simpozion au participat 68 de oameni de știință din 32 de țări, laureați ai Premiului Nobel, președinți ai unor academii de științe, alte personalități științifice de prestigiu din lumea contemporană. Au luat parte de asemenea directori generali ai unor organizații internaționale.

La deschiderea simpozionului a fost prezentat Mesajul președintelui Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, adresat participanților.

Exprimind înalta concepție a secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele R. S. România, asupra problemelor păcii și securității internaționale, destinderii și dezarmării, cooperării și înțelegerii între popoare în cadrul eforturilor pentru făurirea unei noi ordini economice internaționale, a răspunderii oamenilor de știință față de soluționarea sarcinilor naționale și globale prin punerea celor mai avansate cuceriri ale revoluției tehnico-științifice contemporane exclusiv în serviciul dezvoltării pașnice a popoarelor, adresând savanților din întreaga lume chemarea de a-și uni rindurile în lupta împotriva pericolului pe care îl prezintă crizele, confruntările și războiul pentru soarta omenirii, Mesajul președintelui Nicolae Ceaușescu a orientat întregul curs al simpozionului.

În cuvântul participanților au fost susținute ideile directoare ale Mesajului președintelui României.

În încheierea lucrărilor, participanții au adoptat un apel către oamenii de știință din întreaga lume, care, reflectând ideile fundamentale ale Mesajului tovarășului Nicolae Ceaușescu, a propus constituirea unui Comitet de inițiativă pentru organizarea Congresului mondial „Oamenii de știință și pacea”.

Ca o continuare firească a acestei prestigioase reuniuni internaționale, a fost constituit Comitetul Național Român „Oamenii de știință și pacea”, care a ales, în unanimitate, în calitatea de președinte al Comitetului și președinte al Biroului Executiv al Comitetului pe tovarășa academician doctor inginer Elena Ceaușescu, prim-vice-prim-ministru al guvernului R. S. România, președintele Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, ilustru om politic și savant de renume internațional.

Comitetul Național Român „Oamenii de știință și pacea” a adoptat un bogat plan de manifestări științifice menit să illustreze contribuția oamenilor de știință din țara noastră la eforturile poporului român, alături de toate popoarele lumii, pentru salvarea păcii.

Comitetul Național Român „Oamenii de știință și pacea” desfășoară acțiuni pe plan internațional, în vederea pregătirii Congresului

mondial „Oamenii de știință și pacea”. Comitetul a fost reprezentat de asemenea la Sesiunea specială a Adunării generale a Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării.

Sub egida Comitetului Național Român „Oamenii de știință și pacea”, la București a avut loc în ziua de 29 iunie 1982 simpozionul cu tema „Civilizație, umanism, pace, dezarmare, securitate internațională” organizat de Academia Republicii Socialiste România, Academia de Științe Sociale și Politice, Academia de Științe Medicale și institute centrale.

Academicienii, conducători de institute de cercetare, cadre didactice, alți oameni de știință au relevat răspunderea deosebită ce revine astăzi oamenilor de știință români și din toate țările, în fața popoarelor, a viitorului civilizației umane, pentru eliberarea lumii de povara înarmărilor, de spectrul înspăimântător al unui război nuclear, pentru a opri cursa spre dezastru, pentru salvarea și consolidarea păcii.

Vorbitorii au subliniat caracterul activ, umanist al politicii externe a României, prestigiul internațional al promotorului ei, președintele Nicolae Ceaușescu, în concepția căruia dreptul suprem al tuturor oamenilor este acela la o viață pașnică, creatoare, de prietenie și colaborare între popoare. A fost evidențiată activitatea Comitetului Național Român „Oamenii de știință și pacea”, prezidat de academician doctor inginer Elena Ceaușescu, exprimându-se adevărată deplină la documentul transmis de delegația noastră forului internațional de la New York. Ei și-au declarat ferma convingere că opinia publică, glasul popoarelor lumii, ce se face auzit acum pretutindeni, va fi ascultat și urmat de conducătorii tuturor statelor și guvernelor, ca voința lor de a trăi în pace să fie respectată, ca războiul — acest tragic anacronism în civilizația contemporană — să fie eliminat odată pentru totdeauna din istoria omenirii pentru ca puterea creatoare a științei să servească progresului, prosperității și cooperării între națiuni.

THE REVIEW OF LITERARY HISTORY AND THEORY contributes to the scientific appreciation of the national literary patrimony, to the development of studies and researches in history and theory of literature, aesthetics and folklore. The review publishes studies, articles, debates, commentaries and documents, reviews of books and periodicals on different subjects, bibliographical notes and commentaries on scientific life aiming at giving information about the results attained in these domains in our country and abroad, at encouraging the exchanges of ideas, hypotheses, points of view and new methods of exploration and interpretation of the literary phenomenon.

The Review is addressed to literary theoreticians and historians, comparatists, aestheticians and folklorists, critics and writers, research-workers and publicists, professors and students.

Signed by well-known specialists, by members of the professorial staff, by Romanian and foreign research-workers, the published papers attempt to open up new perspectives concerning the investigation and the complex understanding on the tackled domains, to promote the Romanian point of view in contemporary literary research work.

Collaborators are requested to send their texts typewritten in conformity with current usages, the responsibility for their contents being considered theirs. Unpublished manuscripts are not returned. The mail, the books and periodicals for review and exchange will be sent to the address of the Review.

The Review effectuates exchange of similar publications with publishing houses, bulletins from different universities, departments and seminars, societies, libraries, associations and scientific institutions from all over the world with other printed matter of a similar type.

Dintre lucrările editate de Editura Academiei R. S. România mai găsiți în librării *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, elaborat de Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza” Iași.

Lucrare de mari proporții (cca 1 000 p.), unică în literatura română, Dicționarul realizează o sinteză asupra literaturii, esteticii, criticii și istoriei literare românești de pînă la 1900, fiind de o reală și incontestabilă utilitate tuturor cercetătorilor, istoricilor și criticilor literari, profesorilor, studenților filologi, elevilor și tuturor celor interesați să cunoască cît mai amănunțit literatura patriei noastre. Încă de la apariția sa din anul 1979, Dicționarul s-a bucurat de aprecierea unanimă a specialiștilor din țară și din străinătate. Cartea a fost distinsă cu premiul „Timotei Cipariu” pe anul 1979 a Academiei R. S. România.

De curînd a apărut în librării *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859—1918)*, vol. II — *literaturile romanice*, realizată de Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu” al Universității din București. Continuare a vol. I, consacrat rapoarturilor cu literaturile germanice, noul volum consemnează numeroasele contacte pe care oamenii de litere români le-au avut în a doua jumătate a sec. XIX și în perioada antebelică cu literaturile din spațiul romanic. Lucrarea se adresează unui cerc larg de specialiști (comparațiști, istorici și critici literari, bibliologi, profesori și studenți filologi).

